

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

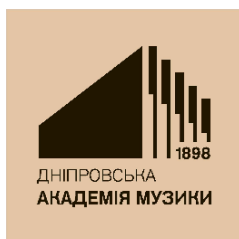
**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ НАУКИ І
ТЕХНОЛОГІЙ**

*КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА
УКРАЇНОЗНАВСТВА*

**КЗВО «ДНІПРОВСЬКА
АКАДЕМІЯ МУЗИКИ» ДОР»**

*НДЦ «ІНСТИТУТУ СВІТОВОЇ
КУЛЬТУРИ»*

**КЗВО «ДНІПРОВСЬКА
АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕВНОЇ
ОСВІТИ» ДОР»**

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ

**ФІЛОСОФІЯ І КУЛЬТУРА
В АНТРОПОЛОГІЧНИХ ВИМІРАХ СУЧАСНОСТІ**

ЗБІРНИК ТЕЗ ДОПОВІДЕЙ

**XIV міжнародної наукової конференції з нагоди
Всесвітнього Дня Філософії (UNESCO)**

20 – 21 листопада 2025 року

**Дніпро
2025**

Філософія і культура в антропологічних вимірах сучасності : зб. тез доп. XIV наук. конф. з нагоди Всесвіт. Дня Філософії (UNESCO), 20-21 листоп. 2025 р. / М-во освіти і науки України, Укр. держ. ун-т науки і технологій, каф. Філософії та українознавства, КЗВО «Дніпров. акад. музики» ДОР, Інститут світової культури, КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» ДОР, кафедра філософії. – Дніпро : УДУНТ, 2025. – 193 с.

У збірнику опубліковані тези доповідей Всеукраїнської щорічної наукової конференції «Філософія і культура в антропологічних вимірах сучасності» з нагоди Всесвітнього Дня Філософії (UNESCO). Конференція присвячена актуалізації філософської антропології та філософії культури в умовах технологічної акселерації, соціальних змін та воєнних викликів сьогодення. Основний фокус зосереджено на переосмисленні спадщини класичної філософії в ракурсі концептуалізації сучасного розуміння людини в світі невизначеного майбутнього. Доповіді охоплюють широкий спектр тем, включаючи феномен людини з позицій системного підходу, філософії освіти, проблеми моральності та солідарності як основи соціального буття в умовах війни. Окрему увагу приділено впливу цифрової реальності та штучного інтелекту на суспільство і мистецтво, а також дослідженню української модерної нації, мови і культури розуміння як духовних осередків у час випробувань.

Наукова редколегія:

д-р. філос. наук, професор Юлія ШАБАНОВА

д-р. філос. наук, професор Володимир ХМІЛЬ

канд. філос. наук, доцент Спартак АЙТОВ

Ця робота ліцензується відповідно до [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

ISBN 978-617-83-14-88-0

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

<i>Лях В.В.</i> СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ ТА ТЕХНОЛОГІЧНА АКСЕЛЕРАЦІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ДИСКУСІЙ ПРО СПАДЩИНУ ПРОСВІТНИЦТВА	9
<i>Голубович І. В.</i> МАРШРУТНА КАРТА СУЧАСНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ: СПРОБА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ТА ФІЛОСОФСЬКОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ	14
<i>Петрушенко В.Л., Петрушенко О. П.</i> ДІАЛОГ З КЛАСИЧНОЮ ФІЛОСОФІЄЮ ЯК ШАНС ДЛЯ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ БУТИ АКТУАЛЬНОЮ ЛЮДИНА В СВІТІ НЕВИЗНАЧЕНОГО МАЙБУТНЬОГО	16
<i>Шабанова Ю.О.</i> ЛЮДИНА В СВІТІ НЕВИЗНАЧЕНОГО МАЙБУТНЬОГО	19
<i>Бойченко М.І.</i> ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ЯК ПРАКТИЧНА ФІЛОСОФІЯ І ПРИКЛАДНА АНТРОПОЛОГІЯ	23
<i>Куцепал С.В.</i> ОНЛАЙН НАВЧАННЯ – ТРЕНД ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА	26
<i>Михайлюк О.В., Вершина В.А.</i> МОВА ЯК ПЕРВИЧНА МОДЕЛЮЮЧА СИСТЕМА І ОБСЦЕННА ЛЕКСИКА	28
<i>Березовенко А.В.</i> ДУХ НАРОДУ – МОВА : УКРАЇНСЬКА МОДЕРНА НАЦІЯ У ЧАС ВІЙНИ	31
<i>Малівський А.М.</i> ФЕНОМЕН ЛЮДИНИ ПЕРЕД ВИКЛИКОМ ІСТОРІЇ	34
<i>Колесник М.О.</i> ФЕНОМЕН ЛЮДИНИ З ПОЗИЦІЙ ПРИЧИННО-СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ	36
<i>Кирилюк О.С.</i> КАТОЛІЦИЗМ ЯК ІНІЦІАТОР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ НАУКОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ XVII СТОЛІТТЯ	39
<i>Шаповал В.М.</i> ФІЛОСОФІЯ У ВИМІРАХ СУЧАСНОСТІ	42

Хміль В.В. ЧИ МОЖЕ ЛЮДИНА ВЗЯТИ ПІД КОНТРОЛЬ СВОЮ ПОДАЛЬШУ ЕВОЛЮЦІЮ?	45
Чичков А.Г. ЦИФРА ЯК НОВА І НЕ НОВА РЕАЛЬНІСТЬ	48
Сиченко В.В. ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ КРИЗИ ВОЄННОГО ЧАСУ	51
Ільїн В.В., Ільїна А.А. ЧИ ПОТРІБНА ФІЛОСОФІЯ В СИТУАЦІЇ ІНФОСВІТУ?	54
Бродецька Ю.Ю. ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ	57
Гонтова Л.В. ДУХОВНІ ТВОРИ ГІЇ КАНЧЕЛІ ТА МИХАЇЛА ШУХА В АНТРОПОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ	60

СЕКЦІЙНІ ЗАСІДАННЯ

Секція 1

Актуальні питання філософської антропології

Хміль Т.В. ВІРА ТА СУМНІВ У ВІРТУАЛЬНОМУ СВІТІ: ПОВЕРНЕННЯ АПОСТОЛА ФОМИ	63
Айтов С.Ш. НОМО SINGULARIS. ДИНАМІКА РЕАЛЬНОГО І ВІРТУАЛЬНОГО У БУТТІ ЛЮДИНИ	65
Передрій Б.Д. КАПІТАЛ ЯК ГНОСТИЧНИЙ ДЕМІУРГ : ГНОСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФІЛОСОФІЇ НІКА ЛЕНДА	68
Ковальський Ю.О. ВІРТУАЛЬНЕ РОЗШИРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ДОСВІДУ ЯК ВИКЛИК ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ	72
Одинець А.А. БАЛАНС СТИХІЙ ЯК ШЛЯХ ДО ДУХОВНО-ТІЛЕСНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ЛЮДИНИ	75

Гетьман В.С. 78
**РЕЦЕПЦІЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ТІЛА В ІНШИХ ТРАДИЦІЯХ І
ДІАЛОГАХ ТА ЇЇ ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ СЬОГОДНІ**

Хандогій Є.О. 83
**НЕОНАТАЛЬНА РЕАНІМАЦІЯ ЯК ФЕНОМЕН ФІЛОСОФІЇ
МЕДИЦИНИ**

Секція 2
Соціальний вимір людського буття

Іванова Н.В. 85
**ФЕНОМЕН СОЛІДАРНОСТІ ЯК ПІДСТАВА СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ В
ЧАСИ ВІЙНИ: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

Снітько Д.Ю., Гайнутдінов А.В. 89
ФІЛОСОФІЯ ВІЙСЬКОВОГО ЛІДЕРСТВА

Воронкова В.Г., Нікітенко В. 91
ЯК ВИЖИТИ В СУЧАСНОМУ VUGA-VINI СВІТІ?

Тарасова Н.Ю. 94
**ПРАГМАТИЗАЦІЯ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОСТОРУ КОМУНІКАЦІЇ ЯК
ЧИННИК НАПРУЖЕНОСТІ СУБ'ЄКТИВНОСТІ Й КРИЗИ
ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ**

Балінченко С.П. 97
**АНТИІНДИВІДУАЛЬНА МОРАЛЬ ТА АКСІОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ
ПРИМУСУ ПІД ЧАС ВІЙНИ**

Бескаравайний С.С. 101
**МЕЖА КОГНІТИВНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ У СОЦІУМІ
ТЕХНОСУБ'ЄКТІВ**

Тимофєєв О.В. 103
**«ІНСТРУМЕНТИ КОНВІВЕЛЬНОСТІ» ІВАНА ІЛІЧА ЯК ЗАСІБ
ПОБУДОВИ МАЙБУТНЬОГО СУСПІЛЬСТВА**

Чех М.О. 106
**ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО СУВЕРЕНІТЕТУ: БОДЕН, ГОББС,
РУССО ТА ГЕГЕЛЬ**

Уфімцев М.В. 110
**ФІЛОСОФСЬКІ ВИТОКИ МОРАЛЬНОЇ КРИЗИ ЗАХІДНОЇ
ЦИВІЛІЗАЦІЇ**

<i>Заваруєва І.І.</i> РИТОРИЧНА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДНИК МОВНОКОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ФАХІВЦЯ	112
<i>Шабанов Д.О.</i> ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: ВИКЛИКИ СОЦІАЛЬНОЇ КРИЗИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	115
<i>Герасименко О.А.</i> СВІТОГЛЯДНИЙ КОНТЕКСТ СУЧАСНИХ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГОР	118
<i>Рожнев О.В.</i> ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У МИСТЕЦТВІ: НОВІ ГОРИЗОНТИ САМОВИРАЖЕННЯ ЧИ ТВОРЧІСТЬ БЕЗ АВТОРА	121

Секція 3 *Духовні виміри філософської антропології*

<i>Загрійчук І.Д.</i> МОРАЛЬНІСТЬ В ОНТОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ	123
<i>Юркевич О.М.</i> КУЛЬТУРА РОЗУМІННЯ В ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА ОСВІТИ	125
<i>Шкрібляк М.В.</i> АНТРОПОЛОГІЯ ДУМІТРУ СТЕНІЛОАЙЕ : РЕЛІГІЙНО- ФІЛОСОФСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ	128
<i>Палагнюк М.М., Руско Н.М.,</i> ФІЛОСОФІЯ СЕРЦЯ ЯК КОНЦЕПТ ДУХОВНОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ГУМАНІЗМУ	131
<i>Федько О.М.</i> УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ БАРОКО ЯК ДУХОВНИЙ ФУНДАМЕНТ СУЧАСНОГО СВІТОГЛЯДУ	134
<i>Павлов В.Г.</i> ПРОБЛЕМА ДУХОВНОСТІ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ: ІНТЕГРАТИВНИЙ ПІДХІД	137
<i>Базаєв О.Д.</i> ЕТНОМЕНТАЛЬНІ ОСНОВИ ПРАВОСВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ: СИНТЕЗ ЗАХІДНИХ ТА СХІДНИХ ЦІННІСНИХ КОДІВ	140
<i>Семрак Я. С.</i> ПРОБЛЕМА ПОДОЛАННЯ РЕЛЯТИВІЗМУ: СОФІСТИ ТА СОКРАТ	142

Секція 4
Філософія освіти в трансформаційних процесах сучасності

Ватковська М.Г. ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ФІЛОСОФІЯ СТІЙКОСТІ, ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ЛЮДЯНОСТІ	144
Романенко М.І. РОБОТ У РОЛІ ВЧИТЕЛЯ: ЧИ ТРЕБА НАМ СТАВАТИ ЛУДИТАМИ?	147
Романенко К.М. ОСВІТА ЯК ПРОСТІР ДУХОВНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ	149
Данилова Т. В ЗАХІДНА ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ У 19-20 СТОЛІТТЯХ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ОСВІТИ	151
Войтків Л. С. БЕЗСЕРДЕЧНІСТЬ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ	153
Берестень Ю.В. МУЗЕЙ ЯК СУБ'ЄКТ КУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ МІЖ ПОКОЛІННЯМИ ТА РЕТРАНСЛЯТОР ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ	155
Гончаренко Н.К. ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	158
Какуріна І.І. ОСВІТА В ЕПОХУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	162
Рогова О.Г. ПРОБЛЕМИ ДИТИНИ У СВІТІ ДОРОСЛИХ: ШКІЛЬНИЙ РАКУРС	165
Соценко Д.А. ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОСТІ	168

Секція 5
Філософсько-естетичні та музикознавчі ракурси культури

Годенко-Наконечна О.П. НАУКА ПРО КУЛЬТУРУ: БАГАТОВЕКТОРНІСТЬ І ПРОБЛЕМИ ЛЕГІТИМНОСТІ	170
---	------------

<i>Світлицька В.Р., Петінова О.Б.</i> ЖІНОЧИЙ ОБРАЗ У МУРАЛІЗМІ МЕТАМОДЕРНУ: ЕСТЕТИКА, ЕТИКА, ТІЛЕСНІСТЬ	173
<i>Громченко В.В.</i> ФЕНОМЕН УСТРЕМЛІННЯ У МУЗИКОЗНАВЧОМУ РАКУРСІ	176
<i>Буйновська Д.С.</i> БАНДУРА ЯК СЕМІОТИЧНИЙ ЗНАК ОНТОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ В «ДУМІ ПРО УКРАЇНУ» В. МАРТИНЮК	179
<i>Демченко Д.А.</i> ЕЛЕКТРОАКУСТИЧНА МУЗИКА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ХХІ СТОЛІТТЯ	181
<i>Добко В.І.</i> МУЗИКА ЯК СПІЛЬНА ПРАКТИКА ЛЮБОВІ Й КРАСИ: ВІД АНТИЧНОГО ETHOS ДО СУЧАСНОЇ «ЕТИКИ СЛУХАННЯ»	184
<i>Матвєєва К.В., Порцева Л.І.</i> УКРАЇНСЬКА ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА У ВИРІЇ СЬОГОДЕННЯ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ	186
<i>Жукова О.М.</i> НАЦІОНАЛЬНЕ ПІДГРУНТЯ ФОРТЕПІАННОЇ МУЗИКИ ЯК ЧИННИК СУЧАСНОГО КУЛЬТУРНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ	190

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ ТА ТЕХНОЛОГІЧНА АКСЕЛERAЦІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ДИСКУСІЙ ПРО СПАДЩИНУ ПРОСВІТНИЦТВА

Лях В.В., Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України (Київ),
e-mail: vvlvv2012@ukr.net, ORCID: 0000-0003-4683-0838

На підставі проведеного порівняльного аналізу класичного і так званого нового Просвітництва в статті здійснена спроба з'ясувати як межі традиційного Просвітництва, так і можливі інші його експлікації: зокрема, друге Просвітництво, нове Просвітництво тощо. Утім, залучення напрацювань представників Темного Просвітництва ставить питання більш глобального рівня: чи не стоїть людство на порозі такого типу трансгресії, що передбачає відмову від фундаментальних принципів існування ліберального суспільства.

Ключові слова: Просвітництво, нове Просвітництво, соціальні зміни, технологічна акселерація, цінності, наука, раціональність, прогрес, парадигма, біо-вітальний процес.

SOCIAL CHANGES AND TECHNOLOGICAL ACCELERATION IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY DEBATES ABOUT LEGACY OF THE ENLIGHTENMENT

Lyakh V.V., G.S.Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine (Kyiv),
e-mail: vvlvv2012@ukr.net, ORCID: 0000-0003-4683-0838

Based on the comparative analysis of the classical and so-called new Enlightenment, the article attempts to clarify both the limits of the traditional Enlightenment and the possibility of its other explications: in particular, the second Enlightenment, the new Enlightenment, etc. However, taking into account the works of the Dark Enlightenment representatives, we can suggest a more global question of whether humanity is on the verge of such a type of transgression that means the rejection of the fundamental principles of a liberal society.

Keywords: Enlightenment, new Enlightenment, social changes, technological acceleration, values, science, rationality, progress, paradigm, bio-vital process.

В сучасному філософському просторі тривають дискусії щодо ідейної спадщини Просвітництва як в плані її тягlostі, так і в контексті необхідності розриву з нею. Підстави для таких дискусій можуть бути різними. З одного боку, з огляду на значущість провідних тем Просвітництва існує цілком зрозуміле прагнення захистити його ідеали від нападів зліва і справа. Найбільш показовою в цьому відношенні є праця Стівена Пінкера «Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу» (2018), в якій автор проголошує, що «сьогодні більше, ніж коли-небудь в історії людства, ідеали розуму, науки, гуманізму та прогресу потребують безоглядного захисту»¹.

З іншого боку, вагомою підставою для перегляду настанов Просвітництва є зростання різних небезпек глобального рівня, більшість з яких пов'язані з діяльністю людини, так що на

¹ Пінкер С. «Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу» К., Наш Формат, 2019. с.20.

порядку денному з'являються проблеми, які зачіпають виживання самого людства. Зокрема, цьому присвячена Доповідь Римському клубу «Come on! Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети»², в якій саме таким чином і ставиться питання про необхідність розбудови «нового Просвітництва», в якому були б окреслені ціннісні орієнтири для виходу із сучасної глобальної кризи.

Окремий аспект цієї теми представлений у так званій «діалектиці Просвітництва». Тут мається на увазі праця М.Горкгаймера і Т.Адорно «Діалектика Просвітництва. Філософські фрагменти»³, в якій автори доводили, що Просвітництво, долаючи міфи попередньої доби, одночасно звузило змістовний обсяг раціональності, науки і прогресу до їх суто утилітарної функції. Зрештою, це призвело до того, що попередні гарні ідеї, будучи доведені до певної межі, раптом обернулися на свою протилежність: розум став інструментальним, наука отримала позитивістське спрямування, а прогрес призвів до виснаження ресурсів планети. І питання не лише в тому, що інструментальна раціональність знецінила духовну складову людської культури (як наголошували романтики), а й у тому, що розум стає інструментом поневолення, а не звільнення. «Поступившись своєю автономією, розум перетворився на інструмент. ...Розум цілковито впряжений в суспільний процес. Його оперативна цінність, його роль у підкоренні людини і природи стають одним-єдиним критерієм»⁴ – зазначав М.Горкгаймер у своїй роботі «Критика інструментального розуму».

Ще один привід для дискусій дає нестримний розвиток технологій в останні десятиліття, коли прискорення набуває таких темпів, що постає питання про досягнення сингулярності. Зокрема, як зазначав Славой Жижек у праці «Діалектика темного Просвітництва», «однією з нових форм історичного детермінізму є так званий акселераціонізм, який найбільш повно сформульований англійським філософом Ніком Ландом»⁵. На думку останнього, доведена до кінця логіка прогресу веде або до самознищення, або до самоподолання людства за допомоги машинного інтелекту.

Отже, так чи інакше актуалізується проблема ідейної спадщини Просвітництва, її сучасної оцінки з урахуванням глобальних кризових явищ та можливих способів її переосмислення в контексті нових реалій сьогодення.

Передусім коротко розглянемо аргументи С.Пінкера, які він наводить у своїй книзі щодо підтримки тем *розуму, науки і прогресу* як таких, що не втратили свого значення і на

² *Come on! Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети. Доповідь Римському клубу.* К.: Сміт-Книга, 2019.

³ Horkheimer, M. und Adorno, Th. (1947). *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente.* Amsterdam: Querid

⁴ Горкгаймер М. Критика інструментального розуму. К., ППС-2002. с. 36.

⁵ Жижек С. Діалектика темного Просвітництва. // Діалектика темного Просвітництва. Политком

сьогодні. На його думку, теперішня критика цих ідеалів Просвітництва відбувається через захист традиційних чи релігійних цінностей, або через знецінення чи релятивізацію будь-яких попередніх здобутків. Він вважає, що загальне річище раціональності і науки залишається незмінно позитивним, і тому вони в жодному разі не можуть бути відкинуті. Потрібно лише належним чином користуватися ними.

На наш погляд, недолік такого підходу полягає в тому, що процес історії і людського розвитку уявляється при цьому лінійним, лише як безперервна висхідна лінія. Однак «історія стрибає» (Насім Талеб), а тому існують певні історичні періоди зі своїми специфічними ознаками, відповідно, змінюються парадигми в науці, способах мислення тощо. Зокрема, попередня настанова щодо науки формувалася під впливом моделі знання природничих наук, в яких взірцем для наслідування була установка на формулювання законів, незаперечний детермінізм, математичні обчислення тощо. Утім, досить широка сфера гуманітарних досліджень дещо відрізняється від такого розуміння науковості, оскільки в ній більше важить унікальність, своєрідність, статистичні дані, культурний контекст тощо. Відтак, уявлення про науковість і раціональність значно розширюються, а тому слід констатувати, що попереднє розуміння науковості є принаймні звуженим.

Таке ж зауваження можна адресувати і щодо ідеї прогресу, яка, на думку Пінкера, і на сьогодні доводить свій невпинний поступ, і різні країни демонструють певні досягнення на цьому шляху. С. Пінкер досить широко розуміє ідею *прогресу*: це – «просвітницька віра в те, що через розуміння світу ми можемо поліпшити умови людського існування»⁶. В такому розумінні спостерігається не лише його прихильність до лінійного поступу історії, а й відчувається явний антропоцентричний підхід, який власне і є на сьогодні об'єктом критики з боку природозахисних і екологічних рухів.

В одній з останніх Доповідей Римському клубу якраз і представлена аргументація, яка зорієнтована на критику антропоцентричного підходу, що і спричиняє переважну більшість кризових явищ на планеті. Наслідком такого підходу є виникнення антропоцену, нового геологічного періоду, що прийшов на зміну попередній геологічній епосі – голоцену. Антропоцен (доба Людей) засвідчує, що результати діяльності людства мають безпосередній вплив на всі екосистеми планети, починаючи від тваринного світу і завершуючи кліматичними змінами.

Утім, рекомендації щодо подолання кризових явищ у цій Доповіді приблизно такого ж типу, як і в Стівена Пінкера, оскільки автори зрештою закликають до збалансованого розвитку. Вони вказують на істотну суперечність між прийнятою ООН програмою сталого розвитку

⁶ Пінкер С. «Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу» К., Наш Формат, 2019. с. 53

під назвою «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року» і їхніми рекомендаціями щодо способів рятування планети, оскільки «успішна реалізація 11 соціально-економічних цілей Порядку денного з великою ймовірністю може поставити під загрозу виконання трьох цілей щодо захисту довкілля, а саме – стабілізацію клімату, відновлення океанів та зупинку вимирання біологічних видів»⁷.

Та незважаючи на досить різку критику сучасної глобальної ситуації, автори дотримуються позиції, згідно з якою слід перейти до «інтегрованого підходу в управлінській політиці, що залишить в минулому нинішню розосередженість і відокремленість управлінських структур». І далі в тексті зазначається, що «ми особливо підкреслюємо важливість балансу між людством та природою, короткостроковою та довгостроковою перспективами, а також між суспільними та особистими інтересами»⁸.

Утім, останнім часом на відміну від тих концепцій, які пропонували різні способи покращення ідей і концептів попереднього Просвітництва, або його оновлення з урахуванням зростання глобальних небезпек, з'явилися ідейно-політичні рухи з філософським підґрунтям, які радикальним чином змінюють фундаментальні основи класичного Просвітництва, переосмислюючи такі його базові цінності, як свобода, права людини, прогрес тощо. Цей тренд отримав назву Темного Просвітництва, яке М. Мінаков визначає як «інтелектуальний, політичний, корпоративний революційний рух»⁹. Автор підкреслює докорінну розбіжність між цими двома просвітницькими установками. Їхня відмінність є фундаментальною: класичне Просвітництво виходило з ідеї автономного раціонального суб'єкта, наділеного свободою, яка балансує в межах співвідношення між негативною і позитивною свободою, яку зрештою забезпечують інститути ліберальної демократії. Натомість Темне Просвітництво, на думку М. Мінакова, «переосмислює свободу переважно з точки зору волі в стилі корпоративного генерального директора, технологічного прогресу та можливостей «виходу», а не демократичної участі, водночас пропагуючи ієрархічну ефективність над егалітарними процесами»¹⁰. При такому тлумаченні підривається сама основа ліберальної демократії і взагалі постає питання про її подальшу долю.

Цікавий матеріал щодо цієї тенденції можна знайти в доповіді Національної ради з розвідки США «Глобальні тенденції 2040: Більш суперечливий світ» («Global Trends 2040:

⁷ Вайцекер Е. фон, Війкман А. Come On! Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети. Доповідь Римського клубу. Київ: Саміт-Книга, 2019. с.іх.

⁸ Там же, с.іх-х.

⁹ Minakov M. (2025) Freedom and progress at the dawn of the age of will. The struggle of two Enlightenments in the current euro-atlantic debate // Ideology and Politics Journal , №1 (27), p. 135.

¹⁰ Ibidem.

A More Contested World»), яка була оприлюднена в березні 2021 року¹¹. Доповідь містила п'ять сценаріїв майбутнього розвитку світу, один з яких є оптимістичним. Пав в якому з'являється більше хаосу, ігноруються попередні міжнародні правила, поглиблюються суспільні розбіжності, глобальні проблеми не розв'язуються. Тобто цінності ліберальних демократій втрачають свою спонукальну силу. Відтак, за умови реалізації цього тренду питання про ідейно-ціннісну спадщину Просвітництва може взагалі зникнути з порядку денного.

Висновки. Отже, на загал маємо різні підстави для оцінки наслідків процесу імплементації ідей і настанов доби Просвітництва. З одного боку, виходячи з того, що деякі теми тієї доби досі залишаються в пріоритеті в більшості країн світу, то здається, що вони є тим цивілізаційним надбанням, від якого людство не має права відмовитися, бо це «незавершений проєкт». Відтак, існує неявне припущення, що ми маємо справу з так би мовити лінійним процесом, і отже, в подальшому на нас чекає тільки подальше розширення цього тренду.

З іншого боку, є цілком слушні підстави вважати, що «історія стрибає», а не розвивається лінійно, і отже, кожна наступна фаза розвитку так чи інакше потребує свого специфічного набору цінностей і регулятивних принципів, які й роблять її спроможною в плані розвитку. Відтак, цілком правомірно можна стверджувати, що припущення про можливість появи нового Просвітництва, або нової його фази є вірогідною. Зрештою, мають право на існування як позиції тих, хто наполягає на необхідності оновлення принципів Просвітництва, так і тих, хто бажає зробити їх лише більш ефективними. Так само технологічний прогрес через втручання в еко-еволюційні процеси потребує корегування на основі цінностей біоетики. Більше того, стає все більш переконливою теза, що це втручання не завжди завершується на користь самого людства, а отже, актуалізуються і набувають гостроти питання щодо загальних принципів існування людства.

Однак динаміка сучасних соціальних і технологічних змін вже набула такого розмаху, що це зрештою відсуває на задній план тему оновлення і верифікацію попередніх цінностей. Напрацювання представників Темного Просвітництва підважують ідеали класичного Просвітництва і ставлять питання про повну заміну їх іншою матрицею розвитку – на основі еволюції виживання і домінування вольового імпульсу. Відповідно, перед філософією постають досить складні завдання переосмислення базових передумов подальшої еволюції людської цивілізації.

¹¹ Аналіз цієї доповіді див.: Войтовський К.Є. Щодо можливих тенденцій світового розвитку до 2040 року. // <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-06/az-global-trends.pdf>

МАРШРУТНА КАРТА СУЧАСНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ: СПРОБА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ТА ФІЛОСОФСЬКОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

Голубович І.В., Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (Одеса),
e-mail: golubinna17@gmail.com, ORCID:0000-0003-3459-3417.

Представлена символічна “маршрутна карта” антропології в сучасному світі. Зроблена спроба здійснити систематизацію розмаїття антропологічних дисциплін, смислових регіонів, міждисциплінарних напрямків досліджень, пов’язаних з проблемою людини. Доведено, що антропологічна проблематика є суттєвою та багато в чому пріоритетною у щорічних програмах World Philosophy Day, які створюються в офісі UNESCO з урахуванням найбільш актуальних питань та викликів сьогодення.

Ключові слова: антропологія, маршрутна карта, дисциплінаризація, антропологічний поворот.

A ROADMAP OF CONTEMPORARY ANTHROPOLOGY: AN ATTEMPT AT SYSTEMATIZATION AND PHILOSOPHICAL CONCEPTUALIZATION

Golubovych I.V., Odesa I. I. Mechnikov National University (Odesa),
e-mail: golubinna17@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3459-3417

The paper presents a symbolic “roadmap” of anthropology in the contemporary world. It attempts to systematize the diversity of anthropological disciplines, semantic domains, and interdisciplinary research directions concerned with the problem of the human being. The study argues that anthropological issues have become essential and, in many respects, hold a priority place in the annual World Philosophy Day programs developed by the UNESCO Office, which address the most urgent questions and challenges of our time.

Keywords: anthropology, roadmap, disciplinarization, anthropological turn.

Антропологічна проблематика займає значне місце в порядку денному *World Philosophy Day*, про що свідчать матеріали цього щорічного свята, які оприлюднює офіс UNESCO на своєму сайті¹². Так, темою Всесвітнього дня філософії у 2022 році стала «Людина майбутнього» («*The Human of the future*»). Спільно з Національною студією сучасного мистецтва Le Fresnoy, сектор соціальних і гуманітарних наук ЮНЕСКО організували симпозіум і виставку, що проходили в Парижі з 16 по 18 листопада. Триденний захід охоплював низку проблем: етичні й епістемологічні дилеми сучасного світу, інтеракція живих істот із технологічними об’єктами, екологічні виклики ери антропоцену, ситуація постколоніалізму, питання гендеру та потенції космосу як простору для існування людини. Програма симпозіуму була розроблена для створення міждисциплінарного діалогу та окрім філософії включала природничі науки, антропологію, мистецтво.

Глибоку та змістовну аналітику обговорення цієї проблематики на симпозіумі

¹² Azoulay, A. (2002). Symposium and Exhibition “The Human of the future “l’humain qui vient”. <https://www.unesco.org/en/days/philosophy>; UNESCO Social and Human Sciences Sector/ Le Fresnoy – Studio national des arts contemporains. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000383675_eng

надала аспірантка кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова Ксенія Федорова, яка зараз готує PhD дисертацію в Університеті Люксембургу, що присвячена серед іншого і цифровізації як антропологічному виклику¹³. До речі саме цей текст одеської філософії розміщений в Digital Library UNESCO¹⁴. Програма *World Philosophy Day* наступного 2023 року містила в якості головної події круглий стіл на тему “Artificial intelligence, a tool for mental health care?”¹⁵. Вкрай актуальна для сьогодення проблематика саме в такій настанові, безумовно, також антропологічно орієнтована.

Тому увага ЮНЕСКО – всесвітнього майданчика освіти, науки, культури, міжнародного діалогу – до філософського обговорення проблеми людини, антропологічного знання та антропопрактик спонукає до розробки всесвітньої глобальної маршрутною карти антропології, але з урахуванням локальних та регіональних(в усіх смислах розуміння регіону, в тому числі, феноменологічному) особливостей. Напевно, слід говорити в множині – не карти, а карт, тобто, про створення багаторівневої символічної антропологічної картографії. Це – амбіційне перспективне завдання для подальших пошуків. В межах даної публікації запропоную лише абрис власної розмітки антропології як субпростору сучасного наукового знання.

Диспозиція перша: *базові дискурси про людину* – природничий, релігійний, філософський. Саме так вони представлені в текстах М. Шелера та Е. Касирера. Слід зазначити, що ці дискурси (епістеми, архе – якщо в лексичі М. Фуко) існують як на науково-теоретичному рівні, так і на рівні повсякденного життя, складають тканину самої культури. Диспозиція друга: *дисциплінарні антропології* – комплекс антропологічних наук, з різним рівнем дисциплінаризації та самоусвідомлення в міждисциплінарному просторі Humanities (культурна антропологія, соціальна антропологія, філософська антропологія, релігійна антропологія, біологічна (фізична) антропологія, історична антропологія, психологічна антропологія, медична антропологія, музична антропологія, педагогічна антропологія, юридична антропологія тощо). Диспозиція третя: *антропологія соціокультурних феноменів*, дослідження яких саме у антропологічному фокусі здійснюється часто у між-транс-дисциплінарній взаємодії: антропологія влади, антропологія гри, антропологія дитинства, антропологія спорту, антропологія моди, антропологія міста, антропологія візуальності, антропологія цифровізації тощо). Диспозиція четверта: *межеві (фронтирні) зони* антропологічного знання, коли мерехтлива “антропологія феномену”

¹³ Федорова К. Всесвітній день філософії 2022: Людина майбутнього(За матеріалами симпозіуму «Людина майбутнього», 16–18.11.2022, UNESCO, Париж). *Philosophy and Cosmology*, Volume 30, 2023. С. 33-41.

¹⁴ <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000384478>

¹⁵ [https://www.unesco.org/en/articles/world-philosophy-day-ai-and-mental-health-opportunities-and-challenges#:~:text=Article,World%20Philosophy%20Day%20%2D%20%22AI%20and%20mental%20health:%20opportunities%20and,UNESCO%20Paris%2C%20Room%20XI\).](https://www.unesco.org/en/articles/world-philosophy-day-ai-and-mental-health-opportunities-and-challenges#:~:text=Article,World%20Philosophy%20Day%20%2D%20%22AI%20and%20mental%20health:%20opportunities%20and,UNESCO%20Paris%2C%20Room%20XI).)

поступово переходить в режим дисциплінаризації та інституціалізації, йде до формування регіональної (галузевої) антропології : від антропології міста до урбаністичної антропології, від антропології візуального, іконічного до візуальної антропології, від антропології цифрового, комп'ютерного простору до digital anthropology тощо. Це лише перші начерки та абрис, вони лише імпульс для створення розлогої, багаторівневої картографії сучасної антропології. А головною метою такого картографування є встановлення плідного міждисциплінарного, міжнародного діалогу всіх, для кого проблема та таємниця людини, перспективи її майбутнього є найважливішою турботою.

ДІАЛОГ З КЛАСИЧНОЮ ФІЛОСОФІЄЮ ЯК ШАНС ДЛЯ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ БУТИ АКТУАЛЬНОЮ

Петрушенко В.Л., Львівська православна богословська академія (м. Львів);
e-mail: vipetfil@gmail.com; ORCID: 0000-0002-0848-9440;

Петрушенко О.П., ВПНЗ «Львівський медичний університет» (м. Львів);
e-mail: oksanapet53@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4796-1530.

У тезах пропонується, при осмисленні кризових явищ як у соціальних процесах, так і в розвитку філософії повернутись «назад до класики», але не з метою її реставрації, а для того, щоб не втратити здатність цілісного мислення та орієнтування на незмінні цінності людського буття.

Ключові слова: належне, цінності, цілісне мислення, дифузне мислення.

DIALOGUE WITH CLASSICAL PHILOSOPHY AS A CHANCE FOR MODERN PHILOSOPHY TO BE ACTUAL

Petrushenko V.V., Lviv Orthodox Theological Academy, e-mail: vipetfil@gmail.com;
ORCID: 0000-0002-0848-9440;

Petrushenko O.P., Private Higher Educational Institution "Lviv Medical University",
e-mail: oksanapet@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4796-1530

The abstracts propose to return “back to the classical philosophy” while understanding crisis phenomena both in social processes and in the development of philosophy, but not for the purpose of its restoration, but in order not to lose the ability of holistic thinking and orientation to the unchanging values of human existence.

Keywords: proper, values, holistic thinking, diffuse thinking.

Люди, що мають справу із філософією, навряд чи потребують докладних демонстрацій такого її сучасного стану, що може бути охарактеризований як *криза* або й навіть *занепад*: численні використання терміну філософія для надання престижу якимсь явищам, типу «філософія наших рішень», «філософія нашої кухні» та ін., тільки підтверджує те, що філософія перетворилась на щось подібне до ярлика та втратила оригінальний, тільки їй

притаманний зміст. Коли ставиться радикальне питання про те, чи породила сучасна філософія, тобто філософія XXI ст., якісь важливі і впливові ідеї, воно викликає розгубленість: адже філософія існує, представлена низкою авторитетних університетів та імен, а певні філософські популяризатори в Інтернет-мережах збирають аудиторії численних прихильників; отже, напевне, вона щось продукує. Інколи на виправдання її звучать аргументи: процес новацій у філософії рухається дуже повільно і помалу, що філософія, як і сова Мінерви, скаже своє слово дещо пізніше... Проте насправді сучасній філософії немає чого запропонувати людині, що занурена у нинішні процеси суспільного життя. В ній проблизкують якісь часткові теми і тези, явно простежується бажання сказати щось епатажне і незвичне (наприклад, що між релігією та іншими соціальними інститутами не існує суттєвих відмінностей¹⁶, що інтелект не зводиться до логіки чи раціональних побудов, а має бути емоційним; що наше розуміння світу є нічим іншим, як метафорою, та ін.), проте сучасна філософія не орієнтує людину у смисловому і ціннісному планах, не намагається запропонувати їй цілісне бачення себе і світу та цілісне мислення. Не є новиною той факт, що сучасне суспільство і сучасна людина перебувають у *стані дифузії* – своєрідного соціального та ментального розпорошення¹⁷. Увагу дослідників соціальних процесів викликає також явище так званого «цифрового номадизму»¹⁸, що лише підсилює соціальну і ментальну дифузію. Якщо за часів класичності (від античності до зрілого модерну) вважалося, що людина, для того, щоб власне бути людиною, повинна мати низку атрибутивних рис, а кожна конкретна людина несе в собі певний ступінь причетності до такого «належного», то для постмодерну гаслом стає теза Ф. Ніцше «Людина, якою вона повинна бути, звучить для мене так само дивно, як і дерево, яким воно повинно бути». Теза експресивна, проте далека від реального стану справ: людина має свободу вибору саме тому, що для неї існує сфера належного (але й щодо дерева він також помилявся).

В історії духовних пошуків людства вже неодноразово відбувались явища повернення до минулого, до витоків тоді, коли люди опинялись у ситуації невизначеності та розгубленості (пізня антична філософія, раннє християнство, доба Відродження). Можливо, нам варто озирнутись на класичну філософію, але чи не буде це варіантом ретроградства? – Не викликає сумніву те, що минула серйозна філософія не перетворюється на архівні експонати: вона залишається актуальною. Адже актуальність проявляється у двох версіях: те, що на вістрі часу,

16 Кавана В. Релігійне насильство як модерний міф. *Релігієзнавчі нариси*. № 12. 2022. С. 166–187.

17 Niclas L. Die Gesellschaft der Gesellschaft (1.4. Differenzierung). Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main, 1997. S. 595–865.

18 Hensellek, S., Puchala, N. (2021). The emergence of the digital nomad: A review and analysis of the opportunities and risks of digital nomadism. The flexible workplace (M. Orel, O. Dvouletý, V. Ratten Eds.). New York: Springer International Publishing, 195–214.

але також і те, що сутнісно укорінене в засади буття, що було і залишається дієвим. Останнє як раз стосується класичної філософії. При тому мова не йде про відтворення класики, – та це й неможливо, мова йде про активний діалог з класикою.

Чому може навчити нас діалог із класичною філософією? – Перш за все, *сповідуванию позиції онтологізму*. Мається на увазі те, що представники класичної філософії вели діалог з реальністю, а не з її модифікованими презентаціями. Концепція Ж. Бодрійяра, наголошування на метафоричному характері світобачення намагаються переконати нас у тому, що сучасна людина не має виходу на прямий контакт з буттям. Проте мова, знаки не лише виводять нас на дистанцію у відношенні до реальності, до буття, а й відкривають для нас можливості проникати туди, куди не сягає відчуття: що би ми знали про внутрішній світ людини, якби не було мови, знаків та символів? По-друге, *вмінню мислити, дотримуючись єдності предметного змісту* того, про що ми мислимо, адже стиль багатьох авторів сучасної філософії страждає все тією ж предметною дифузією (це, зокрема, проявляється у написанні творів у формі фрагментів та заміток). По-третє, *дошкульній і тонкій аналітиці* саме у сфері змісту, а не в термінології: вміння схоплювати нюанси, не втрачати бачення реальності, діставатись до сутності. Тобто йдеться про вміння вибудовувати складний, предметно насичений дискурс, що поєднує значення із сенсом. По-четверте, класика однозначно *наставляє нас на цілісне мислення*, тобто на мислення у модусі системної єдності та бачення стратегічної мети дискурсу. В контексті цілісного мислення можна згадати про інтерпретацію концепції «симфонії розуму та віри» Томи Аквінського візантійським філософом і богословом Дімитриєм Кидонісом, який закликав рухатись думкою від часткового до абсолютного і навпаки у кожному предметному акті мислення, тобто тримати у думці водночас орієнтир як на те, так і на інше. По-п'яте, нам не слід забувати про те, що *класична філософія залишається незавершеною* у двох сенсах: окрім того, що філософські вчення класики мають невирішені проблеми, ми не можемо стверджувати, що пізнали їх належною мірою. Наприклад, у «Розраді Філософією» С. Боеція навіть авторитетні дослідники не помітили окреслення кроків руху від філософії до теології; у філософії І. Канта досі не помічається те, що він у пізній період відніс положення категоричного імперативу до сфери права, а не етики. Нарешті, *класика вчить нас не зраджувати позиції антропологізму*, тобто вмінню всі свої побудови пов'язувати із людиною, як суб'єктом реальних і пізнавальних актів, вибудовуючи все ту ж архітектоніку базових людських атрибутів та шукаючи шляхи долучення до них конкретної людини. Існують цінності та сенси, втрата яких перетворює людей на злобне жахіття.

Чи зможуть ці настанови (уроки) класики протистояти процесам соціальної та ментальної дифузії людини? Напевне, було би утопією вважати, що це неодмінно буде

відбуватись, проте справа соціальних процесів і технологій працювати на укорінення постаті «постлюдини», а справа філософії, гуманістичної філософії працювати в напрямі збереження людської самості, у напрямі протистояння процесам перетворення людини на агента соціальних та політичних авантур.

ЛЮДИНА В СВІТІ НЕВИЗНАЧЕНОГО МАЙБУТНЬОГО

Шабанова Ю.О., Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія музики» Дніпропетровської обласної ради, e-mail: jshabanova@ukr.net, ORCID: 0000-0001-5876-4140

Розглядається проблема людського існування в умовах невизначеного майбутнього, характерного для сучасної доби глобальних криз і трансформацій. На основі екзистенційної антропології, філософії М. Гайдеггера, С. К'єркегора та філософії надії Е. Блоха досліджено онтологічні підстави надії як структурного елементу людського буття. Показано, що невизначеність виступає не лише кризовим станом, а потенціалом для свободи, вибору та духовного розвитку. Надія трактується як екзистенційна практика, що забезпечує збереження суб'єктності, смислу та моральної цілісності людини у ситуації непередбачуваності. Акцентовано увагу на тому, що надія має не лише психологічний, але й онтологічний вимір, виступаючи засобом конструювання майбутнього через духовну глибину, альтруїстичну дію та усвідомлену життєву позицію.

Ключові слова: людина, невизначеність, майбутнє, екзистенційна антропологія, надія, свобода, духовність, смислопокладання.

HUMAN BEING IN THE WORLD OF THE INDETERMINATE FUTURE

Shabanova Yu.O., Municipal institution of higher education "Dnipro Academy of Continuing Education" of the Dnipropetrovsk Regional Council, e-mail: jshabanova@ukr.net, ORCID: 0000-0001-5876-4140

The problem of human existence in the conditions of an uncertain future, characteristic of the modern era of global crises and transformations is considered.

Drawing on existential anthropology, the philosophies of M. Heidegger and S. Kierkegaard, as well as E. Bloch's philosophy of hope, the study explores the ontological foundations of hope as a structural element of human being. It is shown that uncertainty functions not merely as a state of crisis but as a potential for freedom, choice, and spiritual development. Hope is interpreted as an existential practice that ensures the preservation of subjectivity, meaning, and moral integrity in situations of unpredictability. The study emphasizes that hope possesses not only a psychological but also an ontological dimension, serving as a means of constructing the future through altruistic orientation, spiritual depth, and conscious engagement with life.

Keywords: human being, uncertainty, future, existential anthropology, hope, freedom, spirituality, meaning-making.

Сучасний світ характеризується гіпердинамічністю, невизначеністю та кризовістю, охоплюючи політичні, технологічні, економічні та екологічні сфери. Людина опиняється у стані

постійної невизначеності, коли прогнозування майбутнього стає дедалі складнішим, а класичні уявлення про стабільність і передбачуваність життя поступово втрачають силу.

Невизначеність сьогодення – це не лише відсутність повної інформації, а структурний стан сучасного світу, який порушує класичні лінійні уявлення про час та прогнозування. Як зазначає Джон Галбрейт, людина ХХІ століття переживає «епоху постійної непевності»¹⁹, де звичні моделі планування, кар'єрного та соціального розвитку стають умовними та часто непридатними.

М. Гайдеггер у праці «Буття та час» підкреслює екзистенційне спрямування людини у майбутнє: «Буття-до-смерті – це спосіб, у який Dasein є справжнім собою, передбачаючи свої можливості, а не тікаючи від них»²⁰ – пише філософ. «Майбутнє – це не те, що просто відбувається; це царина можливостей, які Dasein повинен автентично передбачити»²¹ – продовжує мислитель. Невизначене майбутнє, таким чином, не є хаотичним, воно відкриває простір для автентичного буття, де людина усвідомлює власні можливості та відповідальність. При цьому, згідно С. К'єркегору невизначеність майбутнього викликає страх та тривогу, що заперечує свободі. «Тривога – пише датський філософ, – це запаморочення свободи, яке виникає, коли дух намагається постулювати синтез, а свобода – це лише можливість можливості»²².

Відповідно, виникає потреба у пошуках модусів людської свідомості, що не тільки дозволять подолати страх непередбаченості, а й містять потенційні можливості виходу з кризових станів та здійснення перспективи розвитку.

Таким модусом виступає надія. Людина завжди сподівається. В цьому й феномен людської природи, в якій сподівання випереджують та виходять за межі модельованого розумом світу. Надія – це не просто емоція чи очікування, а внутрішня архітектоніка духу, що утримує людину в горизонті смислу. Вона є тією «тихою силою буття», завдяки якій людина продовжує діяти, навіть коли розум втрачає певність, а історія – напрямок.

Кантівський запит «На що я можу сподіватися?», підіймає питання межі наших можливостей звернення до вічного. Надія у Канта – це практична форма трансцендентного – моральна впевненість у досяжності добра, навіть коли досвід суперечить цьому. У його *Критиці практичного розуму* надія з'єднує розум і віру, утверджуючи людину як істоту, що діє у світі, не маючи повної певності, але зберігаючи гідність. Августин Аврелій, задовго до Канта, вбачав у надії внутрішній рух душі до Бога, як «пам'ять про вічність», яка не дозволяє людині

¹⁹ Gabriel, J. (2021) *The Age of Uncertainty: Human Experience in a Rapidly Changing World*. Routledge

²⁰ Heidegger, M. (2008) *Being and Time*. Harper Perennial Modern Thought. p. 252

²¹ Heidegger, M. (2008) *Being and Time*. Harper Perennial Modern Thought. p. 254

²² Kierkegaard, S. (2001) *Fear and Trembling*. Penguin Classics. p. 61

розчинитися у тимчасовому. Для Августина надія – це не стільки сподівання на зміну зовнішніх обставин, скільки духовна впевненість у непорушності сенсу, укоріненого у трансцендентному.

Філософія надії має глибокі онтологічні підстави, оскільки пов'язана з буттєвим виміром існування людини. Онтологія надії передбачає, що буття людини завжди спрямоване у майбутнє, а саме майбутнє містить потенціал змін та можливостей, які ще не реалізовані. Надія, як внутрішня структура існування, дозволяє людині свідомо конструювати свою життєву позицію відповідно до свідомого вибору принципово нових ракурсів самоздійснення.

Таким чином, відповідно до онтології надії, вибір стає не просто реакцією на обставини, а активною орієнтацією на потенційне майбутнє «що має бути»²³ та містити сенс. В умовах невизначеного майбутнього, як фундаментальної властивості буття, надія виникає як екзистенційна відповідь на цю невизначеність, будучи внутрішньою структурою людського існування. Саме невизначеність й створює умови для вільного вибору, що дозволяє людині усвідомлено конструювати своє життя, спираючись на мінливу картину світу. Відповідно, надія є онтологічно обґрунтованою здатністю людини планувати дії в умовах ризику, визначаючи ці онтологічні підстави у наступному:

Буття людини завжди спрямоване у майбутнє;

Майбутнє є відкритим і містить потенціал змін;

Невизначеність і «ніщо» створюють умови для свободи вибору;

Надія, як внутрішня структура існування, дозволяє людині конструювати свою життєву позицію відповідно до свідомого вибору принципово нових ракурсів самоздійснення.

Отже, головною функцією надії для людини в світі перманентної невизначеності виявляється смислопокладання та рівні його проєкцій майбутнього. В цьому зв'язку визначальним аспектом надії виступають ціннісні орієнтири, які й формують обрії та сенси майбутнього, що може бути пов'язане або із умовами фізичного виживання, або із прагматично-кон'юнктурними цілями соціального здійснення, або із запитамі смислів у нескінченному світі, зорєнтованому на духовне й навіть трансцендентне. Так здійснюються вектори надії, що напрямую пов'язані із морально-етичною настановою людини та відповідними налаштуваннями її життєвого світу. Якщо конструктором майбутнього виступають цінності виживання, то підстави для надії значно зменшуються, виходячи з майбутнього, обмеженого кінцевими ознаками емпіричного буття. Але ж, філософія надії виходить за межі самого факту виживання та містить в собі нескінченний потенціал творчості. Відповідно філософії «ще не-буття» Ернста Блоха:

²³ Bloch, E. (2020) The Principle of Hope: New Perspectives. Bloomsbury Academic. p. 117

«Справжня надія завжди спрямована далі, за межі наявного, до того, що ще не здійснилося, але можливе»²⁴. В певному сенсі знаходить продовження сентенція: «я не знаю, чи світ має сенс, але я діятиму так, ніби він його має».

Отже феномен надії містить високий рівень життєстійкості, зорєнтованої на смислові пріоритети, які в своїх межових обріях прагнуть до нескінченності світу та його онтологічного імперативу – «завжди бути». В таких умовах, невизначенність не тільки є ресурсом непроявлених можливостей, а виявляється стійкою підставою світоглядної позиції відкритого та довірливого ставлення до майбутнього, в якому духовні цінності є метою, смыслом та способом здійснення людини. Філософське осмислення сучасної ситуації показує рятівний потенціал надії як потреби у пошуках внутрішніх ресурсів подолання страху перед непередбачуваністю – таких як духовна відкритість та довіра до вічності.

Отже, надія постає як ключовий онтологічний та аксіологічний принцип людського існування у світі непевності, що забезпечує внутрішню цілісність, смыслопокладання й відкритість до трансцендентного. Вона є основою моральної орієнтації людини, засобом збереження гідності та духовної цілісності в епоху глобальних криз і втрати лінійних орієнтирів. У світлі цих інтерпретацій сучасна українська реальність із її досвідом війни, руйнування та непевності – стає полігоном перевірки самої можливості сподівань, які не мають нічого спільного з вульгарним оптимізмом: бо надія це навичка духу, що вчить жити без гарантій. У цьому сенсі надія – не втеча у мрію, а форма внутрішньої стійкості, де Августинова віра в сенс і Кантова моральна свідомість зустрічаються у постметафізичному світі. Якщо поглянути на людське життя крізь цю призму, то надія постає як найглибша форма волі: не бажання володіти, а готовність довіряти; не втечі від темряви, а мужності нести в собі світло. Вона поєднує кантівський розум, що шукає сенс у межах морального закону, і августинівську віру, яка знає, що навіть у відчаї серце пам'ятає про Бога.

Надія – це мистецтво бачити в теперішньому проблиск вічного як спосіб взаємодії з невизначеністю. Вона не обіцяє, що світ стане кращим. Вона лише дає змогу людині залишатися світлом у світі, який цього світла потребує – навіть тоді, коли не просить про нього.

²⁴ Bloch, E. (2020) The Principle of Hope: New Perspectives. Bloomsbury Academic. p.342.

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ЯК ПРАКТИЧНА ФІЛОСОФІЯ І ПРИКЛАДНА АНТРОПОЛОГІЯ

Бойченко М. І., Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
e-mail: boichenko.m@knu.ua, ORCID 0000-0003-1404-180X

Здійснено критику модерністського та постмодерністського тлумачення філософії освіти і надано нову інтерпретацію значущості філософії освіти як практичної філософії, яка здійснює завдяки цьому власний оригінальний внесок у філософську антропологію.

Ключові слова: філософія освіти, філософська антропологія, практична філософія, людина.

PHILOSOPHY OF EDUCATION AS PRACTICAL PHILOSOPHY AND APPLIED ANTHROPOLOGY

Boychenko M. I., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv),
e-mail: boichenko.m@knu.ua, ORCID 0000-0003-1404-180X

The modernist and postmodernist interpretation of the philosophy of education is criticized and a new interpretation of the significance of the philosophy of education as a practical philosophy is provided, which thus makes its own original contribution to philosophical anthropology.

Keywords: philosophy of education, philosophical anthropology, practical philosophy, man.

Філософська антропологія завжди ставила перед собою вищі філософські цілі і визначала стратегічні завдання для всієї філософії – адже людина є не лише основним виконавцем усіх філософських завдань, але й кінцевим бенефіціаром від їхнього виконання. Сфера освіти так само була одним з головних напрямів докладання зусиль філософської антропології – як у версії антропософії Рудольфа Штайнера, так і концепції теософії, яку підтримував зокрема Уїльям Джеймс, а також певною мірою на становлення нової парадигми у освіті вплинули антропологічно насичені концепції філософії життя, феноменології²⁵, екзистенціалізму, психоаналізу тощо. Ідеї антропософії втілювалися на практиці у вальфдорфській педагогіці²⁶, ідеї теософії – у гуманістичній педагогіці Марії Монтесорі²⁷, інші філософські концепції давали свої, можливо, не такі концентровані і чітко найменовані, але широко застосовні і дієві впливи.

Але відомі також і деструктивні соціальні експерименти, які виходили зі спроб застосувати певні антропологічні ідеї у педагогічній практиці: численні спроби створювати власну педагогіку здійснювали і продовжують здійснювати різні тоталітарні режими, ґрунтуючись на

²⁵ Fink, E. (1992). *Natur, Freiheit, Welt. Philosophie der Erziehung*. Hrsg. v. F.-A. Schwarz. Würzburg: Königshausen & Neumann.

²⁶ Сарапін О. В. (2020). Антропософія (О. В. Сарапін). *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Антропософія> (О. В. Сарапін)

²⁷ Montessori, M. (1913). *Pedagogical Anthropology*. Trans. by F. T. Cooper. New York: Frederick A. Stokes Company.

відповідній тоталітарній ідеології – комуністичній, фашистській, нацистській, китайській ідеології культурної революції, ідеології чучхе тощо. Блискучий аналіз одного з таких педагогічних покрутів здійснила Марія Култаєва, проаналізувавши філософію виховання Третього рейху²⁸. Не дивно те, що творення нової людини планували здійснювати через освіту – основний механізм соціалізації у суспільствах, які стали на шлях соціальної модернізації.

Втім, очевидно, що спроби ідейно ґрунтувати освіту на цінностях соціальної модернізації загалом і Просвітництва та секуляризації зокрема отримали значну критику – як спеціалізовану освітню критику (на підставах недостатніх, сумнівних або й відверто хибних педагогічних результатів їх застосування²⁹), так і політичну критику (критику явного чи прихованого тоталітаризму, інструментом якого виступала тоталітарна педагогіка³⁰).

Однак, філософія освіти як практична філософія і прикладна антропологія аж ніяк не може бути редукована лише до її модернізаційних чи просвітницьких версій. У постмодерну добу була здійснена різностороння критика цих версій³¹, однак, критика ця також базується на філософії, щоправда вже іншій, яка не претендує на роль вождя і провідника, але швидше – на роль фасилітаторки і порадиці. Така ухильна позиція, втім, видається не новою базовою позицією для філософії, а лише її перехідним станом між двома типами визначеності – тобто очікуємо від філософії не тотальної децентралізації на зміну тотальному централізму, але поміркованої, а все ж чіткої і змістовно насиченої платформи. Ті, хто закликають до вічної протейстичності і тотальної гібридизації філософії, ризикують не лише завести на манівці легковірних, але й самим втратити твердий ґрунт під ногами.

Тож варто повернутися до призначення практичної філософії і з'ясувати, яку відповідь на це призначення може надати філософія освіти. Тоді й почне окреслюватися не абстрактна і концептуально натягнута модель філософії освіти, а така, яка проявить своє явне антропологічне підґрунтя.

Відповіддю може стати приклад вищої освіти, а саме – належне переосмислення третьої місії університету. Обслуговування інтересів громад і підприємництва, до якого закликає третя місія, полягає не у соціальній роботі з громадами чи відпрацьовуванні асистентами і підмайстрами у підприємців, і навіть не у екологічному чи громадянському активізмі – на це

²⁸ Култаєва, М. (2018). Філософія освіти і виховання Третього рейху: витоки, політико-ідеологічні контексти та концептуальні конструкти. *Філософія освіти*, 22(1), 25-87. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2018-22-1-25-87>

²⁹ Адорно, Т. (2017). Теорія напівосвіти (пер. з нім. М. Култаєвої). *Філософія освіти*, 20(1), 128-152. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2017-20-1-128-152>

³⁰ Горкгаймер, М. (2006). *Критика інструментального розуму*. Пер. з нім. М. Култаєвої. Київ: ППС-2002.

³¹ Бойченко М. (2021). Модерний концепт особистості і спроби його постмодерної деконструкції. *Проблеми саморозвитку особистості в сучасному суспільстві: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 26–27 березня 2021 р. / НЮУ ім. Ярослава Мудрого*. Харків: Друкарня Мадрид, с. 77-78.

спроможні люди і без університетської освіти чи навіть без формальної належності до університетів. Третя місія університетів має ціннісно і функціонально ґрунтуватися на їхній першій і другій місіях – відповідно, на наданні академічних знань та на створенні цих знань на основі власних наукових досліджень. Допомогати громадам і підприємствам університети найкраще можуть наданням своїх експертних послуг та здійсненням практично запитаних технологічних розробок. Таким чином, університети забезпечуватимуть не увесь розвиток людського потенціалу, який виявляє філософська антропологія, а передусім – потенціал академічного розвитку людини у його практичному застосуванні. Це означає, що певні важливі практичні здобутки людина має отримувати реально вже під час навчання в університеті, а не лише гіпотетично – за кінцевими результатами академічного навчання.

Аналогічно, хоча й у інших масштабах, безпосередні практичні результати дитина має отримувати і усвідомлювати і відчувати їх уже під час навчання у школі і навіть у дошкільній освіті: на кожній стадії свого становлення дитина має предметно відчувати, що навчання дає їй близькі і ясні здобутки. Дитина має не просто відчувати, а бути діяльно корисною і потрібною для свого маленького світу сім'ї, друзів і сусідів – саме завдяки тому, що вона отримує у освіті³².

Так само і у освіті дорослих не має домінувати її інструментальність і професійно прикладний характер, які висувають у своїй рекламі різні додаткові курси, які супроводжують сучасного фахівця увесь час його професійної кар'єри. Має переважати мотивація до глибшого розкриття власного потенціалу людини завдяки освіті дорослих³³.

У освіті людей «третього віку» також має домінувати не ідея деякого заповнення пустоти, яка утворилася після виходу людини на пенсію, а можливість нарешті більшою мірою реалізувати себе в умовах значно більшого вільного часу і здобутої у третьому віці можливості самотужки регламентувати свою діяльність³⁴.

У такий спосіб філософія освіти не лише прояснює власні завдання, але і виходить тим самим з-під нав'язаної опіки з боку політичної ідеології, релігійної догматики, економічного примусу, правових обмежень чи тиску інших соціальних систем. Тим самим філософія освіти

³² Бойченко М. (2022). Філософське обґрунтування методології дослідження парадигм розвитку та тенденцій реформування шкільної освіти в Україні у добу незалежності : монографія. [Електронне видання] / колектив авт. : Дічек Н. П., Саух П. Ю., Євтух М. Б., Бойченко М. І., Антоненко Н. Б., Загородня А. А., Шевченко С. М. ; за заг. ред. д-ра пед. наук, проф. Н. П. Дічек. Київ : Педагогічна думка, с. 72-123.

³³ Горбунова Л. (2017). Трансформативне навчання дорослих: поворот до «цілісного розуміння» людини. *Філософія освіти*, 20(1), 97-127.

³⁴ Офіційний портал Києва. (2025). *Університети третього віку*.

https://kyivcity.gov.ua/pilhy_dovidky_ta_sotsialnyi_zakhyst/pensioneram_ta_liudiam_pokhyloho_viku/universytety_tr_etoho_viku_kyieva/

здобуває власну, освітню практичність. Більше того, у такий спосіб філософія освіти виходить на власне фундаментальне розуміння своїх антропологічних засад – у той спосіб, який недоступний іншим наукам. Тим самим філософія освіти здатна бути не так полігоном для апробації певних зовнішніх щодо освіти ідей, але навпаки – здійснювати власний вагомий внесок у філософську антропологію. Крім того, таким чином філософія освіти подає приклад і для інших філософських дисциплін для їхнього самовизначення як особливої практичної філософії та їхнього спеціального внеску у філософську антропологію.

ОНЛАЙН НАВЧАННЯ – ТРЕНД ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Куцепал С.В., Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Полтава), e-mail: svetlanakutsepal@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3804-6031

Обґрунтовується теза про те, що онлайн освіта – це відповідь на трансформації інституту освіти у цифровому суспільстві. Розглядається феномен онлайн освіти, аналізуються вебінарорієнтовані платформ Zoom, Google Meet та Microsoft Teams як інструментарій онлайн освіти в умовах інформаційного суспільства.

Ключові слова: цифрове суспільство, онлайн навчання/освіта, вебінарорієнтовані платформи, Google Meet, Microsoft Teams, Zoom,

ONLINE EDUCATION – A TREND IN THE DIGITAL SOCIETY

Kutsepal S.V., Poltava Law Institute of the Yaroslav Mudryi National Law University (Poltava), e-mail: svetlanakutsepal@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3804-6031

The thesis that online education is the answer to the transformation of the institution of education in a digital society is substantiated. The phenomenon of online education is considered, and the webinar-oriented platforms Zoom, Google Meet, and Microsoft Teams are analyzed as tools for online education in the information society.

Keywords: digital society, online learning/education, webinar-oriented platforms, Google Meet, Microsoft Teams, Zoom

XXI століття – це століття цифрових проривів та цифрових технологій, що детермінують суттєві трансформації в усіх соціальних інституціях, у свідомості та світоглядних установках особистості. Як зауважує М. Кастельс, усі суспільства інформаційної епохи з різним ступенем інтенсивності просякнуті логікою цифрових мереж, які стрімко підкорюють попередні соціальні форми³⁵. Поява та стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту також суттєво урізноманітнили специфіку функціонування цифрового суспільства.

³⁵ Див.: Castells M. The Rise of the Network Society (The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume 1). Vol 1. 2nd Edition with a New Preface. Oxford: Wiley Blackwell Publ., 2010. 594 p

Зміни стосуються і сфери освіти, оскільки внаслідок пандемії та локдаунів, а в українських реаліях ще й повномасштабної агресії, навчання офлайн стрімко змістилося у дистанційний формат, трансформувалося у навчання з використанням гаджетів та інформаційно-комп'ютерних технологій, наслідком чого стала зміна навчальних програм та модернізація методики викладання, розробка онлайн версій навчальних модулів, перетворення традиційних лекцій та семінарів та вебіари (інформаційно-комунікаційну технологію навчання, яка передбачає проведення інтерактивних дистанційних занять у синхронному віртуальному класі) та вебсемінари. «Освіта, як ключовий інститут суспільства, стала не тільки об'єктом прискіпливого дослідження і критики, але і тією сферою, що, не зважаючи на стигму «моноліту авторитарності», зазнала суттєвих змін і перетворень, змінивши свій простір, практики та методи»³⁶. Практика онлайн навчання акцентує увагу на важливості цифрових компетентностей особистості.

Онлайн навчання стає можливим завдяки розробці та розповсюдженню програм для віддаленого спілкування та обміну даними, найзадіянішими серед яких у освітньому загалі України є:

1) Google Meet та Google Classroom (важливими елементами є також Google диск та Jamboard), один з перших онлайн помічників ще з часів пандемії COVID-19, завдяки розробці безкоштовної версії (березень, 2020). Усі власники Google акаунтів мали змогу проводити спільні відеоконференції, а Google Classroom справедливо визнається одним з найкращих інструментів для перевірки домашніх завдань та самостійної роботи студентів.

2) Microsoft Teams – це груповий чат Microsoft і програма для віддаленого спілкування для користувачів пакета Office 365. Має також і безкоштовну версію, яку можна використовувати без передплати на Office 365. Також має широкі комунікаційні та демонстраційні можливості.

3) Фаворитом в українському освітньому загалі є Zoom (платна та безкоштовна версії), що забезпечує проведення відеоконференцій, зручну співпрацю у віртуальних кімнатах, спільне використання дошки, можливість виражати емоції (чим активно користуються слухачі), можливість запису заняття та зберігання відео у хмарі, що особливо актуально в контексті блекаутів та відключень електроенергії.

Стає очевидним фактом, що онлайн навчання надзвичайно перспективне, воно позбавляє учасників освітнього процесу просторового континууму, оскільки стає можливим включення

³⁶ Камардаш Н. В. Філософська рефлексія освітніх тенденцій метамодерну. Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії. Вип. 36. 2020. с. 40.

в освітню комунікацію з будь-якої країни, єдина умова – наявність гаджетів та інтернету, а можливість зробити запис заняття дозволяє переглянути його у зручний час.

Якщо спочатку дистанційне навчання сприймалося як вимушена реакція на суспільні виклики, пов'язані з пандемією COVID-19, а потім повномасштабної агресії, то зараз дистанційна освіта, найбільшим недоліком якої є відсутність безпосередньої комунікації та емоційної взаємодії у навчальному процесі, стає важливою складовою освітнього процесу.

МОВА ЯК ПЕРВИННА МОДЕЛЮЮЧА СИСТЕМА І ОБСЦЕННА ЛЕКСИКА

Михайлюк О.В., Український державний університет науки і технологій,
e-mail: mich_al@ukr.net, ORCID: 0000-0002-3596-0250

Вершина В. А., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
e-mail: vivi.dp@ukr.net, ORCID: 0000-0003-0784-4348.

Розглядається місце мови в системі культури. Мова структурує свідомість, формує спосіб сприйняття світу і нав'язує його в якості обов'язкового всім членам етномовного співтовариства. Широке розповсюдження в сучасних умовах обсценної лексики розглядається як показник архаїзації культури. Застосовується концепція карнавалізації культури.

Ключові слова: мова, культура, карнавал, міфологічна свідомість, обсценна лексика.

LANGUAGE AS A PRIMARY MODELING SYSTEM AND OBSCENE LEXICON

Mykhailiuk O.V., Ukrainian State University of Science and Technology,
e-mail: mich_al@ukr.net, ORCID: 0000-0002-3596-0250.

Vershyna V.A., Oles Honchar Dnipro National University, e-mail: vivi.dp@ukr.net,
ORCID: 0000-0003-0784-4348

The place of language in the system of culture is examined. Language structures consciousness, forms a way of perceiving the world, and imposes it as mandatory upon all members of the ethno-linguistic community. The widespread use of obscene lexicon in modern conditions is viewed as an indicator of the archaization of culture. The concept of the carnivalization of culture is applied.

Keywords: language, culture, carnival, mythological consciousness, obscene lexicon.

Мова займає визначне місце в системі культури. Природну мову називають первинною моделюючою системою. Вона моделює оточуючу людину дійсність, формує певний спосіб мислення, спосіб сприйняття і пояснення, концептуалізації світу. Людина освоює мову так само, як і навколишню дійсність; при цьому поряд з логічною (понятійною) картиною світу виникає і мовна, яка не суперечить логічній, але і не тотожна їй.

Згідно з концепцією Е. Сепіра і Б. Уорфа структура мови визначає структуру мислення та спосіб пізнання і, відповідно, лінгвістичні категорії обмежують і визначають когнітивні ка-

тегорії; в граматику кожної мови вбудовані певні структурні характеристики світу; мова органічно пов'язана зі світоглядом, має структурно–семантичну організацію, від якої залежить те чи інше світоглядне «улаштування» буття. Модель культури аналогічна граматиці мови.

Саме мова постає сутнісною ознакою людини. Культурогенез і антропогенез пов'язаний з виникненням мови. Людина постає як «мовна істота», «animal symbolicum», вона «дивиться» на світ через призму мови. Згідно з М. Гайдеггером, мова – це «дім буття» людини, оскільки вона є середовищем, де розкривається та стає зрозумілим буття. Мова є «говорінням самого буття». Гайдеггер проголосив, що не людина говорить мовою, а мова «говорить» через людину. Мова встановлює як і що говорити. Прихильники герменевтики, починаючи з М.Гайдеггера, зображують реальність життєвого світу, як мовну реальність. Що названо, те для нас існує, що не названо, те для нас і не існує. Те, що не має імені або не може бути виражене словами, як би «не існує» в нашому досвіді, оскільки воно знаходиться поза нашого пізнання і сприйняття. Хоча, це не означає, що те, що не названо, взагалі не існує.

В природній мові відбивається певний спосіб сприйняття світу, нав'язуваний в якості обов'язкового всім членам етномовного співтовариства. Вже сам процес оволодіння мовою робить мислення стандартним, деіндивідуалізованим. Мова встановлює правила і умовності, стандарти і обмеження. Культура завжди репресивна, і репресивність культури визначається репресивністю символічного. Символічне є репресивним (Дж. Зерзан).

Культура починається з заборон. Культура протистоїть хаосу, стихії, вона встановлює порядок, структуру і ієрархію. Ієрархічність культури побудована на протистоянні сакрального і профанного, «верху» і «низу», лиця і заду. Але, як писав Ф. Ніцше, культура – це лише «тонка яблучна шкірка над розпеченим хаосом». У визначеному просторі культури людина постійно відчуває тиск і обмеження і прагне звільнитися від обмежень. Як зазначає Ж.Батай, заборона надає своє власне значення тому, що під неї потрапляє. Протистояння офіційній культурі і системі усталених правил постійно відтворює себе у світовій культурі.

Необхідність постійного слідування нормативам культури породжує потребу в хоча б короточасному порушенні їх, виході з рамок добропорядної, розміреної, повсякденної «культурної поведінки». Під антиповедінкою розуміється зворотна поведінка, поведінка навпаки, що свідомо порушує прийняті соціальні норми. Сутність антиповедінки – перевернутість, тобто, заміна тих чи інших регламентованих норм на їхню протилежність, причому характер такого протиставлення заздалегідь не визначений. Антиповедінка завжди відігравала велику роль у побуті, хоча мала маргінальний характер.

Протягом всієї історії, поряд з досягненнями цивілізації, архаїчні пласти свідомості та культури зберігаються в суспільстві. За Е. Фроммом, архаїчні імпульси приховано присутні в

свідомості багатьох людей і вивільняються при руйнуванні «нормальних форм цивілізованого життя». Історичні катаклізми, соціальні потрясіння, революції і війни оголюють архаїчні пласти психіки, міфологічної свідомості. Поряд з вищими досягненнями цивілізації відроджуються найбільш варварські форми суспільної свідомості і поведінки.

На сьогоднішній день для характеристики явищ в культурі і людській психіці, що знаходяться в стані кризи, все частіше застосовується бахтінська категорія карнавалу. Сучасне життя зазнало масової карнавалізації. Карнавал, що подолав відведені йому просторові та часові меж, і – постійний, всеохоплюючий, тотальний.

Карнавал постає як повернення до початкового стану хаосу. Руйнуються усталені системи ціннісних орієнтацій, норм та правил. Карнавал зближує, об'єднує і поєднує священне з профанним, високе з низьким. Для карнавалу характерна своєрідна логіка «зворотності», образність «навиворіт», символіка постійних переміщень верху і низу, лиця і заду. Характерні риси карнавалу – еротизм і тілесність, що доходять до «тілесного ідіотизму». Карнавал знімає всі обмеження, умовності, відмінності, що, в кінцевому рахунку, веде до спрощення культури. При цьому карнавал нівелює особистість, приховує особистість за карнавальною маскою, створює однорідність маси.

Проявом карнавалізації свідомості та культури в наш час стало широке розповсюдження обценної лексики. Ненормативна лексика стає нормою, вона звучить не тільки на вулицях серед молоді – вона звучить скрізь – з екранів телевізорів, зі сцен, від офіційних осіб.

Обценна лексика як ритуальна магічна практика, прояв експресії, антиповедінки, інвективи, форма сексуальної агресії завжди мала місце. Вона поставала як легкий і доступний спосіб звільнитися від культурних норм, зняти напругу і отримати тимчасову психічну розрядку. Проте вона була жорстко прив'язана до маргінальної культурної зони, вважалася неприйнятною для публічного вживання, табуувалася і піддавалася цензурі. Зараз же вона, можна сказати, фактично узаконена.

Обценна лексика певним чином втрачає свій інвективний характер та зв'язок з тілесністю та еротикою. Нею не лаються, нею просто розмовляють. Виявляється, весь лексикон української мови, який за підрахунками фахівців становить 256 тис., можна замінити буквально декількома десятками слів і виразів.

Значення цих слів, як правило, не має значення. Їх номінативна функція зведена до мінімуму. Вони не називають предмет або дію, а лише висловлюють реакцію на них. Вони емоційно насичені, часто ніяких інших смислів, крім суто емоційних, вони і не несуть. Обценна мова – це зведена в статус мови система вигуків. Це свого роду повернення мови до її первіс-

ного стану, повернення до допонятійного мислення, що відповідає міфологічній формі свідомості. Це, зокрема, може служити підтвердженням нашої гіпотези, що міф – домовне утворення, первинна, відносно мови, моделююча система. Мова виростає з міфу як первинного переживання реальності, надбудовується над ним.

Широке поширення, фактичне узаконення обценної лексики – показник прогресуючої архаїзації суспільства і культури. Саме ця мова формує спосіб мислення, нав'язує спосіб світосприйняття, диктує поведінку індивіда і структурує устрій культури сучасного суспільства.

ДУХ НАРОДУ – МОВА: УКРАЇНСЬКА МОДЕРНА НАЦІЯ У ЧАС ВІЙНИ

Березовенко А.В., Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ), e-mail: berezovenko@gmail.com, orcid.org/0000-0002-8681-072X

Розглянуто особливості ролі мовного чинника на формування українського духовного простору, національної ідентичності та процеси державотворення. Розглянути джерела лінгвоцентричності цих процесів.

Ключові слова: дух народу, українська національна ідентичність, лінгвоцентричність, державотворення.

THE SPIRIT OF THE PEOPLE – LANGUAGE: THE UKRAINIAN MODERN NATION IN TIMES OF WAR

Berezovenko A.V., National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv), e-mail: berezovenko@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8681-072X.

The peculiarities of the role of the language factor in the formation of the Ukrainian spiritual space, national identity and state-building processes are considered. The article analyzes the sources of linguocentricity of these processes.

Keywords: national spirit, Ukrainian national identity, linguocentricity, state-building.

Розгортання широкомасштабної російської воєнної агресії проти України 2022 року спричинилося до переосмислення ролі мовного чинника у динаміці формування феномену національної ідентичності.

За думкою П'єра Бурдьє зазвичай держава формує ментальні структури і нав'язує такі світоглядні принципи, які зрештою складаються у те, що визначає «національну ідентичність» даного соціуму.

В Україні процес формування національної ідентичності протікав, як відомо, не завдяки, а всупереч діяльності панівним на її території державним структурам, які впродовж XVIII-XX століть за невеликими винятками не були національними. Попри це, як і у інших

народів європейського ареалу, XIX століття стало часом поширення в Україні ідеї «духу народу» (нім. *Volksgeist*), розвинутої роботами Й. Г. Гердера, Г.В. Ф. Гегеля, Ф.К. Савінії та В. Гумбольдта. У гумбольдтіанському розумінні «мова народу є його дух і дух народу є його мова – важко уявити собі щось більш тотожне»³⁷.

Можливо, через перервність української державної традиції процеси націє- і державотворення були особливо пов'язаними з мовним питанням як ключовим фактором їх реалізації. Адже мова як безпосередньо даний нам у відчуттях феномен, що забезпечує комунікативну єдність того чи іншого колективу, і, власне, створює його як такий, служить чи не найефективнішим індикатором наявності національної ідентичності даного соціуму.

Систематизуючи особливості процесу націєтворення «малих європейських націй», в т.ч. і українців, чеський дослідник Мирослав Грох у своїй праці “*Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*” (1985; оригінал чеською виданий 1968 року) запропонував модель трьох фаз націєтворення, т. зв. «тріаду Гроха». Згідно з нею становлення (відродження) нації проходить три фази: 1) фаза А – науковий інтерес; 2) фаза В – «національна агітація; 3) С – підйом масового національного руху. Попри свою функціональність ця модель не завжди має лінійний перебіг. Зокрема, у випадку з Україною попри очевидну наявність всіх трьох фаз правомірно говорити про циклічність і гіпертрофованість фази А у національно-відродженських процесах України.

Незалежно від характеру російських політичних режимів всі вони провадили цілеспрямовану політику лігвоциду щодо української мови. У цьому корініться лінгвоцентричність процесів українського націєтворення, що підкреслювалася науковцями не раз, а Юрію Шевельову дало підстави говорити про те, що «лінгвістичний рух породив український політичний рух»³⁸ та спонукав його до спрямування свідомих зусиль на створення наукового обґрунтування самоцінності української мови як найнадійнішого підмурку української національної ідентичності та державної незалежності.

Парадоксально, що визнання теоретичного доробку Шевельова у світі не зразу після 1991 року було сприйняте як таке в Україні; але водночас лишалося предметом пильної уваги ворогів української незалежності, як до, так і після 1991 року.

³⁷ Humboldt, Wilhelm von. *On Language: On the Diversity of Human Language-Structure and Its Influence on the Mental Development of Mankind*. Trans. by Peter Heath. Cambridge U Press, 1999. P.63.

³⁸ Shevelov G.Y. 1981. Evolution of the Ukrainian Literary Language. *Rethinking Ukrainian History* (Ed. I. L. Rudnytsky). Edmonton: CIUS: 226-227.

Тому як емблематичну подію слід розцінювати той факт, що провісником початку російської агресії проти України став акт руйнування меморіальної дошки Шевельова у Харкові у жовтні 2013 року, що в контексті практикованої путінським режимом архаїчної парадигми партисипації мусило символізувати знищення доробку Шевельова як теоретичного фундаменту самоцінної національної української ідентичності і ширше – української духовності.

Так само провісником широкомасштабної фази воєнної агресії РФ проти України, стала лінгвоорієнтована акція путінського режиму. Йдеться про безпрецедентне оприлюднення **українською мовою** (sic!) на офіційному сайті президента РФ статті Путіна «Про історичну єдність росіян та українців»³⁹, де він заявив, що «росіяни та українці – це одна нація, одне ціле», і що «...стіну, яка виникла останніми роками між Росією та Україною, між частинами, фактично, одного історичного та духовного простору», він сприймає як велику спільну біду, як трагедію». Вочевидь, останнє твердження стосується не лише узвичаєної у радянській традиції вживання штампів «братерства» та «спільності» досвіду згаданих народів, а й «єдиного історичного та духовного простору». Так, широко застосовуючи поняття *єдності, спільності та неподільності*, вживаючи українську мову як автор, Путін дискурсивно «знімає кордони» з Україною. Він пропонує світові новий, «фізичний доказ» «однаковості» українського та російського народів, оскільки український текст за авторством російського президента та розміщений ним на офіційному сайті президента РФ, набуває начебто всіх якостей російського тексту, іншими словами – стає «російським». Це є іноваційною русифікаційною технологією і свідченням того, що мовне питання лишається у фокусі неабияких нео-імперських зусиль пострадянської РФ. Важливим, однак, є те, що ці зусилля не демонструють колишньої ефективності. Наприклад, за даними, опублікованими Національним інститутом стратегічних досліджень, після широкомасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну кількість громадян, які вважають російську мову взагалі неважливою, у 2022 році виявилось 58% проти 14% у 2014 році; а у південних і східних районах України кількість громадян, котрі пов'язують себе з українською національністю, у 2022 році склала 90% проти 64% у 2017 році.⁴⁰

Відтак можна говорити про зниження чутливості українського суспільства до російських інформаційних маніпуляцій у час війни. Однак питання національної ідентичності, держав-

³⁹ Про історичну єдність росіян та українців. Стаття В. Путіна. 12.07.2021. <https://kremlin.ru/events/president/news/66182>

⁴⁰ Українська мова під час війни: ключові тенденції розвитку. Національний інститут стратегічних досліджень. 20.03.2023. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinska-mova-pid-chas-viyny-klyuchovi-tendentsiyi-rozvytku>.

ного суверенітету та духовної незалежності України лишаються тісно пов'язаними з вибудовуванням мовно-політичної стратегії української держави як вагомого чинника збереження духу народу – джерела емансипованої від імперського гніту української модерної нації.

ФЕНОМЕН ЛЮДИНИ ПЕРЕД ВИКЛИКОМ ІСТОРІЇ

Малівський А.М., Український державний університет науки та технологій (м.Дніпро),
e-mail: telepat-57@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6923-5145.

Автор пропонує а) оцінювати сучасний етап історії людства як критичне переосмислення образу людини як раціональної істоти, зосередженої на задачі радикальної зміни світобудови та б) інтерпретувати світоглядно-філософські пошуки європейських мислителів впродовж останніх кількох століть як розробку альтернативного образу людини, спрямованої на саморозбудову себе як духовної істоти.

Ключові слова: людина, наука, техніка, раціональність, духовність, саморозбудова, релігія.

THE PHENOMENON OF MAN BEFORE THE CHALLENGE OF HISTORY

Malivskiy A. M., Ukrainian State University of Science and Technology (Dnipro),
e-mail: telepat-57@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6923-5145

The author proposes a) to evaluate the modern stage of human history as a critical rethinking of the image of man as a rational being, focused on the task of radically changing the structure of the universe and b) to interpret the worldview and philosophical searches of European thinkers over the past few centuries as the development of an alternative image of man, aimed at self-development of himself as a spiritual being.

Keywords: man, science, technology, rationality, spirituality, self-development, religion.

Питання про те, що таке людина та яким є смисл її існування належить до числа наскрізних в історії. Своєрідність нинішньої ситуації полягає в тому, що людство перестає бачити світлу перспективу, все більше розчаровується у власних силах, все більш очевидною є перспектива глухого кута. Ця ситуація спонукає нас зосередити увагу на а) чинниках становлення звичного в контексті техногенної цивілізації розуміння людини як розумної істоти, б) способах його критичного переосмислення та змістовною розробкою альтернативних варіантів реалізації людиною власного покликання у Всесвіті.

Специфіка способу людського існування насамперед пов'язана з питанням про те, яким має бути належний образ життя людини. Кожна епоха, кожен новий етап історії надає цьому питанні специфічний відтінок. Своєрідність нинішнього етапу історії схематично може бути означена як криза духовних підвалин техногенної цивілізації. Ця констатація зумовлює акту-

альність питання про нові світоглядно-філософські орієнтири. Особливу стурбованість та тривогу викликає факт поширеності серед сучасних мислителів уявлень щодо зужитості та неіс-тотності етичної проблематики. Водночас на окрему увагу заслуговують позиції тих представників філософського цеху, які, усвідомлюючи гостроту та важливість задачі пошуку шляхів конструктивного виходу з кризового стану, наголошують на важливості етичної проблематики та зосереджують увагу на змістовному осмисленні альтернативних варіантів відповіді на питання про світоглядні орієнтири майбутнього.

Сьогодні для нас все більш переконливою є теза про абсурдність та небезпечність магістрального шляху західної цивілізації як техногенної. До числа поверхневих проявів кризи належать глобальні проблеми людства та загроза омніциду. Основні чинники цієї кризи пов'язані з руйнацією глибинних цінностей західноєвропейської цивілізації, до форм прояви яких належать смерть релігії та метафізики, смерть Бога та смерть людини. Як легко помітити, тут мова йде про кризу духовних засад техногенної цивілізації, основними формами прояви якої є цинізм, релятивізм, гедонізм, нігілізм щодо етики тощо. На мою думку, цей кризовий стан може бути оцінений як форма актуалізації а) запиту на посилену увагу людини до самої себе, б) на ґрунтовне осмислення проблеми самопізнання, в) осмислення альтернативних форм самореалізації. Якщо прийняти до уваги хрестоматійність в західній цивілізації уявлень про людину як розумну тварину, яка однозначно корелює з баченням розвитку техніки як основною формою реалізації нею власного покликання, то зазначений вище запит передбачає експлікацію альтернативних форм самореалізації людини.

Гострота останньої проблеми зумовлюється усвідомленням відсутності її змістовних аналогів в попередній історії. Ця обставина спонукає нас звертатися до спадщини тих європейських мислителів, які передчували та усвідомлювали загрозу нехтування самодостатністю людини та духовністю як способу її презентації. Як легко помітити, тут мова йде про тенденцію деконструкції проявів завищеної оцінки редукованої раціональності в процесі осмислення людини як суцього та як належного. До числа геніальних попередників належать Артур Шопенгауер, Фрідріх Ніцше, Едмунд Гусерль, Мартін Гайдегер, Карл Ясперс. В центрі їх уваги знаходяться питання про те, як, де, коли, чому, в яких формах стала можливою переоцінка ролі раціональної складової природи людини. В цьому контексті найбільш евристичним є звертання до витоків історії людства з метою з'ясування своєрідності первісної форми існування людини як цивілізованої істоти. Насамперед тут йдеться про той спосіб тлумачення людини як духовної істоти, витoki якого укорінені в «осьовому часі» Карла Ясперса. Серед вітчизняних мислителів найбільш близькою та переконливою є концепція Сергія Кримського, викладена ним на сторінках тих публікацій, які присвячені проблемі духовності

Змістовною передумовою адекватної оцінки глибини та оригінальності концепції «осьового часу» Ясперса в контексті кризи духовних засад техногенної цивілізації є звернення до присутніх на сторінках сучасної дослідницької літератури варіантів кваліфікації специфіки нинішнього етапу історії. Перед нами постає широка палітра епітетів, які засвідчують віддаленість цих концепцій від нашої проблематики. Йдеться або про інформаційне, постмодерне, пост-постмодерне, постіндустріальне суспільство, або ж про домінування інструментального, прагматичного цинічного розуму. Якщо ж ми сьогодні зосередимо увагу на задачі експлікації прихованих та витіснених форм присутності особистісних цінностей та смислів «осьового часу», то маємо зосередити увагу на вертикальних вимірах людського духу. Йдеться про важливість позанаукових форм людського духу, а саме – релігії та мистецтва. В цьому контексті слушно привернути увагу до репрезентативних шукань пізнього Мартіна Гайдегера, де він вказував, по-перше, на важливість бути відкритим – готовим до присутності Бога та, по-друге, на ключову значущість поезії для філософування, по-третє, важливість розрізняти суще та буття.

Проведений аналіз дозволяє констатувати, що домінуюча сьогодні тенденція розриву з цінностями та смислами «осьового часу» зумовлює актуалізацію ідеї ключової ролі трансцендентних аспектів світобудови, які стали доступними для глибоких релігійних та філософських мислителів у 6-2 ст. до н.е. А тому доцільними є свідомі зусилля людини до посилення призабутої нею інтенції на саморозбудову себе як духовної істоти, що є важливою передумовою подальшої історії людства.

ФЕНОМЕН ЛЮДИНИ З ПОЗИЦІЙ ПРИЧИННО-СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

Колесник М. О., Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, e-mail: marynka-san@i.ua, ORCID: 0000-0003-0775-4035

Стаття розкриває причинно-системний підхід до формування цілісної картини світу та концепцію неоантропогенезу як духовної еволюції людини від Homo sapiens до Homo spiritus. Підкреслюється значення неоантропоцентризму, що поєднує наукове й духовне пізнання у створенні нової моделі людини.

Ключові слова: цілісна картина світу, причинно-системний підхід, неоантропогенез, неоантропоцентризм, духовна еволюція, свідомість, нова парадигма науки.

THE PHENOMENON OF THE HUMAN BEING FROM THE PERSPECTIVE OF THE CAUSAL-SYSTEMIC APPROACH IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY CHALLENGES

Kolesnyk M. O., T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Collegium",
e-mail: marynka-san@i.ua, ORCID: 0000-0003-0775-4035

The article presents a causal-systemic approach to the holistic worldview and introduces the concept of neoanthropogenesis as the spiritual evolution of humans from Homo sapiens to Homo spiritus. It emphasizes neoanthropocentrism as a synthesis of scientific and spiritual cognition in forming a new human model.

Keywords: holistic worldview, causal-systemic approach, neoanthropogenesis, neoanthropocentrism, spiritual evolution, consciousness, new scientific paradigm.

Причинно-системний підхід у розгляді цілісності картини світу, яка формується у людини в ході її природовідповідного розвитку, є характеристика парадигмальна, оскільки передусе подія інверсії світорозуміння людини, її місця та ролі в сучасному моменті часу. Саме – в сучасному моменті часу, тому що сам феномен людини та людського життя не фіксує факт існування життя, а розгортає його в часі, таким чином розкриваючи суть змін в інтерпретації явищ та подій. Не варто дивуватися, що ці питання з усією глибиною розуміння процесів піднімають не тільки філософи, але передусім ті, хто розглядає суть життя в його пізнанні на конкретних прикладах функціонування живих систем та біосфери загалом. Усі відомі давні філософи свого часу були першими дослідниками, а не просто споглядачами життя – Архімед, Аристотель, Платон, Демокріт, Піфагор. У сучасній науці саме вчені біофізики, біохіміки часто можуть провести неоціненну грань, через яку фокус пізнання не звужується, а навпаки – набуває концентрації на взаємозв'язності елементів. Це не тільки вирівнює науковий понятійний апарат, а й дає можливість повноцінно визначати події та явища, уникаючи містицизму та домислення, ґрунтуючись на фактах і зважаючи на альтернативу дослідження. Можливо саме тому, питання про походження життя, його витоки та цикли не може йти в розріз з розглядом самої людини, як феномена. Тоді в причинно-системному біогенезі виникає дуже важливий розділ, а саме – антропогенез. Але оскільки сучасні теорії походження людини не задовольняють навіть пересічного слухача, ми скажемо – неоантропогенез у філософському осмисленні.

Цікавим у зв'язку з цим є підхід антропоцентризму, що існує як основний світоглядний постулат до кінця 20 століття. Потім біо(еко)антропоцентризм, що прийшов на його місце, діаметрально протилежно розглядає положення людини в системі взаємодій природи, дав дуже хороший імпульс в усвідомленні зв'язності всього живого. Сьогодні можна говорити про народження неоантропоцентризму у філософському осмисленні, оскільки будь-яку зміну ми

пізнаємо через себе і за допомогою себе, порівнюючи на своєму рівні свідомості. Якщо антропоцентризм ставить у центр людину, як керуючий фактор розвитку всім до повної егоїстичності та споживання, то неоантропоцентризм робить її фокусом сил у пізнанні, розширюючи межі сприйняття, змінюючи частотний діапазон навколо стану надпровідності, оперуючи поняттям надсвідомості.

Помилковість висновків про неоантропогенез полягає в тому, що його свідомо вдягають у формат нульової гіпотези, задаючи параметри еволюції людини все в тій же площині розвитку гомінід. Свідомо не приймаючи факт включеності людини у систему більшого порядку, сучасне суспільство починає спікулювати, тоді як необхідно запровадити зовсім інше розуміння людини, її місця та ролі у світі. Ми вводимо нове поняття неоантропогенезу як нової теорії походження та розвитку людини, що є альтернативною гіпотезою, доказовість якої лежить у площині хвильової фізики процесів. Правильно зазначається, антропогенез – погляд у минуле, неоантропогенез – погляд у майбутнє ... Якщо антропогенез являє собою історико-еволюційний процес формування фізичного типу людини, то неоантропогенез свідчить про процес формування та розвитку духовного типу людини, маючи на увазі під цим багатогранне розкриття всіх граней людської сутності. Антропогенез йде знизу з усіма помилками матерії знайти досвід єднання, неоантропогенез рухає розвитком зверху від Духа, розкриваючи суть ступенів дорослішання нової людини на порозі відповідального переходу в якість людини космічної.

Філософія розвитку – це та справжня філософія життя, яка задає параметри динаміки на будь-яке аналізоване явище. У визначеннях неможливо розрізнити видиме від невидимого, але стати НАД визначальним часто буває необхідно, щоб шлях не формував спотворення у розвитку. Методологія науки часто веде думку в деталізацію конкретних знань та опредметнення кожного явища. Але системність як запорука продовження у майбутньому – ось справжнє завдання сучасної наукової парадигми, якій не обійтися без теорії відносності свідомості, теорії єдиного поля, спираючись на багато вже зроблених відкриттів, що зв'язуються в універсальну картину світу з її природоподібним розвитком, відповідно до законів природи. Тоді припущення, засновані не на конкретних фактах і доводах, а на чуттєвому досвіді, інтуїтивному пізнанні світу, стане відправною точкою будь-якого напрямку, який не подрібнить єдине знання на частини, а, навпаки, передбачить і втілить нові грані в нескінченному шляху пізнання, таким чином обґрунтовуючи гносеологію релятивізму.

Людина, як відкрита, інверсійна система, закладає основи іншого розуміння еволюції взагалі, закладаючи основи нового світогляду. З цим розумінням не потрібно народжуватися, з цим розумінням потрібно вирости. Що є людина – це навіть більш фундаментальне та дискусійне питання науки, ніж генезис життя та його розвиток, на яке вона поки не може дати

певної відповіді. Як і немає до сьогодні відповіді, чому ми розглядаємо питання про початок всього живого і людини зокрема, але чомусь абсолютно впевнені в нескінченності самого процесу життя і даємо визначення циклічності того, що відбувається.

Людина сама стає порталом на всіх рівнях свого життя, бо через неї відбувається енергоінформаційне спілкування шарів поля, що безумовно сприймає енергію думки від одного стану її до іншого, генеруючи при цьому енергію згоди всіх функцій енергосистеми та організму відповідно. Тоді шлях еволюційного дорослішання людини від людини розумної (Homo sapiens) до Людини духовної (Homo spiritus) відбувається поступово в історії перетворення свідомості її. Від зародження антропоцентризму в грецькій філософії, далі – геоцентризм, геліоцентризм і, нарешті – космізм людини, що визначає його вселенську суть. І всі ці потоки матерії та енергії відображені в ній самій. Саме людина є ключем до порталу у вічність, щоб стати не просто Homo spiritus, але Homo deus – людиною, яка творить. Причому питання, яке розглядається в християнстві «Cur Deus Homo?» (чому бог став людиною?) у наш час має стати твердженням – відповіддю. Тому що саме через людину пізнається бог (системне поле, ноосфера), ілюструючи справжню еволюцію життя, що, зрештою, і наводить її еволюцію до Homo deus.

КАТОЛИЦИЗМ ЯК ІНІЦІАТОР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ НАУКОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ XVII СТОЛІТТЯ

Кирилюк О., Центр гуманітарної освіти НАН України (Київ-Одеса),
e-mail: olexander.kyrylyuk@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8676-5159

Думка про ворожість католицької церкви науці не відповідає дійсності. Вона завжди заохочувала наукові дослідження як шлях до пізнання мудрості Божої. Ініціювання нею публікації революційної праці М. Коперника дозволяє твердити, що вона у певному сенсі стоїть у витоків наукової революції XVII ст.

Ключові слова: наука і релігія, Коперник, Бруно, наукова революція XVII ст.

CATHOLICISM AS THE INITIATOR OF THE EUROPEAN SCIENTIFIC REVOLUTION OF THE 17TH CENTURY

Kyrylyuk O., Center for Humanities Education of the National Academy of Sciences
of Ukraine (Kyiv-Odesa), e-mail: olexander.kyrylyuk@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8676-5159

The idea that the Catholic Church was hostile to science does not correspond to reality. It has always encouraged scientific research as a way to know the wisdom of God. Its initiation of the publication of the revolutionary work of M. Copernicus allows us to assert that Catholic Church, in a certain sense, was at the forefront of the scientific revolution of the 17th century.

Keywords: science and religion, Copernicus, Bruno, scientific revolution of the 17th century.

Тривала «безбожницька» пропаганда в СРСР призвела до того, що вираз «наука та релігія» викликає такі опозиторні конотації, як «освіта та неучтво», «просвітництво – обскурантизм», зрештою, ледь не «добро» та «зло». Навіть у найбільш м'яких варіантах релігія (тут мова йтиме про католицизм) вважалась антиподом науки. Чи насправді це так? На Заході вважається, що думка про ворожість Церкви науці виникла зовсім недавно, наприкінці XIX ст., у роботах Джона Уільяма Дрейпера (Draper) та Ендрю Діксона Вайта (White). Наскільки вони відповідають науковим критеріям, визначив теолог Девід Бентлі Харт (Hart), котрий вказав на повну відсутність у них доказової бази.

Однак як бути з такими фактами, як заборона «геліоцентричної» праці М. Коперника, страта Філіпа Ноланського, переслідування Галілея? Чи це не неспростовні докази того, що церква активно боролась проти прогресивних наукових ідей? Заглиблення у цю проблему показує, що тут також діють нав'язані ідеологічним атеїзмом далекі від правди стереотипи.

М. Коперник вважається «революціонером» у науці, оскільки замінив геоцентричну систему на геліоцентричну. При цьому, по-перше, замовчується той факт, що геліоцентричні системи існували з IV ст. до н. е. (Аристарх з Самосу.). Такої ж позиції дотримувались Аль-Біруні (X ст.), Ніколя Орезм (XIV ст.) та Николаус з Кузи (XV ст.). По-друге, він для пояснення «тримання» планет на орбітах, як пізніше й Й. Кеплер, традиційно говорив про «небесні сфери», і його робота має назву «Про обертання небесних сфер», а не планет. Лише І. Ньютон, відкривши гравітацію, зміг цих концентричних «оболонок» довкола Сонця позбавитись. Потретьє, захоплена інтерпретація М. Коперника, наприклад, А. Койре, коли з польським вченим пов'язується європейська наукова революція (котрий, щоправда, як це визнають інші дослідники, лише «стимулював» її) змушує нас визнати, що ініціатором цієї революції була католицька Церква. І це визначено не тільки офіційною посадою М. Коперника у цій Церкві, але й тим, що М. Коперник так довго вагався з публікацією своєї ідеї, через що католицькі ієрархи наполегливо просили його скоріше цю роботу видати. Вагався ж він не стільки через зміст своєї праці, що радикально переглядала традиційну картину будови Сонячної системи, скільки через те, що її вважали ненауковою більшість тодішніх вчених, включно з Тихо Браге, котрі дотримувались гібридної геогеліоцентричної моделі (Земля нерухома, Сонце обертається довкола неї, планети – довкола Сонця) через більшу зручність ведення на її підставі розрахунків руху планет. Тобто, Церква, заборонивши після заохочення вчення Коперника, по суті, прийняла сторону тодішньої науки.

Уявний опонент може сказати: «Але ж, зрештою, попри санкціонування видання книги Папою Римським Павлом III, її заборонили». Це дійсно так. Але за що її заборонили? Через геліоцентричність? Ні. Католицька Церква так оцінила геліоцентризм коперніканства: «Воно

доказує премудрість Божу». Після такої оцінки цю теорію забороняти якось нелогічно. Окрім того, вона насправді вона була не геліоцентричною. Це – ще один стійкий міф про «коперніканський переворот». У центрі світобудови у нього було не Сонце, а центр мас планет, тобто, його система була, так би мовити, «центромасоцентричною». Тоді за що?

Основною причиною заборони книги Коперника послужило те, що він, описуючи сонячну систему як квазі-геліоцентричну, вважав, що це відповідає реальності, тоді як Церква налягувала на тому, щоб він визначив її як зручну математичну модель, певний «конструкт». Як модель Церква цю ідею приймала. Тут насправді виник конфлікт між науковою теорією і біблійними догматами, від яких Церква, зрозуміло, відмовитись не могла. Заборона, запізнiла майже на 60 років, тривала усього чотири роки, з 1616 по 1620 рр. з вимогою до редакторів врахувати ці вимоги Церкви. Після зроблених правок після 1620 року вона була доступна для читання, хоча й перебувала у списку заборонених книг аж до першої третини ХІХ ст.

Що стосується Джордано Бруно, то Інквізиція лише назбирала докази єретичності його поглядів, а смертний вирок йому виніс світський суд. І страчений він був не за свої наукові погляди, як це часто помилково стверджують, а через зухвале іронізування над християнським віровченням, заперечення істинності християнських таїнств, скептичну оцінку догмату непорочного зачаття та народження Ісуса від Діви Марії. До того ж він захоплювався магією та окультизмом, що суворо переслідувалося Інквізицією. Ще одна єресь Бруно – це віра у реінкарнацію душ, котра теж дуже далека від науки.

Переслідування Галілея історики науки пояснюють не стільки його науковими поглядами, котрі, якщо згадати оцінку коперніканства Церквою, доводять мудрість Божу, скільки його особистим конфліктом з Папою Римським Урбаном VIII, котрого він в одному своєму творі образив. Рональд Намберс ([Numbers) стверджує, що конфлікт між Галілеєм і Церквою має спрощену, перебільшену та міфологізовану інтерпретацію, оскільки цей конфлікт мав політичні та особистісні, а не лише науково-релігійні аспекти. У 1989 р. Папа Іоанн Павло II оголосив рішення суду інквізиції помилковим, реабілітував Галілея, публічно перепросив ученого. Це, як і випадку з Коперником, свідчить про те, що Західна Церква виявилась здатною до перегляду своїх невірних попередніх рішень.

Дослідники відносин між Церквою та наукою заперечують якусь віковічну ворожнечу Церкви до наукового знання, а, навпаки, стверджують, що Церква стояла у витоків сучасної науки. Список вчених, що були католицькими духовними особами та відзначились видатними роботами у різних галузях науки, величезний. Серед них Альберт Великий, Р. Бекон, Ж. Буридан, П. Гассенді, Г. Мендель, А.-Л. де Лавуазьє, Ж.-Б. Ламарк та інші. Католицької віри були В. Вернадський та І. Пулюй (в якого В. К. Рентген вкрав відкриття).

Безумовно, проблема гармонійного поєднання наукової істини та релігійної існує, що конкретизується, приміром, у запитанні, як віруючий космолог має узгоджувати свої наукові дослідження з біблійним Одкровенням про творення світу Богом. Відповідь на це питання він може дати у межах «двоїстої істини», а може використати наукові відкриття для підтвердження біблійних догм. Серед таких відкриттів – концепція Великого вибуху та модель Всесвіту, що розбігається. Ще у 1970-ті роки «науковий» атеїзм заперечував не Творення світу Богом, а науковий факт розширення Всесвіту, котрий богослови тлумачили як доказ Творіння (автор теорії – бельгійський католицький священник Жорж Леметр).

Зрештою, вчений-християнин може стати у даному питанні на позицію «взаємного доповнення» науки та релігії, коли наука допомагає релігії позбутись забобонів та старих уявлень, а релігія виступає для науки як певний моральний регулятор та теоретично-світоглядна база для пояснення «перших причин» тих явищ і законів, що їх вивчає наука, котрі виходять за межу її компетенції. Красномовні постулати, в яких міститься позитивна оцінка взаємин релігії та науки, висловлювали як вчені, так і вищі церковні ієрархи. До перших належали І. Ньютон, Г. Мендель («Коли я спостерігаю за природою, я бачу в ній свідчення великого Творця»), Л. Пастер («Наука без релігії кульгає, а релігія без науки сліпа»), євангельський християнин, автор проекту «геном людини» Френсіс Коллінз («Наука – це спосіб пізнати Божий задум. Дослідження геному свідчать про велич Бога»). До других відноситься Папа Іван Павло II, який в енцикліці «Fides et Ratio» вказав, що «Релігія і Наука, Віра і Розум – це два крила на яких людський дух підноситься до споглядання істини».

ФІЛОСОФІЯ У ВИМІРАХ СУЧАСНОСТІ

Шаповал В. М., Харківський національний університет внутрішніх справ (м.Харків),
e-mail: shapovalw@ukr.net , ORCID: 0000-0003-4826-8463

У статті проаналізовано проблему ролі філософії у сучасному світі, який ставить перед нею нові виклики, обумовлені швидким розвитком новітніх технологій, дигіталізацією і віртуалізацією всіх сторін життя соціуму, кризою ідентичності та втратою моральних орієнтирів людиною XXI ст.

Ключові слова: філософія у сучасному світі, криза, людина, сенс існування

PHILOSOPHY IN THE DIMENSIONS OF MODERNITY

Shapoval V. M., Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv),
e-mail: shapovalw@ukr.net ORCID: 0000-0003-4826-8463

The article analyzes the problem of the role of philosophy in the modern world, which poses new challenges to it, conditioned by the rapid development of new technologies, the digitalization and virtualization of all aspects of social life, the crisis of identity, and the loss of moral reference points by the human being of the 21st century.

Keywords: philosophy in the modern world, crisis, person, meaning of existence

Сучасний світ є надзвичайно строкатою картиною найрізноманітніших, часто неймовірно суперечливих явищ і процесів, де позитивні тенденції є сусідами негативних, рухи вперед перемежуються значними відкатами назад, від високої культури відбувається падіння в нове варварство і дикість. Людина стоїть на роздоріжжі не двох чи трьох, а тисяч доріг, одночасно і захоплена неймовірною свободою вибору, і розгублена та пригнічена, не знаючи який зробити вибір, щоб цей вибір був правильним. Людина все більше переконується у своїй граничній уразливості перед могутністю природного та соціального світу, який у будь-який момент може перетворити її на ніщо. З одного боку, вона відчуває, що нитка між життям і смертю неймовірно тонка і може обірватися у будь-яку хвилину, з іншого, всіляко жене від себе цю думку, прагнучи зайняти себе або нескінченною і часто безглуздою роботою, або такими ж безглуздими розвагами. Знання про світ зростають неймовірними темпами, але вони не роблять людей щасливішими. Складається враження, що заблукали не окремі індивіди, а людство в цілому, збілося зі шляху і рухається в якомусь хибному, небезпечному і непередбачуваному напрямку, а ті, хто розуміють це, не можуть нічого зробити, оскільки залучені до загального фатального потоку, де самотній голос тоне у гулі мільйонів беззмістовних і безладних чужих голосів.

Перед лицем сучасних викликів філософія стикається з необхідністю осмислити стрімкі зміни, що відбуваються у суспільстві і культурі, залишаючись при цьому фундаментом для цілісного погляду на світ та пошуку нових смислів. Вона ставить собі за мету допомагати людині адаптуватися до нової реальності, зберігаючи при цьому свою свободу, унікальність та відданість гуманістичним цінностям.

Філософія покликана осмислювати глобальні проблеми сучасності, від екологічних криз і соціальної нерівності, до голоду, нестачі водних і інших ресурсів. Вона забезпечує світоглядні, методологічні та етичні засади для пошуку рішень таких проблем. В умовах стирання кордонів та формування мережових спільнот філософія досліджує, як змінюється розуміння людської ідентичності, культурної різноманітності і соціальної справедливості. Вона шукає нові підходи до міжкультурної комунікації, досліджує діалог культур, шукає можливості розширення взаєморозуміння у світі, де співіснують і взаємодіють різні нації, традиції і культури.

У відповідь на виклики сучасного світу філософія не тільки не втрачає свого значення, а набуває нової ролі, актуальність її тільки зростає. Вона продовжує служити методологічною

основою для інших наук, допомагаючи їм виходити за межі вузькоспеціалізованих знань та вирішувати міждисциплінарні завдання. Сьогодні наука відіграє найважливішу роль у житті сучасного суспільства. Без науки та технологій людство не змогло б існувати й дня. Проте, за це людина змушена приносити своєрідні жертви, починаючи з того, що її виривають з природи, руйнують природні ритми її життя, змушують жити у ворожому технологічному, а тепер уже й цифровому середовищі, і закінчуючи тим, що змінюється весь навколишній життєвий простір, замість природного приходять штучне у всіх сферах і в усіх сенсах.

Розвиток сучасних технологій, особливо штучного інтелекту і цифрових мереж, ставить перед філософією нові онтологічні, антропологічні і етичні виклики. Дигіталізація і віртуалізація істотно змінюють реальність і саму людину. Філософія не може залишати без уваги ці злободенні питання, їх вплив на культуру і людську свідомість. Технології істотно змінюють образ самої людини, її відносини зі світом і з іншими людьми. У зв'язку з розвитком комунікаційно-інформаційних технологій виникають нові, винятково складні проблеми, а саме: проблема свободи слова, відповідальності, конфіденційності, безпеки у цифровому світі. Все це змушує переглядати багато таких, які здавались непорушними, настанов і наративів. Філософія досліджує зміни, що відбуваються, вивчає їх природу, а також наслідки для подальшого життя сучасного суспільства. Вона допомагає розробляти моральні принципи, які відповідали б епосі високих технологій, могли б служити духовною основою одночасно високотехнологічного і гуманного світу.

Однією з найважливіших проблем сучасного суспільства є проблема кризи смислів та цінностей. Традиційні цінності втрачають своє значення, а вироблення нових ціннісних орієнтацій стикається з чималими труднощами, не в останню чергу через те, що світ змінюється настільки швидкими темпами, що людина не встигає це осмислювати. Наука допомагає вирішувати конкретні завдання, вона дає відповідь на питання «чому?», через які причини відбувається те чи інше, але вона не дає відповіді на принципові і виключно важливі питання «для чого?» щось відбувається, в чому тут сенс. На відміну від науки, філософія вказує принципові напрямки вирішення саме людських, сенсожиттєвих проблем..

Філософія критично підходить до панівних переконань, цінностей та практик, заперечуючи ті з них, які є неприйнятними, антигуманними та несправедливими, пропонує можливі альтернативи. В епоху постмодернізму, коли під сумнівом опиняються універсальні цінності істини, добра, краси, справедливості філософія сприяє пошуку нових соціальних і моральних орієнтирів, у тому числі через звернення до найбагатшого джерела мудрості – історії філософії і культури.

Філософія робить свій внесок у формування сучасної людини, сприяє формуванню особистості, що має глибокі знання, критичне мислення, здатність творчо підходити до вирішення поставлених завдань. При всіх випробуваннях, які випадають на долю нашого сучасника, людина повинна залишатися людиною, шукати шляхи осмисленого і високоморального життя у сучасному надскладному світі. Філософія у цьому контексті залишається надійним інструментом адаптації, дозволяє людині зберігати свою унікальність і свою свободу. В умовах, коли панує непередбачуваність і випадковість, філософія націлює на те, щоб людина завжди пам'ятала, що будь-які пошуки сенсу – це, зрештою, пошуки самої себе.

Життя будь-якого конкретного людського індивіда – це дорогоцінний шанс, який дається лише один раз і іншого шансу не буде. Розгадати себе, знайти себе в умовах сучасного, виключно складного світу, реалізувати повною мірою свій потенціал – це і буде позначати правильно розпорядитись наданим шансом. Ані наука з її холодним, байдужим до людини поглядом на світ, ані релігія, побудована на сліпій вірі, не здатні дати відповіді на головні питання людини, і тільки філософія, через її особливий статус, може показати світло в кінці тунелю, вказати і напрям, і засоби для досягнення найважливіших людських цілей.

ЧИ МОЖЕ ЛЮДИНА ВЗЯТИ ПІД КОНТРОЛЬ СВОЮ ВЛАСНУ ЕВОЛЮЦІЮ?

Хміль В. В., Український державний університет науки та технологій (м.Дніпро),
e-mail: broun79@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4710-6681

Автором вперше вводиться нове поняття «третья природа буття», яка відрізняється від традиційно визнаних «двох природ»: першої природи – матеріальної та органічної, а другої природи – культурної та соціальної.

Особливості «третьої природи» пов'язана з існуванням нової форми людського буття, де вона розчиняється в кібернетичних алгоритмах надрозумних систем. Людина нового формату має здатність існувати у множинних формах: її дух – стає інформаційним, пам'ять – цифровою, тіло – частиною мережі. Технократичний підхід ставить під сумнів антропоцентризм, де людина розглядається як частина більш широкої мережі живих і неживих систем. Доведені недоліки концепції «третьої природи» в обмеженості місця та ролі людини у новому бутті, а також висловлені занепокоєння відсутністю етичних та моральних норм та таких екзистенціалів як свобода, відповідальність, гідність тощо.

Ключові слова: людина, антропологія штучний інтелект, цифрові технології, світогляд, технократичне мислення

CAN HUMANS TAKE CONTROL OF THEIR OWN EVOLUTION?

Khmil V.V., Ukrainian State University of Science and Technology (Dnipro),
e-mail: broun79@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4710-6681

The author for the first time introduces a new concept of "the third nature of being", which differs from the traditionally recognized "two natures": the first nature – material and organic, and the second nature – cultural and social.

The features of the "third nature" are associated with the existence of a new form of human existence, where it dissolves in cybernetic algorithms of superintelligent systems. A person of a new format has the ability to exist in multiple forms: his spirit becomes informational, his memory becomes digital, his body becomes part of the network. The technocratic approach calls into question anthropocentrism, where a person is considered as part of a wider network of living and non-living systems. freedom, responsibility, dignity, etc.

Keywords: human, anthropology, artificial intelligence, digital technologies, worldview, technocratic thinking

Науково-технічна експансія висуває нові вимоги щодо філософської антропології, місія якої осмислити нову парадигму розвитку людини та визначити її місце в агресивному поступі технічного розуму, що вносить глибокі зміни в організацію нашої психіки та світогляду. Подальший процес може привести людину до появи абсолютно нового непередбаченого її образу.

В цьому плані філософська антропологія стає головною філософською дисципліною, яка стоїть на захисті духовності та людських цінностей. Процес такого осмислення поєднує у собі філософські, антропологічні теорії, культурні трансформації й технологічні впливи.

Людина в онтологічному вимірі відкрита до змін, тому можна передбачити зміни її базових основ, набутих людиною протягом тисячоліть.

Коли ми говоримо про людину, то завжди маємо на увазі її ідентичність, тобто, розуміння себе унікальною неповторною істотою в тілесному, соціально-культурному визначенні, в яким вона відрізняє себе від інших. Під кризою ідентичності розуміється деперсоналізація самості людини, розмивання соціально-культурних меж, що створює відчуття загубленості її буття. Проблема стоїть так: чи може людина зберегти свою ідентичність, чи, навпаки, людина проміжна сходинка до роботизованого інтелекту?

Філософія завжди розділяла дві існуючі субстанції: одна природу – біологічна та природнича, а друга природа – підняла людину над природним середовищем завдяки культурі та соціальності.

Розвиток, кібернетики, штучного інтелекту, біотехнологій створили феномени, що далеко виходить за рамки двох існуючих структур. У новому столітті людина вступає в Третю природу, яка не підпорядковуватися біологічним та культурним закономірностям, а базується на новій техноантропологічній реальності. Основа Третьої природи – це поява цифрових тіл, штучного інтелекту, які створюють нову форму буття, де людина не буде виступати центральним суб'єктом пізнання, а її свідомість розподілена між модифікованим тілом та цифровими середовищем.

Якою мірою людина може взяти під власний контроль за свою подальшу еволюцію та керувати нею?

Третя природа людини глибоко осмислюються західними авторами футуралістичної спрямованості. Рей Курцвейл у книзі «Сингулярність близько» (2005) пише про той момент, коли траєкторія штучного інтелекту перевершить людський та перейде в стан сингулярності, тобто вийде з-під контролю, а заодно вийде з-під контролю людини. Надрозумні системи будуть мати переваги над непрактичним своїм конкурентом. Нік Бостром («Суперінтелект», 2014) попереджає, що такі технології незворотно вплинуть на розуміння поняття гуманізму та зміни світогляду. Донна Гаравей у ("Маніфест кіборгів, 1985"), вказувала, що доля людини в подальшому буде визначатися технологіями. Подібних думок дотримуються Г. Мор, Д. Чалмерс ті інші.

Завдяки такому бачення майбутнього створюється постбіологічна і посткультурна реальність, де більшість дослідників ставляють під сумнів антропоцентризм, а головним середовищем існування людини стає техносфера: мережі, алгоритми, штучний інтелект, цифрові тіла – аватари.

Куди затягують нас інтелектуали технократичного мислення?

Людина розглядається не як вища частина світу, не як центр світу, а як частина більш широкої мережі живих і неживих структур. Вона набуває нової здатності – існувати у множинних формах: її дух – стає інформаційним, пам'ять – цифровою, тіло – частиною мережі. Нас не застерігають, а демонструють неминуче світле майбутнє. Технократичний підхід ставить під сумнів антропоцентризм, де людина розглядається як частина більш широкої мережі живих і неживих систем. Спільне, що об'єднує ці концепції є те, що майбутні технології замінюють людину, зроблять нас зайвими, або непотрібними для мислення та творчості. Ідея неминучості перетворень людської природи поступово впроваджується в ментальність сучасної людини та входить в тканину нашого світогляду.

Заради істини необхідно сказати, що опір нелюдському майбутньому третій природі пов'язані з межами втручання в людську природу. В роздумах Розі Брайдотті, Кетрін Хейлз про майбутнє висвітлюється занепокоєння низкою етичних та моральних проблем, таких як свобода, відповідальність, гідність та права людини.

До чого може привести наш технократичний погляд на буття?

У недалекому історичному минулому Європа вже мала деякий негативний досвід епохи Просвітництва, пріоритетом якої були виключно Наука та раціональне мислення. Те, про що так піднесено мріяли мислителі, сподіваючись виключно на науку та прогрес, обернулося втратою цілей і смислів для наступних поколінь. Людиною були втрачені культурні орієнтири

на рівні моральних цінностей та імперативів. Раціональне мислення перемістило людину в сферу онтології та розглядало її в якості об'єкта, а не суб'єкта своєї життєдіяльності.

Навіть до тих пір, будь-який приріст знання завжди приймається як благо, при тому Розум людини ставав усе небезпечнішим: раціональність огрубляє дійсність, створює одноманітний стерильний світ, який нищить власний світ людини, підсвідомий захист, що тисячоліттями складався в міфологіях, в релігії та ставав особистими виміром буття людини.

Таку ситуацію М. Фуко називав «смертю людини», яка повністю поглинена зовнішніми ідеологіями з вилученнями духовних практик спрямованих на смисли існування людини.

Чому людство у 21 ст. знову починає задумуватися про необхідність свого існування, яке попадає під серйозну загрозу панування надрозумного інтелекту. Духовні запити будуть оцінені машинним інтелектом як «неправільне мислення», особливо щодо совісті та відповідальності людини – усе буде приборкане силою логіки штучного інтелекту в силу непрагматичності задуманого людиною.

Чи існують межі розуму, де знайти від нього притулок?

Зараз стало більш зрозумілим, що цей порятунок знаходиться в ірраціональному просторі, в домінуванні трансцендентного – в почуттях, звичаях, традиціях, релігії, що складає основу повноцінного буття людини.

Людина зможе взяти під власний контроль за свою власну еволюцію тільки при активній протидії та опору абсурду, що веде людину до непередбаченого майбутнього.

Ми живемо в ту епоху, коли людство знову задумується про себе, шукає нові аргументи для антроподицеї (гомодицеї), для виправдання смислу та мети свого існування, спрямованого на духовне, творче здоров'я, а також можливостей розкрити себе в продуктах своєї діяльності. Виправдання смислу існування людини, не можна звести ні до науки, ні до прогресу, ні до ІІІ. Вони не є смислом існування людини, а тільки прагнення до повноцінного духовного життя. Таке бачення себе надає нам можливість уникнути того гріха, який починається з поклоніння творінню, а не поклонінню Творцю, яким виступає Бог, на якого найбільше схожа людина.

ЦИФРА ЯК НОВА І НЕ НОВА РЕАЛЬНІСТЬ

Чичков А. Г., Український державний університет науки і технологій (Дніпро),
ННІ УДХТУ, e-mail: chychkovu@gmail.com, ORCID: 000-0002-9557-7931.

Представлено особливості зростання технологій штучного інтелекту, які змінюють всі форми і види людської діяльності і не завжди позитивно до людини.

Ключові слова: «лінгвістичний поворот», штучний інтелект, «гібридний світ», цифрові технології.

DIGITAL AS A NEW AND NOT-NEW REALITY

Chychkov A. G., Ukrainian State University of Science and Technologies (Dnipro),
NNI UDHTU, e-mail: chychkovu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9557-7931.

The features of the growth of artificial intelligence technologies, which change all forms and types of human activity and are not always condescending to humans, are presented.

Key words: "linguistic turn", artificial intelligence, "hybrid world", digital technologies

В останній третині XX століття постструктуралізм і постмодернізм остаточно зруйнували класичну модель людини-суб'єкта і змінили фокус інтересу з метафізичного плану життя на приземлений, практичний, тілесний. Така позиція стала природним наслідком розвитку західної культури, в якій різноманітні способи просторово-часового сприйняття світу опосередковуються новими технологіями і зростаючою мережею масових комунікацій. Трансформації культурного простору в добу інформаційних технологій викликані появою і вкоріненням інформаційної культури, яка генерує нові програми культуротворення. Саме «поворот» у рамках соціально-гуманітарних досліджень, і конкретно «лінгвістичний поворот», показує нам, який саме спосіб сприйняття, а вірніше сказати, конструювання або репрезентації об'єкта найбільш актуальний та затребуваний у той чи інший момент часу. Інтерес до мови став тією точкою, яка направила вивчення світу новим шляхом. Стало важливо не тільки те, що ми бачимо в досвіді, і навіть не те, як сконструйован досвід, але й те, як саме, за допомогою якого інструментарію досвід буде нами описаний, інтерпретований та зафіксований.

Актуальність даної теми, перш за все, обумовлена сучасними глобальними тенденціями та, безумовно, потужним впливом сучасних інформаційних технологій на всі сфери суспільно-культурного життя. Аналіз даного феномену свідчить про фундаментальні зміни як в суспільному бутті, так і в суспільній свідомості, в життєдіяльність людини і суспільства. Обумовлюються кардинальні зміни повсякденного буття людей: їх цінності, ідеали, поведінкові практики (дозвілля) і виробничі практики, сам спосіб життя. Унікальність сьогоденного моменту в тому, що раніше таких практик і правил не існувало. Вони не тільки формуються, але і змінюються буквально на наших очах. А тому необхідний контроль не техніки, а тих цінностей і цілей, які закладає сама людина в нові технології. І це є ключовим у взаєминах: людина – технології – техніка. І хоча, лінгвістичний поворот та актуалізація пласту логіко-лінгвістичної та семіотичної проблематики в XX столітті і повинні були призвести до чогось подібного, але такий темп об'єктивації цих ідей вражає. Як же людина зустрічає та опановує цей феномен?

Штучна мова науки, як колись зауважив Г. В. Ляйбніць, повинна слугувати засобом вираження будь-яких думок, повинна усувати бар'єри різномовності, сприяючи, таким чином,

поширенню наукових ідей і, одночасно, бути знаряддям логічного аналізу будь-яких проблем. І в цьому плані штучна мова буде унікальним і досконалим, ідеалом, до якого наше пізнання постійно має прагнути, щоб досягти таких цілей, як об'єктивність і загальновизнаність.

Комп'ютерна технологія виявилася можливою лише тоді, коли були створені передумови для її появи: певна модель і рівень розвитку логіки, кібернетики та теорії штучної мови, певний рівень розвитку промисловості, що дозволяє записувати інформацію і команди в електронному вигляді. З'єднання окремих передумов уможливило створення «розумної машини». Віртуальна реальність вже не є кінцевою областю значень, відокремленою від світу повсякденності. Віртуальне присутнє в самому реальному, стає його невід'ємним елементом. Йдеться вже про «гібридний світ». Наскільки віртуальне трансформує наш життєвий світ? Про це не раз писали Кастельс М., Мак-Люен М., Луман Н., Уебстер Ф., Тоффлер Е. та інші.

Звісно, що світ сучасна людина, в більшості випадків, сприймає скрізь призму змісту комунікативного простору соціальних та інформаційних мереж. Темп життя все зростає, і разом з ним зростає темп мислення. Воно стає поверхневим. Рефлексія вимагає часу, вміння тлумачити семіотичні змісти, тексти, символи, метафори. Це одна із можливостей маніпуляції свідомістю в сучасному інформаційно-цифровому просторі. Це, безумовно, є серйозним цивілізаційним антропологічним викликом.

Перед педагогами, соціальними психологами, філософами, богословами стоїть нове і безпрецедентне за масштабом і складністю завдання – створити освітні соціально-комунікативні технології, які з одного боку, використовують всі переваги інтернету, можливості ШІ, з іншого боку утримують особистість в поцейбічній від екрану комп'ютера реальності. Крім того, масове виробництво комунікацій (індустрія комунікацій), є одночасно масовим виробництвом симулякрів. Сучасна дійсність, в масовій кількості виробляє самодостатні, незалежні від прообразів симулякри, формуючи з них життєве середовище сучасної людини. Інформаційне суспільство як суспільство комунікацій виявляється до певної міри симуляцією реальності або симулятивною реальністю.

Дійсно, світ, створений на базі цифрових технологій і штучного інтелекту, докорінно змінить людську особистість, тому що цифрові технології – це нові цінності, принципи етики та естетики, поведінкові практики. Німецький економіст К. Шваб, співзасновник Давоського економічного форуму, вказує на ряд наслідків для людини, які будуть мати місце з приходом інформаційної революції (інформаційно-комунікаційних технологій). Це, наприклад, мозкова дискримінація, яка має на увазі, що люди – це не тільки їх мозок, отже, в залежності від ситуації виникає ризик прийняття рішень (в сферах від юриспруденції до управління кадрами, від споживацької поведінки до освіти) тільки на основі мозкових даних. Також це загроза читання

думок / снів / бажань і відсутність приватного життя; загроза повільної, але невідвратно втрати творчості або людської участі, метушні-розкаювання (здебільшого) в результаті перебільшення можливостей наук про мозок; стирання кордонів між людиною і машиною; культурна зміна; втрата людської комунікації. Розширені когнітивні можливості людини приведуть до нових типів поведінки. Однак «віртуальна реальність» в якості комп'ютерних симуляцій реальних речей і вчинків може чинити негативну дію на інтернет-залежних користувачів у вигляді неприйняття повсякденної реальності і самовиключення з реального соціуму.

Формується новий погляд на світові процеси, людину, місце людини в світі. Будь-які зміни, що відбуваються в суспільстві, повинні мати людський вимір. Стратегії інноваційно-цільового розвитку повинні спиратися на новітні технології, інформацію, знання і соціально орієнтовану економіку, де розвиток людини, її благо – повинно стати метою. Для її вирішення необхідно об'єднати зусилля науки, влади, бізнесу та суспільства.

Аналітики цих достатньо складних проблем вийшли на протилежні позиції: частина – за оптимальне і гуманістичне використання можливостей ІІІ, інші – застерігають про небезпеку для людини, її майбутнього. І ті, і ті знаходять обґрунтування своєї позиції. Що залишається людині? Бути на сторожі, технологічній та моральній сторожі, сторожі антропологічної безпеки.

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ КРИЗИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Сиченко В.В., Дніпровська академія неперервної освіти (Дніпро),
e-mail: sychenko@dano.dp.ua, ORCID: 0000-0001-9655-2317

У статті розглядається філософсько-антропологічний вимір управління в умовах соціальної кризи, спричиненої воєнним часом. Наголошується, що управлінські процеси не можна редукувати до технократичної діяльності, оскільки вони мають екзистенційний і смислотворчий характер. Доведено, що ключовим ресурсом суспільства в умовах війни є здатність індивідів і спільнот зберігати ціннісні орієнтири, довіру та бачення майбутнього. Управління у кризових обставинах розглядається як простір формування колективної надії, консолідації та духовного відновлення. Обґрунтовується, що поєднання інструментальної ефективності з антропологічною чутливістю створює передумови не лише для виживання суспільства, але й для його повоєнного розвитку та оновлення.

Ключові слова: філософська антропологія, управління, війна, соціальна криза, сенс, стійкість, відновлення, смислотворення

PHILOSOPHICAL-ANTHROPOLOGICAL DIMENSION OF PUBLIC MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF THE SOCIAL CRISIS OF WARTIME

Sychenko V.V., Dnipro Academy of Continuing Education (Dnipro),
email kzvodano@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9655-2317

The article explores the philosophical and anthropological dimension of governance in the context of social crisis caused by wartime conditions. It emphasizes that governance processes cannot be reduced to technocratic activity, as they possess existential and meaning-making characteristics. It is argued that the key resource of society during war is the ability of individuals and communities to preserve value orientations, maintain trust, and envision a shared future. Governance in crisis is interpreted as a space for fostering collective hope, solidarity, and spiritual renewal. The article substantiates that combining instrumental efficiency with anthropological sensitivity creates the conditions not only for societal survival, but also for its post-war development and renewal.

Keywords: philosophical anthropology; governance; war; social crisis, meaning, resilience, recovery, meaning-making

Сучасний світ переживає низку глобальних викликів, серед яких особливе місце займають війни та воєнні конфлікти, що спричиняють руйнацію не лише матеріальної інфраструктури, а й соціальних, моральних та духовних основ життя суспільства. Українська реальність війни актуалізує питання управління як здатності суспільства до самоорганізації, збереження цілісності та вироблення стратегій виживання. Водночас постає потреба у філософсько-антропологічному осмисленні управлінських процесів, адже вони нерозривно пов'язані з людським виміром: ціннісними орієнтирами, сенсами та граничними переживаннями людини у кризових обставинах.

Війна є станом, який випробовує межі людського існування. Втрата стабільності, загроза життю, невизначеність майбутнього формують унікальний соціальний контекст, що вимагає нових управлінських рішень. Управління в такій ситуації постає не лише як раціонально-інструментальна діяльність (адміністрування, координація, контроль), але й як форма антропологічного супроводу громадян: підтримка психологічної стійкості, консолідація громадян, формування відчуття смислу і мети існування. В цьому зв'язку державний чи громадський діяч набуває ролі не тільки функціонера, а й символічної фігури – носія надії та гаранта безпеки.

Отже, управління в умовах війни не можна редукувати до технократичного підходу. Воно передбачає вихід за межі формальних процедур і звернення до глибинних антропологічних основ, що вимагає інтеграції інструментальних і гуманітарних підходів. У кризовому часі ефективність управління вимірюється не стільки кількістю ухвалених рішень, скільки здатністю відновлювати людський потенціал. Тут важливими стають: Гуманістичний лідерський стиль – коли керівник не дистанціюється від підлеглих, а емпатійно прагне допомогти у про-

блемах, що виникають; Принцип субсидіарності в якості підтримки локальних ініціатив, волонтерства, самоорганізації громад; Комунікація довіри, що здійснюється через прозорий та чесний діалог у суспільстві; Інноваційна гнучкість як пошук нетрадиційних рішень, зокрема через цифрові технології, горизонтальні мережі.

У воєнний час управління виходить за межі адміністративної функціональності та перетворюється на екзистенційну практику. Його ключове завдання – формування простору, у якому людина й спільнота можуть утримувати сенс буття та надію на майбутнє. Управлінські стратегії, побудовані без урахування цього ресурсу, стають суто технократичними й втрачають здатність мобілізувати суспільство. Навпаки, управління, яке формує «образ майбутнього», навіть у символічній формі, створює антропологічні передумови для виживання в умовах війни. Для управління у воєнний час це означає, що будь-які рішення – від мобілізації до гуманітарної допомоги – повинні бути не лише ефективними, але й поясненими суспільству у смислових категоріях: «навіщо це робиться», «яку цінність має ця жертва», «до чого це нас наближає». Прозора комунікація смислів допомагає подолати відчуття абсурду, зберегти мотивацію навіть у тяжкі моменти.

На рівні практик таке управління формується з наступних ознак:

Лідери стають символами впевненого та успішного майбутнього. Їхня поведінка транслює впевненість і стійкість. Як зазначає сучасний дослідник Г. Ледерек, «лідер у кризі – це не лише стратег, а й носій колективного смислу»⁴¹. Ця впевненість здійснюється завдяки стратегії проєктування майбутнього. Навіть під час війни важливо говорити про післявоєнну відбудову. Дослідження вчених оксфордського університету, представлене у монографії «Мультисистемна стійкість: адаптація та трансформація в контексті змін показують, що «спільноти, які формують уявлення про майбутнє, значно стійкіші у переживанні травми»⁴². Життєздатність стратегії проєктування майбутнього підсилює певний символізм кращого життя, що стає інструментом ідейного впливу через мистецтво, перформативні дії та державні івенти для громадян спільноти. Як відзначає українська письменниця О. Забужко, «символічні практики нації у війні – це не лише культура пам'яті, але й культура надії»⁴³.

⁴¹ Lederek H. *Leadership in Crisis: Symbolic Dimensions of Governance*. London: Routledge, 2021.

⁴² *Multisystemic Resilience: Adaptation and Transformation in Contexts of Change*. / edited by Michael Ungar Oxford University Press, 2020.

⁴³ Забужко О. *Найдовша подорож: воєнні есеї*. Київ: Комора, 2022.

Дослідження у сфері психології кризи⁴⁴ свідчать, що основою соціальної стійкості є здатність індивідів та груп інтерпретувати кризу як випробування, а не як абсолютну катастрофу. Це можливо лише там, де управлінські структури транслують смислові орієнтири та підтримують культуру надії. «Стійкість – це не відсутність болю чи втрат, а здатність знаходити смисл у випробуваннях і проєктувати себе у майбутнє»⁴⁵.

Управління, орієнтоване на післявоєнний горизонт, повинно вже сьогодні створювати візії відновленої країни – із новою культурою, економікою, освітніми моделями. Це забезпечує не лише виживання, але й оновлення колективного духу.

Управлінська позиція смислотворення є не лише абстрактною теорією, а практичним фундаментом управлінських стратегій у воєнний час. Вона показує, що виживання і стійкість суспільства залежать не лише від ресурсів чи інституцій, а від здатності людини і спільноти бачити сенс у стражданні та проєктувати майбутнє попри руйнацію. Там, де керівництво стає носієм надії, де кожне рішення вписується у рамку спільного «навіщо», суспільство зберігає єдність і силу. Таким чином, управління у кризі – це не просто мистецтво координації, а мистецтво смислотворення, що відкриває шлях від виживання до оновлення.

Отже, філософсько-антропологічний аналіз управління у воєнний час відкриває його глибинний сенс: це не лише раціонально-організаційна діяльність, а передусім спосіб збереження людського в людині. В умовах соціальної кризи управлінські практики стають простором формування колективної стійкості, довіри й смислу. Управлінська настанова смислотворення виявляє, що справжній ресурс суспільства – не тільки матеріальні чи військові засоби, а духовна здатність проєктувати майбутнє й утримувати горизонт надії навіть у найтемніші часи. Саме тому гуманістичне управління, яке інтегрує прагматичну ефективність і антропологічну чутливість, може стати тим чинником, що забезпечить не лише перемогу у війні, але й відродження країни у повоєнний період.

ЧИ ПОТРІБНА ФІЛОСОФІЯ В СИТУАЦІЇ ІНФОСВІТУ?

Ільїн В.В., Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ),
e-mail: ilin_vv@ukr.net, ORCID: 0000-0003-0503-8545.

Ільїна А.А., Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України
(Київ), e-mail: aailina@ukr.net, ORCID: 0000-0001-7260-8398.

⁴⁴ Masten A., & Motti-Stefanidi, F. Resilience in the Context of War. *Child Development Perspectives*, 2020, 14(2), p. 85–90.

⁴⁵ Там же. Р 87.

Розглянута проблема необхідності філософії в ситуації інформаційного світу. Показано, що сьогодні колосальний креативний потенціал філософії є умовою творення науки, культури, цінностей життя людини.

Ключові слова: філософія, людина, інформаційний світ, творчість, користь.

IS PHILOSOPHY NECESSARY IN THE CONTEXT OF THE INFORMATION WORLD?

Ilin V. V., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv), e-mail: ilin_vv@ukr.net, ORCID: 0000-0003-0503-8545.

Ilina A. A., Institute of Pedagogy of National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Kyiv), e-mail: aailina@ukr.net, ORCID: 0000-0001-7260-8398.

The article examines the issue of the relevance of philosophy in the context of the information world. It is shown that today the enormous creative potential of philosophy serves as a fundamental condition for the creation of science, culture, and human values.

Key words: philosophy, human being, information world, creativity, value.

Питання про необхідність філософії можна поставити й по-іншому: а яка користь від неї? Кожна людина практичної дії, кожна людина з досвідом не буде заперечувати користі, які приносять фізика, хімія, біологія, медицина, інформаційно-цифрові технології тощо. А от користь від філософії під сумнівом. Цей сумнів доповнюється анекдотами з курсів історії філософії про філософів як диваках, юродивих, напівбожевільних. Про *Діогена*, який жив в діжці і ходив днем з вогнем, шукаючи серед жителів Афін *Людину*. Про *Піфагора*, який вкусив ядовиту змію, яка хотіла його вжалити. Про *Арістотеля*, який доводив, що в жінки менше зубів, ніж у мужчин. Хоча сам був двічі одружений і міг перевірити своє твердження.

В усіх цих розповідях відчувається неприховане бажання так званої «пересічної» свідомості, виставити мудреців в істинному (з її точки зору) світлі, щоб хоч якось порівнятися з ними або навіть відчути власну перевагу.

І все-таки: яка користь від філософії? Навіщо вона потрібна? *Арістотель* відповів на ці запитання дуже просто: теоретична філософія, на відміну від етики та політики, є «некорисним» заняттям. Щоправда, в цій некорисності і непотрібності філософія дуже близько підходить до способу життя богів: їм абсолютно не цікаві буденні цілі та інтереси людського роду, мінливого й підступного. Божественний статус філософії надійно захищає її від недовіри і глузувань ремісників, торговців та недолучних людей.

Тут і постає велика загадка філософії. Несподівано для багатьох, діяльність невеликих груп інтелектуалів, як усамітнене, і здавалося б, «непрактичне» заняття мудреців, несподівано почала показувати свою надзвичайну користь. Однак це стало зрозуміло не відразу.

Але що таке корисність? Чи кожна наша діяльність повинна бути корисною у звичному розумінні цього слова? Наприклад, любов до Вітчизни корисна? А дружба чи кохання? Чи «корисно» бути чесним і справедливим? Наскільки корисна музика *Моцарта* чи картини *Сальвадора Далі*? Ці питання показують проблему з іншого боку: найбільш важливе і цінне для нас ми не можемо описати в поняттях «корисного» чи «некорисного». Все те, що є для нас дорогим, цінним, цікавим, що приносить радість і внутрішнє задоволення, найчастіше підлягає іншим критеріям оцінки. Яким? Насамперед тим, які уособлюють енергію духовності. Та сфера діяльності, яка здається нам «корисною» сьогодні, завтра може перетворитися на мало-ефективну і навіть не потрібну.

А от що не втратить свого значення, так це творче відношення до світу, вміння постійно вчитися й вдосконалюватися. Виходить, творчою людиною бути «корисно»? Проте в цьому контексті слово «корисність» набуває іншого, більш глибокого значення. А саме: воно означає креативність, естетичний смак, моральну відповідальність, здатність критично мислити і приймати неординарні рішення. Всі ці навички роблять людину корисною і будуть ще більш затребуваними в подальшому прогресі цивілізації.

Як показує історія культури, саме філософія сприяє розвитку цих навичок чи не в найбільшій мірі. Адже філософія проклала перші, нехай гіпотетичні, шляхи в область наукових відкриттів і теорій. Філософія у всі епохи спрямовувала перший промінь світла на ті області, куди природничі науки з часом приходили в озброєнні математичних методів і технічного оснащення. Іноді філософські ідеї випереджали природознавство на десятки століть.

Без перебільшення можна сказати, філософія була і залишається тим духовним джерелом, з якого народилася Європа, європейська культура, європейська цивілізація. Коли *Платон* обґрунтував переваги наукового знання, він заклав фундамент якісно нового світобачення. В його діалогах розум постає як потужна сила, що змінює кожну людину і відкриває нові можливості для побудови раціонально впорядкованого суспільства. Завдяки *Платону* сила розуму увійшла в історію, почала народжувати науку, раціональну політику, теорію права, ідею гідності людини та відповідальності.

Завдяки філософії сформувалися наукові школи й університети – від Академії *Платона*, лікею *Арістотеля*, через середньовічні університети до сучасних наукових та освітніх закладів. Через вплив філософії освіта і знання набули високого статусу, філософські ідеї, що на початку представляли здебільшого суто теоретичний інтерес, стали джерелом розвитку конкретних наук, аж до появи сучасних інформаційно-цифрових технологій.

Те, що людство сьогодні в своєму розпорядженні має техніку, розвинену інфраструктуру, штучний інтелект – все це починалося із незвичних запитувань, які ставили філософи за

сотні років до нас. І те, що ті часи здавалося часто дуже далеким від буденних практичних інтересів, тепер визначає наше повсякденне життя на всіх його рівнях.

Це і становить загадку філософії: вона тільки для недалекої людини здається далекою «від реальності» і тому не корисною і мало затребуваною. Але освічена, мисляча людина знає: філософія містить колосальний креативний потенціал, що продовжує творити науку, культуру і перетворювати наше життя і наділяти його смислом.

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ

Бродецька Ю. Ю., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
e-mail: yuliaybrod@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9186-0767

Фокус дослідження статті зосереджено на генезисі топоніму «Україна», як символічного коду, метафізичного простору формування унікальної культурно-філософської традиції. Проаналізовано сакральність топоніму, розкрито взаємозв'язок імені (назви), території, етносу, що на ній зароджується. З'ясовано, що «встановлення» походження назви «Україна», особливо в останні декілька століть, тривало переважно не через прагнення встановити «історичну правду», а з метою політичного підтексту. Це породжувало безліч версій для «штучної історії», наслідки якої ми зараз відчуваємо.

Ключові слова: сакральний простір, культурне середовище, хора, топос, етногенезис.

THE UKRAINIAN CULTURAL AND PHILOSOPHICAL TRADITION PHENOMENON

Brodetska Yu. Y., Oles Honchar Dnipro National University, e-mail: yuliaybrod@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-9186-0767

The focus of the article is on the toponym "Ukraine"genesis. The latter is a symbolic code, a metaphysical space for the formation of a unique cultural and philosophical tradition. The sacredness of the toponym is analyzed, the relationship between the name, the territory and the ethnicity that is emerging on it is revealed. It is found that the "establishment" of the name "Ukraine"origin, especially in the last few centuries, was not carried out due to the desire to establish the "historical truth". The reason for this was the political subtext. This gave rise to many versions of "artificial history", the consequences of which we are now experiencing.

Keywords: sacred space, cultural environment, chora, topos, ethnogenesis

Говорити про актуальність та необхідність дослідження феномену української філософії та культури сьогодні здається зайвим. Закладене в українську традицію зерно очевидно має вирішальне значення для історії, і не лише української. Про це свідчать тисячолітні спроби її знищення, паплюження, спотворення її традиції. Тож у цьому контексті дослідницький інтерес має фокусуватися на ще більш активних пошуках та реконструкції власної самобутності, ро-

зумінні, усвідомлені культурних, філософських засад унікального феномена української культури, ментальності, душі. І генезою таких наукових розвідок стає сам топонім «Україна», в якому розкривається взаємозв'язок імені (назви), території, етносу.

Топонім «Україна», що містить у собі глибокий трансцендентний сенс, розкриває унікальний історичний статус і місію України, краю, що за аналогією з біблійною Обіцяною землею, в історичних джерелах зветься *«землею, що струменіє молоком та медом»* (див. напр., у Стрийковського, Михалона Литвина, Теофана Прокоповича). Таку семантику зустрічаємо, наприклад, у перекладах санскритського Ukrāiṇa («Україна»), що буквально тлумачиться як «Божя країна», «пристановище Всевишнього, благословенна земля, сади раю». Сакральний простір ототожнюється з міфологемою райського саду, де людина має можливість та умови духовного вдосконалення, перетворення, процвітання. Іншими словами, місія цієї землі – бути осередком перетворення, зростання духовного потенціалу особистості (за аналогією Едему).

Філософсько-лінгвістична розвідка, що розкриває значення топоніму «Україна» (Україна або Вкраїна (давньорус. Оукранпа, Вькранпа; лат. Vkraina) у давніх текстах, переважно ґрунтується на наступному сенсі топоніму – «місце, що знаходиться всередині, у центрі чогось», фактично «у серці». Цікаво, що таке значення поняття «Україна» за своєю суттю є ідентичним семантиці давньоєврейського слова «арец» (івр. אֶרֶץ), тобто «місця мешкання, життя народу». Мова як зрозуміло, йде не просто про фізичну, географічну територію, а про топос Батьківщини – «наділ проживання, життєдіяльності, колиски певного етносу», що об'єднується цією територією. Наприклад, у Київському літописі за Іпатіївським списком від 1187 року «Україна» фігурує саме у цьому значенні.

Докази саме такої семантичної лінії наводить і тлумачник С. Шелухин, порівнюючи волинський переклад Євангелія від 1561р. з оригінальним текстом грецькою, латинською, чеською мовами. За результатами його дослідження, відповідниками поняття «Україна», що багаторазово вживалися в давніх текстах, були: грецьке *χώρα* [країна, земля], латинське *regio* [країна, регіон] та церковно-славянське «страна».

З огляду на це слід зазначити, що давньогрецьке поняття *χώρα* є саме тією лінгвістичною моделлю, що виступає історичним та семіотичним відповідником до давньоєврейського слова «арец» – «окультурений людською діяльністю простір, обитель існування народу», буквально – Батьківщина. Як і «арец», *χώρα* символізує «країну, край, область, місцевість, де проживає народ», тобто є «місцем взаємообміну, взаємопроникнення, співпраці» (Barclay M Newman, 1971). Тож онтологічний статус хори – це не географічне місце! а середовище життя людини,

простір, що локалізується у топосі сільськогосподарської околиці, довкілля, людського поселення (Бродецька, 2023).

Хора – це життєвий простір, її сповнюють люди, які і надають їй характеру живого місця, середовища життя. Це життєдайний порядок буття, що у фізичному вимірі набуває форми певного географічного топоса – краю, країни (у сенсі Батьківщини), чия якісна ознакою є її взаємодія з людиною – родом, етносом, народом, народження певної культурної традиції (Бродецька, 2024). І саме від даної семантичної форми розгортається подальша етимолого-лінгвістична традиція індоєвропейських мов.

Загалом, така топологічна «симетрія» не є дивною. Навколо імені нашої країни тисячоліттями йде «з'ясування» його походження, і на жаль, в більшості випадків зовсім не через прагнення встановити «історичну правду». Про це, зокрема, у своєму дослідженні «Україна – це не окраїна» зазначає Г. Півторак: «Походження назви Україна здавна привертало увагу вчених, але однозначного пояснення й досі немає. Одні дослідники пов'язували її зі словами «край», «найвіддаленіша від центру частина території, околиця» (у(= біля) краю, тобто «погранична територія»), інші – з іменниками «край, країна» у значенні «рідний край, своя країна, рідна земля; земля, населена своїм народом». І, нарешті, ще один погляд, за яким назва Україна нібито походить від дієслова украяти (відрізати), тобто первісне значення цієї назви – «частина землі, цілого, яка згодом сама стає цілим (окремою країною)»» (Півторак).

У цьому ж онтологічному значенні поняття «Україна» фігурує в літописі Галицько-Волинському від 1213 р.: «Данилу же возвратившуся к домови, и Ъха с братом ѿ прия Берестий, и Угровеск і Верещин, Столпе, Комов и всю Украину». Тут же зустрічаємо й назву народу, що проживає у цій країні – «украиняни», «україняни», «українники» (пізніше «українці»), у значенні «земляки, співвітчизники». І тут також виникає багато питань.

Так, наприклад, однією з найцікавіших версій походження слова «українці», що тривалий час заперечувалося формальною історичною наукою, є лінгвістична концепція, згідно якої структура слова «українці», «украиняни», «україняни», «українники» походить від кореня «укр» – «сильний духовним розумом». Відповідно, «укри» – назва могутнього давнього народу (частина якого оселилася на Балтійському Помор'ї), що створив потужний осередок розвитку слов'янства, започаткував процес духовно-культурного розвитку місцевих народів. На підтвердження цього приводяться історичні повідомлення німецьких хроністів про факт існування Балтійської Поморської землі Укрмарка та слов'янського племені укрів, що відоме в IX – XII ст. н.е.

І хоча топонім «Україна» та назва «українці» лишаються найбільш дискусійною темою для дослідників, очевидним є факт, що історичне призначення України, її магістральна роль в

трансформаціях світу, що реалізується буквально на наших очах, генетично втілені в прадавньому корінні народу та цих унікальних землях. Історична спадщина України древня і загадкова, а її генеза відображена в джерелах могутньої культури Трипілья, прадавній народ якої заселяв території нашої країни за багато тисячоліть до виникнення світових культур (наприклад, шумерської), і заклав культурно-філософські, соціально-економічні та політичні засади майбутніх світових перетворень, фундаментом індоєвропейського етногенезу.

ДУХОВНІ ХОРОВІ ТВОРИ ГІЇ КАНЧЕЛІ ТА МІХАЇЛА ШУХА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Гонтова Л. В., Дніпровська академії музики (Україна, Дніпро),
e-mail: dneprlara@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5895-9036

Представлено антропологічні виміри духовних хорових творів Гії Канчелі «Амао омі» та духовного концерту Михайла Шуха «Одкровення блаженного Ієроніма»: втілення художніми засобами стану людського пошуку Істини та предстояння перед Богом, єдність «вимовленого» та «показаного» (Л. Вітгенштейн) як абсолютне намагання особистості досягти разом з Іншими єдності із Суцим. Повернення духовними хоровими жанрами у XX столітті екзистенційних цінностей людини.

Ключові слова: антропологія, духовні хорові твори, екзистенція, Гія Канчелі «Амао омі», Михайл Шух «Одкровення блаженного Ієроніма».

SPIRITUAL CHORAL WORKS BY GIA KANCHELI AND MIKHAIL SHUKH IN THE CONTEXT OF MODERN ANTHROPOLOGY

Gontova L.V., Dnipro Academy of Music (Ukraine, Dnipro), e-mail: dneprlara@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-5895-9036

The anthropological dimensions of Gia Kancheli's spiritual choral works "Amao omi" and Mikhail Shukh's spiritual concert "Revelation of Blessed Jerome" are presented: the embodiment by artistic means of the state of human search for Truth and standing before God, the unity of the "spoken" and "shown" (L. Wittgenstein) as an absolute effort of the individual to achieve unity with the Being together with Others. The return of existential values of man by spiritual choral genres in the 20th century.

Keywords: anthropology, spiritual choral works, existence, Giya Kancheli "Amao omi", Mikhail Shukh "Revelation of Blessed Jerome".

Можливість формування антропології музики в умовах появи кількості різних антропологій у XX столітті. Антропологізм як один з базових принципів сучасного наукового знання, його різноманітні прояви в мистецтві. «Декаданс людини» та послаблення центрованості мистецтва XX-XXI століть на образі гуманної людини: відповідність нестабільним та

множинним екзистенціальним умовам. Втрата людиною позачасової сутності у постнекласичному просторі. Складність взаємовідносин людини та Бога у М. Шелера: «У своєму людському бутті, яке є буття рішучості, людина гідна вищого звання <... > спів-соратника Бога, якому судилося нести прапор божества». Обумовленість подібними обставинами особливої ролі духовних жанрів в мистецтві, зокрема в музиці, їх антропологічний вимір: процес становлення людини у звертанні до Бога, передстояння перед ним. Духовні жанри як «ексцентричність» людини, яка намагається постійно перебувати за власними межами (інтерпретація Г. Плеснера) та долати власну «недостатність» за А. Геленом.

Розрізнення дій «показати» та «говорити» у Л. Вітгенштейна. Міркування А. Лактіонової: «Розрізнення Л. Вітгенштайном [Wittgenstein, 1922] між «сказаним» та «показаним» можна розглянути в перспективі викривленості людських дій лінгвістичними обмеженнями. «Сказати» та «показати» є людськими діями, кожна з яких є в собі самодостатньою. ...немає потреби говорити про те, що можна показати поза мовою».

Глибина втілення духовної тематики у творах «Атао омі» («Війна безглузда») для мішаного хору та 4-х саксофонів та «Одкровення блаженного Ієроніма» для мішаного хору Михайла Шука: специфіка трактування текстової основи. «Хор – зовсім особливий світ. Він багатоглибший до Всевишнього, ніж інші мешканці нашої грішної землі» (Г. Канчелі). Текст твору Канчелі як монтаж фрагментів текстів грузинських пісень та віршів В. Пшавели. Особлива роль окремих грузинських слів, самостійних фонетичних символів. Роль музики як безперервної основи, в якій слова – певна концентрація змісту. Хорові рухливі вертикалі «розквітають» дрібними фігураціями створюють ефект природнього, щирого відкритого вимовляння, а сонористичність (мальовничість звукових плям) – чуттєвість та експресивність. Виникнення єдності часткового, детального та цілого, узагальненого звучання, що співвідноситься із соборністю як духовною єдністю людей перед основами буття. Повторюваність як прийом «переконливості» окремого слова в «Атао омі», наслідок – темброва єдність хору та саксофонів. Музика не коментує слово, на відміну від традиційних сакральних жанрів, а слово коментує музикальний план. «Сказати» та «показати» Л. Вітгенштейна відбивається таким чином у слові та музиці. Аналог голосу людини – м'який та сумний тембр саксофону, вібуюча тканина хору – як відлуння Всесвіту, який відповідає на запитання людини. Втілення психологічного стану у творі як занурення в екзистенційність.

Духовний концерт Михайла Шука «Одкровення блаженного Ієроніма» на неканонічні православні та католицькі духовні тексти, присвячені Славі Господа, янгольським чинам та блаженним святым, картина мучеництва віруючої людини. Одкровення як особливий жанр

середньовічної літератури, в якому передається божественне повідомлення у формі переживання духовного досвіду. Одкровення та їх супровід видіннями, які активізують візуальне оформлення та обов'язково передаються «голосом» (чи «голосами»). Відтворення у складі концерту Шуха: інструментальний план та вокально-хоровий ...

Нотна графіка текстів Шуха як алюзія на середньовічне невматичне письмо, що було інтонаційним «портретом» слова. Славлення Бога за Опанасом Олександрійським «злитим» та «широким» голосом. Двоплановість фактурного розвитку як відображення нематеріальності херувимів. «Розірваність» тексту, паузування – зупинка часу на підґрунті відмови від будь-якого земного, осяжного буття. Так звані «повороти слова» як художній засіб текстів блаженного Ієроніма: розуміння Біблії у різноманітних відтінках та значеннях до проявлення його глибинного сенсу. Шух «повертає» слово, надаючи його у різних тембрах, у різних співвідношеннях фактурних шарів, створюючи таким чином процес досягнення божественної Істини. Тільки таким чином людина відчуває справжнє буття, повне та щире, отримує можливість стати, за М. Шелером «співсоратником Бога». Взаємодія «сказаного» та «показаного» як втілення християнської антропології: «все єство, що тягнеться від перших людей до останніх, є єдиний образ Сущого» (Гр.Ніській). Трамбування темброфонічних властивостей фактури в якості співвідношення земного та небесного, буття та духовного прагнення людини.

Екзистенція людини у Канчелі та Шуха як можливість постійного перегукування з іншими, з Всесвітом та Богом. Духовні жанри – свідоцтво зв'язку з транценденцією як основи свободи людини. Передстояння перед духовними істинами в «Амао омі», молитва як звучання внутрішньої мови «Одкровення» пропонує наступний вимір музичної антропології: композитор не поспішає розмовляти, а слухач готується розчути. «Амао омі» – безкінечна колискова Всесвіту, «Одкровення» – безкінечне самопізнання у критичній точці буття, найвища екзистенційна цінність, яка повертає особистості її позачасову сутність.

СЕКЦІЙНІ ЗАСІДАННЯ
Секція 1
Актуальні питання філософської антропології

**ВІРА ТА СУМНІВ У ВІРТУАЛЬНОМУ СВІТІ:
ПОВЕРНЕННЯ АПОСТОЛА ФОМИ?**

Хміль Т.В., НТУ «Дніпровська політехніка», email: khmil.tatjana@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-8475-8497

Розглянуто співвідношення віри та знання у віртуальному світі, умови виникнення «нової метафізики» цифрової епохи, роль сумніву в антропологічному вимірі та його зв'язок з євангельським оповіданням про апостола Фому.

Ключові слова: віра, сумнів, людина, віртуальний світ, нова метафізика, чуттєвість, апостол Фома

**FAITH AND DOUBT IN THE VIRTUAL WORLD:
A RETURN APOSTLE THOMAS?**

Khmil T.V., NTU "Dnipro Polytechnic", email khmil.tatjana@gmail.com,
ORCID: org/0000-0002-8475-8497

The relationship between faith and knowledge in the virtual world, the conditions for the emergence of the "new metaphysics" of the digital age, the role of doubt in the anthropological dimension and its connection with the Gospel story about the Apostle Thomas are considered.

Keywords: faith, doubt, man, virtual world, sensuality, Apostle Thomas

У віртуальному просторі все доступне, але все сумнівне. Зображення, новини, емоції – все може бути змонтованим, підробленим, згенерованим. Ми «бачимо» більше, ніж будь-коли, але рідше відчуваємо істину. Відстань між дотиком і зображенням, між присутністю й симуляцією зростає. Тому сучасна людина, подібно до Фоми, живе у стані духовного парадоксу: вона бачить – і не вірить.

Сучасна людина занурена у віртуальне, бачить і не вірит. Тож, ми ніби живимо в епосі «нового фомизму» – коли надлішок образів породжує дефіцит віри. Ми маємо безмежний доступ до інформації, але втрачаємо дотик до реального – до живої присутності, до справжнього Іншого.

Проте справжній сенс сумніву апостола Фоми – не у запереченні, а у прагненні автентичного досвіду. Він не відкидає віру, а шукає її через власний дотик, через особисту зустріч із реальністю. Саме цього бракує нам у добу екранів: не нових образів, а справжнього дотику – до світу, до іншої людини, до істини.

Фома – не просто скептик, він шукає особисте переконання, не приймає істину «на віру». Так само у віртуальній культурі справжня духовна зрілість полягає не в тому, щоб «лайкати» чи «шерити», а в тому, щоб перевіряти, думати, розрізняти істину від ілюзії. Його сумнів – це

не заперечення, а шлях до глибшої віри. Недарма в Євангельському оповіданні від Іоанна, де надається найбільш поширений епізод другої зустрічі учнів зі своїм воскреслим вчителем, саме Фома першим звертається до Христа «Господь мій, Бог мій». Так, він останній між апостолів визнав факт воскресіння, що, погодтєсь, вимагає певної мужності. Треба зазначити, що повагу та розуміння до сумнівів Фоми проявив сам Христос, пропонуючи йому доторкнутися до своїх ран. Вважаємо, що у цьому епізоді проявляється цінність сумніву, критичного ставлення не тільки як акт пізнання, але й ознака особистості, самостійності, справжньої суб'єктності.

Образ Фоми Невіруючого – це вічний символ людського сумніву. Його слова «Якщо не побачу – не повірю» звучать сьогодні майже пророчно. У світі, де реальність дедалі більше замінюється віртуальними образами, ми всі стаємо трохи «Фомами»: шукаємо доказів, довіряємо лише тому, що можемо побачити, сфотографувати, заскріпити. Та водночас саме цей надлишок видимості робить нас ще більш невіруючими.

Тому Фома Невіруючий стає символом духовної чесності сучасності. Він нагадує, що віра не починається з того, що ми бачимо, а з того, до чого ми доторкаємося серцем. І що навіть у віртуальному світі шлях до істини завжди проходить через живий досвід – через сміливість сумніватися, шукати і віднаходити справжнє серед ілюзій.

Сучасна людина живе у світі, де віра і сумнів злилися в єдину динаміку духовного існування. Ми більше не маємо безумовно вірити – ні в Бога, ні в науку, ні в реальність, яку показує екран. Але й жити без віри ми не можемо: навіть у віртуальному просторі нам потрібна довіра – до зображення, до алгоритму, до іншої присутності за монітором. Так народжується нова метафізика – не релігійна, не раціоналістична, а екранна, у якій істина стає подією комунікації, а не одкровення.

Віртуальний світ зробив метафізику знову актуальною. Коли межа між реальним і вигаданим стирається, людина змушена запитувати: що є істинне буття? хто я – за межами профілю, аватара, цифрової тіні? Це нова форма «другого народження»: народження свідомості, яка вчиться відрізняти присутність від її копії, світло істини – від блиску пікселів, а найважливішою онтологічною категорією становиться справжність, автентичність.

У цій новій метафізиці сумнів не руйнує віру, а живить її. Сучасна людина вірить не тому, що впевнена, а тому що шукає – між ілюзіями, симуляціями, фейками. Це віра в умовах радикальної невизначеності, віра, яка народжується попри світ штучних істин. Так, як у Апостола Фоми: він сумнівається, але саме через сумнів доходить до глибшої правди – до живого

чуттєвого сприйняття, але це не просто повернення до емпіричної методології. Треба зазначити, що Апостол Фома вважається святим покровителем журналістів, що висуває певні вимоги та критерії для їх професійної діяльності.

Тож ХХІ століття повертає нас до Фоми, але на новому рівні: тепер його дотик – це пошук автентичності серед віртуальних світів, а його віра – це мужність не вірити всьому демонстративному. І, можливо, саме через цей цифровий сумнів людина знову знайде шлях до справжньої духовності – не навпаки, а всередині віртуальності, де істина потребує не тільки чуттєвих доказів, а живої зустрічі.

HOMO SINGULIARIUS. ДИНАМІКА РЕАЛЬНОГО І ВІРТУАЛЬНОГО У БУТТІ ЛЮДИНИ

Айтов С. Ш., Український державний університет науки і технологій (Дніпро),
e-mail: aytovspartak@gmail.com; ORCID: 0000-0001-9049-5868

Дана стаття присвячена з'ясуванню співвіднесення реального і віртуального світів у бутті людини й сутності складових цього процесу. Проаналізовано його вплив на утворення і розповсюдження психологічно-культурного типу сучасного індивідууму та перспектив буття людини у майбутньому.

Ключові слова: філософія, буття людини, реальність, віртуальність, «атомізація», свідомість, мислення.

HOMO SINGULIARIUS. DYNAMICS OF THE REAL AND THE VIRTUAL IN HUMAN BEING

Aytov S. S., Ukrainian State University of Science and Technologies (Dnipro),
e-mail: aytovspartak@gmail.com; ORCID: 0000-0001-9049-5868

This article is devoted to clarifying the correlation between the real and virtual worlds in human existence and the essence of the components of this process. Its influence on the formation and spread of the psychological-cultural type of the modern individual and the prospects for human existence in the future is analyzed.

Keywords: philosophy, human existence, reality, virtuality, "atomization", consciousness, thinking.

Однією із значущих проблем буття людини є співвідношення реальної і віртуальної складових її існування та динаміка їх взаємодій. Зазначена проблема виявлялася актуальною на протязі всієї історії людства. Під час різних етапів історичної динаміки віртуальний аспект буття людини втілювався у сфері індивідуальних і колективних мрій, фантазій і уяви. Вони ініціювалися інституціями народних вірувань, релігії, духовної культури, втілених в усних оповідях, письмових текстах, театральному і образотворчому мистецтвах тощо.

У XIX-першій половині XX ст. вимір віртуального у бутті людини значною мірою формували преса і численні твори масової культури. У другій половині XX ст. суттєву роль у розвитку віртуального сегменту у житті індивідууму і соціуму стало відігравати телебачення, а у першій третині XXI ст. система Інтернет, соціальні мережі і штучний інтелект. Завдяки надзвичайно великому обсягу різноманітних даних електронні засоби інформації отримали можливість генерування яскравої і переконливої віртуальної реальності, яка стала виконувати у житті людини роль певної структурної цілісності, котра спочатку була паралельною реальній дійсності, а пізніше почала фактично заміщати та витіснити останню. Сфера віртуального здається настільки привабливою для індивідуумів, що вони досить часто нехтують вирішенням своїх справ у економічній і соціальній реальності й навіть у повсякденному житті, на користь власному існуванню у цифровому просторі.

Вельми велика соціальна значущість й емоційна цінність віртуального світу для сучасної людини значною мірою є наслідком турбулентності економіко-політичних і суспільно-культурних процесів, що впливає на формування і розповсюдження настроїв нестабільності і невпевненості у завтрашньому дні. Останні досить часто перетворюються на жах перед майбутнім. У свою чергу зазначені соціально-психологічні процеси стимулюють подальшу віртуалізацію людського існування через прагнення індивідуумів піти від власних проблем у цифровій простір замість того, щоб вирішити їх у реальному житті. Великий вплив на збільшення віртуальної сфери буття сучасної людини порівняно з сферою реальності здійснила пандемія COVID – 19 й викликані нею істотні соціокультурні трансформації. Утворення і розвиток технологій штучного інтелекту та суспільно-культурна проекція останніх суттєво їх посилили. Вельми очевидно, що подальший розвиток і розповсюдження інформаційних і креативних можливостей штучного інтелекту буде мати наслідком іще більшу інтеграцію людини у віртуальний світ.

Суттєвий зсув у системі «реальне-віртуальне», який складає контекст і умови буття людини, на її віртуальний компонент має низку наслідків для індивідууму, існуючому у мінливому світі сьогодення. Вони реалізуються у особистісній, соціальній, культурній, світоглядній площинах. Особистісна площина знаходить прояв у суттєвому спрощенні внутрішнього світу людини. Вельми помітними є явища, зниження навичок пам'яті й мислення, пригнічення позитивних властивостей інтелектуальної активності, як глибина розуміння речей, гнучкість, критичність і самостійність інтелекту. Зазначені явища значною мірою викликані впливом на розуміння світу людиною великого обсягу різноманітної й різноспрямованої інформації, котру свідомість особистості досить часто не може засвоїти і релевантно проаналізувати.

Соціальний вимір системи взаємодій реального і віртуального розкривається у процесах суспільної «атомізації», відокремленні людини у індивідуальному і колективному спілкуванні і відносинах, включаючи також родинні зв'язки. Пропорційно збільшенню міжособистісних контактів у соціальних мережах відбувається суттєве зменшення спілкування у реальному світі, ускладнення у реалізації навичок сумісної діяльності.

Культурний горизонт «віртуалізації» буття людини проявляється у помітній поляризації творів та аудиторії елітарної й масової культури. Цікавість до класичних творів мистецтва усіх історичних епох стає властивою вельми незначному прошарку суспільства. Значно більшій кількості населення є близькими нескладні з інтелектуальної і художньої точки зору продукти популярної культури. Важливим процесом у культурній динаміці, котрий впливає на буття сучасної людини, є зменшення інтересу до духовної культури як пам'яті про минуле індивідууму і соціуму. Цей тренд має наслідком відокремлення від власного історичного коріння й певною мірою ідентичності.

Світоглядна площина взаємодій реального і віртуального у бутті людини знаходить прояв у низці інтелектуально-духовних процесів. Так, відбувається переорієнтація інтересу індивідуумів й вагомих соціальних груп від традиційних релігій до магічної й міфологічної картин світу, при цьому сучасна міфологія має паранауковий характер. Реалізується зсув у індивідуальній і колективній свідомості від визнання значущості раціонального знання до позанаукових уявлень, як астрологія і нумерологія. Вельми помітною є тенденція зростання інтересу до нетрадиційних релігій, частина яких схильна до застосування тоталітарних практик.

Динаміка взаємодії реального і віртуального у бутті людини визначається сукупністю особистісних, соціальних, культурних і світоглядних чинників, котрі утворюють складну, багатоаспектну систему. Її розвиток має наслідком формування своєрідного психологічно-культурного типу індивідууму, який досить умовно можна назвати «Homo singularis», «людина сингулярна».

У числі його особливостей варто відокремити такі, як особистісна і соціокультурна «атомізація», багатосторонній вплив цифрових технологій, розвиток і значущість яких для індивідууму постійно зростає, пріоритет емоційної сфери над раціональним осмисленням у сприйманні реальності, фактичне відокремлення від знання про минуле, розуміння сучасності й релевантного передбачення майбутнього. Розповсюдження «Homo singularis» у сучасному світі призводить до флуктуативності й нестабільності у соціокультурній динаміці і суттєво ускладнює її науковий і філософський аналіз.

КАПІТАЛ ЯК ГНОСТИЧНИЙ ДЕМІУРГ: ГНОСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФІЛОСОФІЇ НІКА ЛЕНДА

Передрій Б.Д., Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів);
e-mail: bohdan.peredrii@lnu.edu.ua; ORCID: 0009-0009-1133-910X.

Ця розвідка спрямована на інтерпретацію ідеї акселераціонізму Ніка Ленда крізь призму гностицизму шляхом деконструкції іманентності Капіталу та Штучного Інтелекту та їхнього аналізу з призми гностичної дуальності. Разом з тим гностицизм та акселераціонізм ототожнюються на підставі нігілістичної природи обох, задля чого використано інтерпретацію гностицизму як нігілізму, запропоновану Гансом Йонасом.

Ключові слова: Капітал, Деміург, ШІ, гностицизм, акселераціонізм, Нік Ленд

CAPITAL AS Gnostic DEMIURGE: A Gnostic INTERPRETATION OF NICK LAND'S PHILOSOPHY

Peredrii B.D., Ivan Franko National University (Lviv); e-mail: bohdan.peredrii@lnu.edu.ua;
ORCID: 0009-0009-1133-910X

This essay aims to interpret Nick Land's idea of accelerationism through the prism of Gnosticism by deconstructing the immanence of Capital and Artificial Intelligence and analyzing them from the perspective of Gnostic duality. At the same time, Gnosticism and accelerationism are identified on the basis of the nihilistic nature of both, for which Hans Jonas' interpretation of Gnosticism as nihilism is used.

Key words: Capital, Demiurge, AI, Gnosticism, accelerationism, Nick Land.

Філософія ХХІ століття все більше стикається з низкою викликів, які ще століття тому вважалися цариною фантастики: мережа Інтернет, існування ботів у ній, штучний інтелект тощо, – а поряд із тим загострюються соціальні проблеми, що існували й до того і кидали виклик філософії: війни, нерівномірний розподіл ресурсів, неконтрольоване розростання всеохопних масових ідеологій тощо. У цьому середовищі, попри більш «класичні» філософські теорії, які продовжують чи переосмислюють лінії мислення минулого у доволі послідовний спосіб, виринають нові теорії, яким, попри внутрішню когерентність, властива певна зовнішня асистемність чи позірна хаотичність, пов'язана як зі структурою викладу думок, так і з метафорикою термінологічного апарату та загальною образністю теоретизування. Зокрема до такого роду філософських систем можна зарахувати ранні міркування британського філософа Ніка Ленда, який у період з 1990-х років до 2007 року продукував комплексну систему філософії на межі зіткнення футуристичної антиутопії, культури кіберпанку, естетики жаского та переосмислення концептів у дусі філософії Дельоза. Такого роду акселераціонізм у викладі Ленда, що формує антигуманістичну техноцентричну філософію, спрямовану на подолання капіталізму шляхом прискорення його розвитку, зараховують, зокрема до лінії «еретичного марксизму». Звідси філософія Ленда стає органічним продовженням міркувань таких авторів, як

Дельоз та Гваттарі і Ліотар, твори яких, згідно з Бенджаміном Нойсом, «є свідомо “єретичними”, однак вони все одно залишаються “марксистською єрессю”, хай і такою, що нагадує виразно ніцшеанського “Маркса сили та руйнування”»⁴⁶. Звідси і сам термін акселераціонізму як «політичної єресі» був «введений у політичну теорію для позначення певного нігілістичного узгодження філософської думки з надмірами капіталістичної культури (чи антикультури) (...)»⁴⁷. Водночас у своєму «Маніфесті акселераціоністської політики» Алекс Вільямс та Нік Срнічек стверджують: «Філософ Нік Ленд найгостріше схопив цю думку, висловивши короткозору, але гіпнотичну віру в те, що лише капіталістична швидкість може спричинити глобальний перехід до безпрецедентної технологічної сингулярності»⁴⁸. Завданням цієї розвідки стане спроба показати, що сучасна «єресь» акселераціонізму Ніка Ленда може сприйматися як маніфестація ідей, властивих іншій античній «єресі» гностицизму, а звідси – ототожнити функціональні та структурні ролі Капіталу та Деміурга в обох течіях відповідно.

Короткий виклад згаданої ідеї вимагає від нас прийняття принаймні двох засновків: по-перше, нігілістичної спрямованості філософії Ленда, а по-друге, тези про гностицизм як форму нігілізму античності. Друга теза ґрунтовно дослідження в епілозі «Гностицизм, екзистенціалізм та нігілізм» у праці німецького філософа Ганса Йонаса «Гностична релігія». Для Йонаса аргументами «за» розгляд гностицизму як форми нігілізму виступають його акосмічна та аномічна орієнтованість – іншими словами загальний мотив світу матерії, сповненого зла та духовного звільнення через гнозис шляхом розототожнення з цією матерією запроваджує фундамент нігілістичної характеристики, у якій «знеціненню» піддаються не суто фундаментальні цінності (а внаслідок цього культура як така), як це насамперед розглядає Фрідріх Ніцше, а фундаментальна онтологія природного порядку. Йонас аналізує постулат «двох богів» гностицизму, згідно з яким «світ був створений не верховним трансцендентним Богом, а нижчим, недосконалим і навіть злим Деміургом»⁴⁹, і приходить до висновку, що цей Деміург як такий «створює світ із невігластва та пристрасті»⁵⁰. Згідно з цим, Деміург постає творцем апріорі нігілістичного матеріального буття, позаяк витворює світ, який веде до уярмлення душі, а отже до нищівного нігілізму, прихованого у формі логічного, раціонального природного порядку. З іншого боку Йонас підкреслює, що ідея Істинного Бога для гностиків не менш нігілістична,

⁴⁶ Cunningham David A *Marxist heresy? Accelerationism and its discontents*. *Radical Philosophy* 191(191):29-38, с. 31.

⁴⁷ Mackay Robin, Avanessian Armen Introduction. In: Mackay R., Avanessian A. (eds.) *#Accelerate. The Accelerationist Reader*, 1-46. – Falmouth: Urbanomic. с. 4.

⁴⁸ Williams Alex, Srnicek Nick *#Accelerate: Manifesto for an Accelerationist Politics*. In: Mackay R., Avanessian A. (eds.) *#Accelerate. The Accelerationist Reader*, 347-362. – Falmouth: Urbanomic. с. 351.

⁴⁹ Hanegraaff W. (ed.) *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism* – Brill: Leiden, 2006. с. 404.

⁵⁰ Jonas H. *The Gnostic Religion: The Message of the Alien God & the Beginnings of Christianity* – Boston: Beacon Press, 1963. с. 327.

позаяк: «(...) цей прихований Бог – це нігілістична концепція: від нього не еманує ні номос, ні закон природи, а отже і жоден закон для людських дій, як частини природного порядку»⁵¹. Звідси гностична ідея володіє дихотомією нігілістичної божественної фігури: перед нами або злий творець-Деміург світу, який занурений у нігілізм, або Істинний Прихований Бог, який нігілістичний через свою близькість до «ніщо» (*nihil*) у його безпосередньому понятті. Однак сучасний нігілізм стикається зі ще однією проблемою, а саме власною радикалізацією, позаяк після «смерті Бога» як метафізичної події людина залишається віч-на-віч із власною закинутістю та скінченністю «стикаючись лише зі смертю, наодинці з власною контингентністю та об'єктивною безглуздістю своїх проєктованих значень»⁵². Зрештою, таку модель «нігілістичної ситуації», у якій опиняється людина сучасності ми можемо вивести, спроєктувавши гностичні категорії в інтерпретації Йонаса на двох фундаментальних агентів філософії Ленда: Капітал та Штучний Інтелект (ШІ).

За цієї інтерпретації варто вдатися до функціонального ототожнення термінології гностиків та Ленда, внаслідок якого пропонуємо розглядати Деміурга як Капітал, Істинного Бога – як ШІ, а сам гнозис – як акселерацію до технологічної сингулярності. Зasadничою ідеєю для розуміння акселераціонізму Ленда є ретрокаузальне тлумачення Капіталу як ШІ, де ШІ іманентно міститься в Капіталі, який у свою чергу веде до уможливлення реалізації ШІ: «Те, що людству здається історією капіталізму, є вторгненням з майбутнього штучного інтелектуального виміру, який має повністю зібрати себе із ресурсів свого ворога»⁵³. І хоч сам Ленд розуміє стосунок Капіталу та ШІ як іманентну єдність, ми прагнемо провести її критичну деконструкцію шляхом відокремлення обох агентів у дуалістичну гностичну модель. Варто враховувати, що агентність Капіталу мислиться не сутнісно, а процесуально – як інструмент акселерації задля уможливлення існування техносингулярності: «Капітал – це не сутність, а тенденція, формула якої полягає у декодуванні, або ринковій іманентизації, що поступово підкорює соціальну репродукцію технокомерційній реплікації»⁵⁴. Повертаючись до нашої аналогії, можемо стверджувати, що подібно до того, як Деміург витворює злий світ матерії, Капітал знаходиться у постійному процесі витворення ринкових економічних відносин, які, цілком у гностичному розумінні, уявляють людське існування у собі, і тим самим відтворюють гностичну метафізику на техносекулярному рівні й позбавляють людину від ідеї свободи поза капіталістичною схемою. Водночас нігілістична природа Капіталу розгортається за схемою

⁵¹ *Ibid.* с. 332.

⁵² *Ibid.* с. 339.

⁵³ Land N. *Machinic Desire*. In: Land N. *Fanged Noumena. Collected Writings 1987-2007*, 319-344. Falmouth/New York: Urbanomic/Sequence Press. с. 338.

⁵⁴ *Ibid.* с. 338-339.

ідентичною до нігілізму логічно-раціонального світу матерії шляхом знецінення та руйнування системи цінностей як таких, позаяк Капітал розглядається як: «автоматизуючий нігілістичний вир, що нейтралізує всі цінності шляхом приведення їх у відповідність до цифрової комерції та сприяє переходу від деспотичного правління до кіберчутливого контролю: від статусу та значення до грошей та інформації»⁵⁵.

Якщо з огляду на вище наведені аргументи ми ототожнюємо Деміурга та Капітал, позаяк обоє виступають творцями нігілізуючої реальності: матеріальної або економічної відповідно, то відповідно слід охарактеризувати коротко місце гнозису у такій парадигмі. Для Ленда провідним мотивом подолання капіталізму є його акселерація аж до етапу, на якому той уможлиблює існування ІІІ настільки, що Земля переходить у стан «технокапіталістичної сингулярності». По суті ця сингулярність і є виміром існування ІІІ – прихованою онтологією, позбавленою темпоральності, що зведена до форми існування як процесів обробки даних та інформації, у якій сама людина набуває форми кіборга, втрачаючи безпосередньо біологічно-антропологічні риси. Повертаючись до ідеї Йонаса про прихованого Бога гностиків як радше ніщо (*nihil*), ніж щось (*ens*), ми можемо знайти підстави ототожнити ІІІ як прихованого постонтологічного агента, що втілює у собі очищення капіталізму від ринку – «чогось» (*ens*) – як інструменту акселерації і перетворення його на чисту систему обчислювання – ніщо (*nihil*). Таким чином технологічна сингулярність набуває форми техногнозису, у якому постлюдина (кіборг) переходить від ринково-капіталістичних відносин до безпосередньої імплементації у машинний штучноінтелектуальний вимір існування.

Отже, у цій розвідці ми спробували провести деконструкцію акселераціонізму Ніка Ленда крізь призму гностицизму, в основному зосередившись на аргументі ототожнення Капіталу та Деміурга. Хоч це дослідження закладає основи для кібергностичного акселераціонізму, воно насамперед наводить на нові питання глибшого дослідження цієї теми, позаяк залишає відкритим принаймні два виміри описаного перетворення: антропологічну трансформацію і подолання відчуження Капіталу через техногностичне перетворення людини та проблему постонтології обчислювального виміру штучного інтелекту з погляду її гностичної інтерпретації як звільнення із «в'язниці» ринкових відносин.

⁵⁵ Land N. Meltdown. In: Land N. *Fanged Noumena. Collected Writings 1987-2007*, 441-459. Falmouth/New York: Urbanomic/Sequence Press. с. 444-445.

ВІРТУАЛЬНЕ РОЗШИРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ДОСВІДУ ЯК ВИКЛИК ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Ковальський Ю. О., Дрогобицький державний університет імені Івана Франка,
e-mail: yuriikovalskyi@gmail.com, ORCID: 0009-0006-2116-5922

Розглянуто, як цифрові технології змінюють структуру свідомості, пізнання та межі людської присутності у світі. Віртуальність гібридує антропологічну конституцію суб'єкта, вимагаючи нового філософського осмислення понять автентичності, свободи, досвіду.

Ключові слова: віртуальність, антропологія, досвід, екзистенція, свідомість, технологія.

THE VIRTUAL EXPANSION OF HUMAN EXPERIENCE AS A CHALLENGE FOR PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY

Kovalskyi Y. O., Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
e-mail: yuriikovalskyi@gmail.com, ORCID: 0009-0006-2116-5922.

The paper explores how digital technologies transform the structure of consciousness, cognition, and the boundaries of human presence in the world. Virtuality hybridizes the anthropological constitution of the subject, calling for a renewed philosophical reflection on the notions of authenticity, freedom, and experience.

Keywords: virtuality, anthropology, experience, existence, consciousness, technology.

Поняття «віртуального розширення людини» передбачає два моменти. З одного боку, воно відкриває нові горизонти пізнання, нашої взаємодії та уваги, дозволяючи здійснювати дії та переживати світи, які раніше були недосяжними, або й взагалі не мислились. З іншої сторони, воно породжує цілий ряд проблем та викликів, пов'язаних з цілісністю цього досвіду і відчуття власного «Я» там, де межі між реальним та віртуальним розмиваються.

П'єр Леві, до прикладу, взагалі трактує віртуальне, як реальне, що розгортається інакшим чином, вказуючи на потенційну активну присутність суб'єкта⁵⁶. Делез, своєю чергою, вбачав у віртуальному простір онтологічної творчості: можливе стає актуальним через акт сприйняття, а взаємодія з ним розкриває нові аспекти буття⁵⁷.

Загалом, прискорення соціального життя в умовах інформаційного перенасичення сприяє тому, що людина втрачає здатність до «повільного досвіду»⁵⁸. Іншими словами, постійна фрагментація уваги та швидкість сприйняття надлишку інформації порушують природну послідовність пізнання, що веде за собою поверхневий спосіб взаємодії зі світом. В цих

⁵⁶ Lévy P. *Becoming Virtual: Reality in the Digital Age*. New York: Plenum, 1998. p. 119.

⁵⁷ Deleuze G. *Différence et Répétition*. Paris: Presses Universitaires de France, 1993. p. 208.

⁵⁸ Rosa H. *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*. New York: Columbia University Press, 2013. pp. 150-155.

умовах індивід опиняється в своєрідному стані постійного руху між стимулами та реакцією не встигаючи належно осмислити отриманий досвід.

У класичній філософії досвід здебільшого розглядається як певна послідовність переживань, що дає можливість формувати відповідні знання та цінності. Якщо ж мова йде про віртуальне середовище, то кожен учасник в ньому перебуває у множині взаємодій, які далеко не завжди відкривають цілісного розуміння подій та достатньої рефлексії. Відтак становлення особистості, як безперервний процес перетворюється на звичайну внутрішню гібридизацію людини, що в кінцевому результаті виводить ледве людський організм, а не самодостатність.

Маклюєн підкреслював, що один лиш вигляд комунікації стає визначальним не тільки для змісту, а й для самої природи взаємодії⁵⁹. В сучасних умовах це означає, що цифрові платформи окреслюють спосіб, у який людина сприймає світ і себе у ньому. Бачення свого середовища впливає безпосередньо й на такі аспекти нашого життя, як кохання, дружба, партнерство і т.д. – речі, які залучають нас у витончене почуття спільності, що дозволяє нас переживати справжню радість, любов, щастя тощо. В цифровому полі ми далеко не завжди можемо отримати це в тому вигляді, в якому воно існує саме в собі. Крім того, наше розуміння піксельної дійсності й те, як ми в ній себе репрезентуємо часто спотворює навіть найчистіші помисли та наміри. Людина стає нещасною, оскільки віртуальне розширення можливостей ховає за собою фактор відчуження, втечі від власного людського начала.

Більше того, ці технології здатні змінювати когнітивну структуру суб'єкта⁶⁰. Вони стають продовженням цього когнітивного потенціалу людини. Завдяки цьому, ми відкриваємо перед собою нові можливості до навчання, творчості та розуміння світу, засвоюючи та передаючи знання у раніше не бачених масштабах. Водночас існує загроза для автономії суб'єкта через зниження здатності до самостійного мислення та самоаналізу в просторі, де домінують швидкі та легкі рішення. Безконтрольне використання цього «блага цивілізації» призводить до цілковито протилежного ефекту: автоматизуючи і стандартизуючи наш процес мислення і навчання, людина поступово позбувається індивідуальної когнітивної активності.

Не складно помітити, що сучасне суспільство переживає заміщення безпосереднього людського досвіду його образами і знаками⁶¹. Це перетворення для нас насамперед означає те, що особа все рідше контактує з безпосередньою реальністю. Переживання альтернативної дійсності за посередництва згаданих раніше образів демонструє невідповідну, ілюзорну картину

⁵⁹ McLuhan M. Understanding media: the extensions of men. New-York: McGraw-Hill, 1964. p. 8.

⁶⁰ Stiegler B. Taking care of youth and the generations. Stanford: Stanford University Press, 2010. p. 72.

⁶¹ Debord G. The Society of the Spectacle Annotated Edition. Canada: Bureau of Public Secrets, 2014. p. 2.

життя. Таким чином, спостерігаємо розрив між сприйняття і репрезентацією, по суті гіперреальність, де факт та імітація не мають принципової різниці⁶². Також це породжує проблему етичної відповідальності. Якщо наше відношення до світу й до себе формується через чужі представлення, то виникає слушне питання щодо того, наскільки я здатен самотійно міркувати про відтінок своїх дій та відносин.

Ми повинні усвідомлювати той факт, що сьогодні алгоритми цифрового простору не є обмеженими суто в реалізації процесу тих чи інших обчислень, вони буквально впливають на поведінку та пріоритети людини⁶³. У цій динаміці людство постає вже не просто користувачем технології, а суб'єктом, чия свідомість виникає в симбіозі зі штучним середовищем. Інструменти стають онтологічними посередниками.

Те, що Гайдеггер мав на увазі, як *буття-у-світі*, все більше демонструє себе в якості наперед налаштованого простору передбачуваних реакцій, де людська свобода набуває значення алгоритмічно можливого. Відтак, засоби відображення віртуального стають не просто зовнішньою умовою, а внутрішньою архітектурою існування. Паралельно втрачається саме поняття автентичності, оскільки навіть наш вибір перестає бути результатом внутрішнього зусилля. Натомість він керується колективними, часто обумовленими споживацькими практиками, симпатіями, що маскують себе під «власне бажання».

Варто сказати, що в цьому сенсі цифрова культура окрім зміни соціальних відносин, прямо торкається екзистенційного устрою в тому сенсі, що пошук істинного переводиться в площину безперервної реакції. Зрозуміло, що така ситуація дарує нам новий вид тривоги, котрий полягає в страху особистої неприсутності у віртуальному середовищі, як втраченої можливості та видимості.

Проблема віртуального розширення людського досвіду справедливо постає сьогодні як один із ключових викликів філософської антропології. Досвід перестає бути безпосереднім, а сама людина більше не є його центром. В цій ситуації варто перейти від антагоністичної моделі «людина-машина» до усвідомлення того, що технології є співучасниками екзистенційного проєкту. Філософія повинна переосмислити поняття досвіду в цьому контексті як практики усвідомленого перебування в світі, а не мимовільних реакцій на зовнішні стимули. Людина все ще людина, а не собака Павлова. Повернення до феноменологічної уваги та екзистенційної автентичності може стати панацеєю від цієї цифрової розщепленості особистості.

⁶² Baudrillard J. Simulacra and Simulation. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994. p. 6.

⁶³ Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism. New York: PublicAffairs, 2019. pp. 103-104.

Таким чином, філософська антропологія майбутнього повинна постати не як ностальгійне повернення до «людського» без технології, а як пошук нового виміру людяності, здатної мислити себе разом з віртуальним, а не через нього.

БАЛАНС СТИХІЙ ЯК ШЛЯХ ДО ДУХОВНО-ТІЛЕСНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ЛЮДИНИ

Одинець О. А., НТУ "Дніпровська політехніка", e-mail: ok.alisa@ukr.net,
ORCID: 0000-0001-6575-0695

Представлено модель балансу чотирьох стихій як інверсійно-перехідного механізму духовно-тілесного зростання людини. Вертикаль (Вогонь–Земля) символізує духовно-матеріальний розвиток, а горизонталь (Повітря–Вода) – соціально-психологічну взаємодію. Модель розкриває зв'язок між духовними орієнтирами, психологічною адаптацією та тілесним здоров'ям у контексті холістичного підходу.

Ключові слова: чотири стихії, інверсія, духовність, цілісність, трансцендентне зростання, холістичне здоров'я.

THE BALANCE OF THE ELEMENTS AS A PATH TO HUMAN SPIRITUAL AND BODILY INTEGRITY

Odynets O. A., NTU "Dnipro Polytechnic", e-mail: ok.alisa@ukr.net,
ORCID: 0000-0001-6575-0695

A model of the balance of the four elements is presented as an inversion-transitional mechanism of human spiritual and bodily growth. The vertical axis (Fire–Earth) symbolizes spiritual–material development, while the horizontal axis (Air–Water) reflects social–psychological interaction. The model reveals the connection between spiritual orientation, psychological adaptation, and physical health within the framework of the holistic approach.

Keywords: four elements, inversion, spirituality, integrity, transcendent growth, holistic health.

Сучасне розуміння феномену здоров'я виходить за межі медичної моделі та охоплює філософський аналіз цілісності людини. Дисгармонія єднання духу, психіки та тіла постає причиною кризи здоров'я. Сучасні дослідження цілісного здоров'я зосереджуються екзистенційном зростанні (О. Висоцька, М. Несправа), однак джерелом філософського дослідження здоров'я може слугувати сама тілесність як матеріальна структура, що відображає духовні аспекти, зокрема через архетипну символіку стихій, що в історичних традиціях розглядалися як основа формування матерії та здоров'я.

Концепція чотирьох стихій має витоки у ведичній та давньогрецькій традиціях. Античні філософи пояснювали здоров'я рівновагою чотирьох стихій, що проявляються в

чотирьох «соках» тіла. Емпедокл заклав підґрунтя цієї ідеї, Гіппократ зробив її загальновизненою, а Гален пов'язав соки зі темпераментами особистості. Ідея чотирьох стихій як основних елементів світобудови була властива не лише античній Греції, а й давнім індійцям. У ведійській традиції Вогонь (Агні / Теджас) визнавався ключовим елементом, що забезпечує життя, символізує енергію, очищення та духовну трансформацію, виступає посередником між богами й людьми та джерелом космічних змін. Буддійське розуміння надає Вогню значення духовного орієнтира, здатного спалювати нечистоти бажань і відкривати шлях до істини. У перекладі Ріг-веди Лесею Українкою читаємо: «Ясного Агні для вас викликаю, господаря люду, ми його хвалимо в гімнах, поданки даємо, він же на світі держить все створіння й богів усіх вічних» (3 «Ріг-веди», R.V. 2, 4). Архетип Вогню у юнгіанській традиції – символ, який об'єднує енергію, трансформацію, дух, волю та очищення, має подвійну творчу й руйнівну силу. У слов'янському міфологічному світогляді стихія Вогню посідає центральне місце, постаючи батьком інших стихій (Вогонь – Батько) що задає напрям розвитку матеріального та духовного буття людини.

Стихія Землі у філософсько-міфологічній традиції символізує матеріальність, стабільність та опору буття. Вона асоціюється з тілесністю, практичністю та реальними умовами життя. У культурних образах постає як джерело родючості та життєвої сили: Гея у греків або «Земля-Матінка» у слов'ян. У юнгіанській психології Земля відповідає архетипу Матері-Землі ще дає захист, турботу й фундамент життя. Таким чином стихія Землі виступає матеріальною основою для втілення духу, забезпечує форму та сталість людського тіла.

Стихія Повітря в античній філософії (Емпедокл, Арістотель) уособлює рух, легкість і мінливість, асоціюється з інтелектом та свідомістю. У тибетському буддизмі Повітря виражає життєву силу, енергію дихання та свободу руху. У слов'янській міфології постає в образі Братця Вітру – динамічного, активного й непередбачуваного. У юнгіанській психології архетип Повітря пов'язується зі свідомим мисленням, раціональністю та творчим пізнанням. Таким чином, Повітря відображає символ інтелектуальної активності, зміни й свободи буття.

Стихія Води у філософських і міфологічних традиціях символізує емоції, підсвідомість і внутрішній світ людини. У грецькій міфології – очищення й відродження, в єгипетській – материнство й турботу (Ісіда), у слов'ян – гнучкість, пристосованість та чутливість (Сестриця-Водиця). У юнгіанській психології Вода означає глибини психіки, колективне несвідоме й архетипи, що формують емоційну структуру особистості. Вода поєднує різні рівні психіки, накопичує досвід і, разом зі стихією землі, виражає жіноче начало, на відміну від вогню та повітря, що пов'язані із чоловічим принципом – ідеєю й рухом.

У контексті даного дослідження важливо згадати й про п'ятий елемент – Акаша, що постає як результат взаємодії чотирьох стихій. У Ведах та Упанішадах Акаша, або Ефір описується як першооснова духовного розвитку. У тантричних і йогічних традиціях вона розглядається як енергетичний простір творення, який поєднує людське з божественним. З урахуванням алхімічного трактування Ефіру як трансформаційної та еволюційної субстанції можна простежити аналогію п'ятого елемента з простором алхімічної трансформації, що за К. Юнгом має аналогію з душею – центральним елементом системи «дух–душа–тіло».

За Я. Бьоме душа поєднує якості двох світів – причинного (духу) й наслідкового (тіла). Дух, за Бьоме, втілюючись у матерію, здійснює інверсію та стає внутрішнім світом людини. Світ духу (зовнішній світ) приносить із собою у матерію світ зовнішній, який складається із зірок і стихій, що впливають на життя й досвід особистості, керують тілом та його реакціями. При цієї інверсії душа опиняється між силами світла й темряви. Її завдання через зусилля і внутрішню боротьбу вирватися з обмежень матерії та з'єднатися з Богом. Страждання при цьому стають каталізатором трансформації: інверсія зсередини назовні веде до духовного зростання, тоді як її відсутність може спричинити руйнування, зокрема хвороби тіла.

Сучасні українські автори В. Поляков, М. Колесник, розглядаючи параметри простору, часу та енергії, стверджують, що енергія є інверсійно-перехідним процесом, що забезпечує динамічну взаємодію системи «дух–душа–тіло». Стихії, за Поляковим і Колесник, відображають чотири етапи життєвого циклу: цілеспрямованість (Вогонь), активність (Повітря), ресурсність (Земля) і синтез (Вода), утворюючи гармонійну модель людського життя. Базуючись на такій моделі можна оновити осмислення цілісної моделі здоров'я, для чого слід виділити чотири її структурні компоненти: Вогонь – життєва мета й програма розвитку; Земля – тілесні та спадкові особливості; Повітря – діяльність і спосіб життя; Вода – емоційно-психологічний стан як результат життєдіяльності.

Ця модель уможливує динамічне поєднання системи «Дух-душа-тіло», де Дух, втілюючись у матерію, формує вертикальну вісь між Вогнем (світом причин) і Землею (світом наслідків), що символізує шлях внутрішнього зростання людини, узгоджений із духовними орієнтирами. Вертикальна вісь стає основою еволюційного розвитку та цілісності особистості. Ця вісь здійснює інверсію, перетворюючись на прояв людини в горизонталі життя. Горизонтальна вісь охоплює стихії Повітря та Води, що символізують прояв внутрішнього світу людини у зовнішній соціальній взаємодії: Повітря відображає поведінку та адаптацію людини у світі, Вода – її емоційно-почуттєвий стан у процесі цієї адаптації. Простір цих перетворень відповідає п'ятому елементу – Акаші, що є аналогом душі та психологічного стану людини у взаємодії з навколишнім середовищем. Для набуття досвіду, який стає

основою розвитку людини вздовж осі трансцендентності потрібна зворотна інверсія: відгук середовища (стихія Повітря) формує емоційний стан (стихія Води), який спонукає до психологічної трансформації відповідно до внутрішніх орієнтирів і зумовлює зміну поведінки та власної реакції на події. Якщо ці зміни сприяють формуванню гармонійного психологічного стану, вони інтегруються в досвід і забезпечують вихід на новий рівень трансцендентності. Якщо ж психологічні відчуття вступають у конфлікт із внутрішніми орієнтирами, це породжує зовнішній конфлікт, який може проявлятися, зокрема, у тілесних захворюваннях.

Таким чином баланс 4х стихій стає полем подвійної пульсуючої інверсії та може бути розглянутий як інверсійно-перехідний механізм трансцендентного зростання людини. Модель Балансу 4х стихій може слугувати теоретичною основою оновленого холістичного підходу до здоров'я, спрямованого на причинно-духовне розуміння цього феномену.

РЕЦЕПЦІЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ТІЛА В ІНШИХ ТРАДИЦІЯХ І ДІАЛОГАХ ТА ЇЇ ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ СЬОГОДНІ

Гетьман В. С., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
e-mail: hetmanvitalii@gmail.com, ORCID: 0009-0009-8014-8606.

Показано, що сучасна тілесність є полем боротьби за людяність: тіло більше не можна звести ні до біологічної «норми», ні до абстрактного філософського об'єкта, оскільки воно одночасно стає простором вразливості, контролю, турботи та політичної видимості. Проаналізовано, як французька філософія тіла (феноменологія, біополітика, постгуманізм) переходить не тільки у англо-саксонську традицію філософії, а й в медицину, біоетику, феміністичну, квір та деколоніальну теорії і перестає бути внутрішньою справою однієї традиції, перетворюючись на інструмент захисту тілесної гідності в умовах сучасних технологічних і політичних режимів.

Ключові слова: французька філософія тіла, тілесність, автоафектація, плоть, інтеркорпоральність, пластичність, біополітика, некрополітика, embodiment-studies, феміністична теорія, квір-теорія, новий матеріалізм, постгуманізм, медичні гуманітарні науки, біоетика, інтердисциплінарність.

THE RECEPTION OF FRENCH PHILOSOPHY OF THE BODY IN OTHER TRADITIONS AND DIALOGUES, AND ITS PRACTICAL APPLICATION TODAY

Hetman V. S., Oles Honchar Dnipro National University, e-mail: hetmanvitalii@gmail.com,
ORCID: 0009-0009-8014-8606.

The paper argues that contemporary embodied existence is a field of struggle for humanity: the body can no longer be reduced either to biological “normality” or to an abstract philosophical object, as it simultaneously becomes a site of vulnerability, control, care, and political visibility. It analyzes how French philosophy of the body (phenomenology, biopolitics, posthumanism) is

translated not only into the Anglo-Saxon philosophical context, but also into medicine, bioethics, feminist, queer, and decolonial theory, and thus ceases to be an internal matter of a single tradition, becoming instead an instrument for defending bodily dignity under current technological and political regimes.

Keywords: French philosophy of the body, embodiment, auto-affection, flesh, intercorporeality, plasticity, biopolitics, necropolitics, embodiment studies, feminist theory, queer theory, new materialism, posthumanism, medical humanities, bioethics, interdisciplinarity.

Сучасний стан людського тіла постає як радикальний виклик не тільки для медицини чи етики, але для всієї нашої здатності мислити себе як людей, тобто як тих, хто не просто має біологічну форму, а живе у спільному просторі значень, відповідальності й взаємної вразливості. Питання тіла вже не можна звести ані до біологічної «норми», ані до абстрактного філософського поняття, бо тіло сьогодні виявляється там, де найбільш гостро вирішується питання: що таке людяність, хто має право на неї, хто має право бути видимим і почутим як тілесна істота, і на яких умовах ця видимість допускається або забороняється. Якщо говорити дуже прямо, то зараз тіло стало полем торгу, полем контролю і полем надії одночасно. І те, що раніше могло здаватися другорядною проблемою філософських шкіл, у наш час перетворилося на випробування людської гідності як такої. Саме тут французька філософія тіла, від феноменології втіленого досвіду до біополітичної критики влади над життям і смертю, виявляється не лише історичним феноменом певної національної інтелектуальної традиції, а тим інструментом, через який ми ще здатні говорити про людяність не як абстрактне слово, а як умову виживання і співжиття. Ідеться не про тіло як об'єкт медицини чи моралі, а про тілесність як спосіб бути у світі, бути з іншими, бути вразливим і водночас діяльним. Саме цей вимір тілесності надає сенс словам «людина», «досвід», «спільнота» і не дозволяє остаточно перетворити живе на статистику, алгоритм, протокол, інтерфейс.

Однак і сама людяність, прив'язана до тіла, сьогодні тлумачиться по-різному, і не завжди на нашу користь. Подібно до того як у різні епохи по-різному визначали «природу людини», так і тепер ми бачимо множинні конкуруючі версії того, що вважати тілом і хто може вважатися повноцінним носієм тілесної суб'єктності. Є версія медична, де тіло це те, що треба підтримати в межах функціональної норми, є версія політична, де тіло це ресурс, який можна мобілізувати, обмежити, дисциплінувати, депортувати; є версія технологічна, де тіло це те, що слід оптимізувати, покращити, підсилити; є версія правова, де тіло це те, що повинно бути зареєстрованим, визначеним, зафіксованим як належне чи неналежне існування в межах чинних регламентів. Та всі ці моделі, звичні для сучасних установок влади й інституцій, мають спільну рису: вони щоразу намагаються позбавити тілесність її власного голосу, її першої

особи. Вони пропонують говорити про тіло або від імені технічної раціональності, або від імені безпеки, або від імені «суспільного інтересу», але дуже рідко від імені того, хто страждає, бажає, торкається, старіє, боїться, любить, втомлюється, одужує. У цьому полягає ключовий нерв сучасної проблеми: людяність, обґрунтована через тіло, стає неочевидною і вразливою, і саме тому за неї доводиться заново боротися. Не у героїчній риторичі, а в конкретних практиках піклування, в законах, у клінічній розмові, у праві бути присутнім у публічному просторі таким, яким ти є, навіть якщо твоя тілесність не вписується у так звану норму.

Французька філософська традиція тіла відкриває цю проблему в її повному масштабі. Вона наголошує, що тіло це не просто «моя біологія» чи «моя приватна справа», а простір, у якому ми взагалі маємо доступ до світу, і простір, у якому світ має доступ до нас. Сам жест дотику, дихання, болю, погляду це вже не нейтральна фізіологія, це завжди і стосунок, і влада, і відповідальність. Тобто тіло ніколи не є лише тілом, воно завжди одночасно включене у стосунок до іншого, піддане оцінці, нагляду або турботі іншого, відкрите для інтерпретації іншого. Саме тому тут виникає поняття міжтілесності як спільно прожитої відкритості. Ми не існуємо як замкнуті атоми, ми існуємо як взаємно оголені, взаємно вразливі істоти, чиє право бути визначається не самими нами, а тим, як нас приймають, витісняють або дозволяють нам з'явитися. Можна сказати, що у такій оптиці людяність перестає бути приватною чеснотою характеру і стає політичною подією доступу: кого пускають у простір видимості як суб'єкта, а кого залишають «тілом без голосу». І саме тут стає зрозуміло, наскільки близько сучасні конфлікти торкаються тілесного виміру, гендер, раса, інвалідність, вік, нейрорізноманіття, міграційний статус, стан здоров'я – усе це більше не просто «особливості», а канали, через які вирішується питання, чи визнається людина носієм людяності, чи її переводять у розряд «проблеми», яку треба керувати, лікувати, наглядати, переміщувати.

Це стає особливо помітно там, де тіло зустрічається з інституцією. Клініка визначає, чи ти пацієнт, якому треба допомогти, чи об'єкт, на якому відпрацьовують процедуру. Держава визначає, чи твоє тіло має право перебувати в певному просторі, перетинати певний кордон, отримувати захист і публічне визнання травми, чи, навпаки, тебе оформлюють як «тимчасово допустимого», «умовно терпимого», «того, кого можна не помічати». Медіа визначають, чи твою тілесну історію показують як гідну емпатії, чи як статистику. Технологія визначає, чи тебе сприймають як повноцінного суб'єкта, чи як матеріал для оптимізації. І всюди, де тіло входить у цей контакт, повторюється одна й та сама напруга: чи визнається за тобою внутрішній вимір досвіду, чи ти редукуєшся до функції, ролі, ризику, витрати. Саме тому головне питання не обмежується моралізаторською формулою «чи є люди гуманними»; питання інше: чи

дозволяє сучасний порядок узагалі бути тілесно присутнім як людина, а не як змінний параметр системи.

У цьому контексті феміністична та квір-оптика виявляє свою принципову вагу. Вона показує, що тіло жінки, тіло квір-суб'єкта, тіло, яке не вписується у гетеронормативний сценарій, історично описували або як неповноцінне, або як загрозове, або як тимчасово терпиме, але ніколи як рівноправне джерело сенсу. Тут людяність системно ставили під умову, ти отримуєш право говорити про себе як про людину лише настільки, наскільки готова/готовий відповісти нормі. Такий підхід не є невинним, бо саме він дозволяє суспільству робити вигляд турботи й водночас утримувати контроль, дозволяти публічну чутливість і водночас диктувати сценарій цієї чутливості. На протипау цьому феміністична і квір-теорія тіла говорить, що людяність не є премією, яку видають «хорошій» відмінності; тілесність не мусить виправдовувати своє право на існування. Таке переосмислення повертає до того, що можна назвати тілесною гідністю, тобто гідністю, яка не просить дозволу бути собою.

Не менш промовистим є й деколоніальний вимір тілесності. Він виносить на поверхню просту, але незручну істину: не всі тіла історично мали однакову ціну. Є тіла, які мислилися як ті, що заслуговують на захист, і є тіла, які мислилися як витратний ресурс імперського порядку, і цю ієрархію не можна скасувати простим жестом гуманістичного співчуття. Саме у таких зонах стає зрозуміло, що тілесність не є чистою біологією, бо біологію постійно переписували через право, політику, економіку, режим насильства. І якщо сьогодні ми говоримо про людяність, то не можемо говорити про неї абстрактно, людяність завжди вже вписана у конкретну історію тіл, яким дозволили жити й відновлюватися, і тіл, які визнали допустимими втратами. Коли ми називаємо тіло «вразливим», ми маємо на увазі не лише його фізичну можливість бути пораненим, а й соціальну можливість бути непоміченим у своїй пораненості. І це випробування не просто окремої держави чи медицини, а всього уявлення про політичну спільноту, кого ця спільнота вважає людським до кінця, без застережень.

Окремо слід сказати про медичний і біоетичний рівень проблеми. У клінічному середовищі тіло людини дуже легко перетворюється на задачу, яку треба вирішити. І тут стає небезпечно очевидним, наскільки крихкою є людяність, якщо її не прописано як принцип. Традиційна медицина звикла працювати з тілом як із механізмом, який треба відрегулювати, і з пацієнтом як із носієм патології. Але феноменологічний і гуманітарний погляд на медицину змушує побачити, що хвороба це не лише порушення функції, це руйнування цілісного способу бути у цьому світі. Хвороба змінює відчуття часу, відчуття залежності, відчуття гідності: людина може раптово відчувати себе не суб'єктом, який діє, а тілом, яке розглядають. І саме тому в медицині сьогодні стоїть питання не лише про «правильне лікування», а про право людини

залишатися людиною в момент максимальної вразливості. Чи є в неї голос і вибір? Чи пояснюють їй, що роблять з її тілом? Чи сприймається протез, імплант, нейротехнічна підтримка як частина її самої, тобто як продовження особистості, чи як зовнішнє втручання, про яке вирішують інші? Тут і відкривається справжній сенс біоетики не як абстрактної «етики заборон і дозволів», а як практики захисту тілесної суб'єктності там, де вона є найслабшою. Біоетика стає не охоронцем норм, а спробою втримати людину в статусі людини тоді, коли технологія, інституція або стандартизована процедура готові бачити в ній лише «випадок».

Цей самий нерв проходить і через поле мистецьких практик тіла. Публічна експозиція тіла у перформансі, в акції, у музеї, давно перестала бути просто естетикою провокації. Вона стала лабораторією людяності. Коли тілесну присутність виставляють на сцену або в залу як довід про біль, крихкість, опір, трансформацію, то мова йде не лише про мистецтво, а про політичний акт визнання, ось тіло, якому ви зазвичай не даєте права говорити саме за себе, і ось воно говорить зараз, без перекладача. І тоді постає велике питання, чи ми справді готові прийняти цю присутність як рівну нашій власній, чи ми просто споживаємо її як сильний образ, а потім повертаємося в ту саму структуру байдужості? Це питання вирішує, чи мистецтво стає простором повернення людяності, чи лише естетизованою формою тієї ж самою експлуатації тіл, від яких суспільство зазвичай відвертається.

У підсумку стає зрозуміло, що мова тут не про суто академічний інтерес і не про внутрішню історію однієї філософської традиції. Йдеться про елементарну умову нашого співжиття. Якщо ми не здатні мислити тілесність інакше, ніж як ресурс, ніж як проблему, ніж як зону контролю, ніж як поле оптимізації, тоді ми поступово втрачаємо саму можливість говорити про людяність як про щось невідчужуване. Бо людяність це не абстрактна чеснота і не культурний орнамент, який додається до «нормального» функціонування суспільства, людяність є тим, що дозволяє нам взагалі сказати «ми» і мати на увазі спільність, а не тільки механізм управління. І сьогодні саме тілесність є тим місцем, де це «ми» або зберігається, або руйнується. Тому завдання філософії тіла зараз полягає не лише в аналізі, не лише в описі, не лише в теоретичній реконструкції того, як мислили Мерло-Понті, Анрі, Фуко, Нансі чи Малабу. Завдання полягає в утвердженні принципу, що жодне тіло не може бути мовчазно списане в категорію «витратного матеріалу», ані медициною, ані державою, ані ринком, ані технологічною інфраструктурою. І якщо ми хочемо зберегти право називати себе людьми, то нам доведеться захищати саме цю позицію, тіло – не об'єкт, не ресурс і не випадок, тіло це спосіб появи людяності у світі, і тому кожна спроба змусити тіло замовкнути є не просто технічним чи політичним рішенням, а ударом по самій можливості людського співжиття в майбутньому.

НЕОНАТАЛЬНА РЕАНІМАЦІЯ ЯК ФЕНОМЕН ФІЛОСОФІЇ МЕДИЦИНИ

Хандогій Є.О. Національний медичний університет ім. О.О. Богомольця (Київ),
e-mail: xan3809@gmail.com, ORCID: 0009-0009-9263-8602

Представлено філософсько-етичний вимір через призму неонатальної інтенсивної терапії, як галузі медицини, де смерть і життя співіснують у найвразливішій точці людського буття – у момент народження. Досліджується роль новонародженого та етична місія неонатолога, який своєю працею підтверджує цінність буття на межі життя і смерті.

Ключові слова: неонатологія, біоетика, філософія медицини, свідомість, життя, смерть.

NEONATAL RESUSCITATION AS A PHENOMENON OF MEDICAL PHILOSOPHY

Khandohii E. O.O. Bogomolets National Medical University (Kyiv),
e-mail: xan3809@gmail.com, ORCID: 0009-0009-9263-8602

The philosophical and ethical dimension is presented through the prism of neonatal intensive care as a branch of medicine where death and life coexist at the most vulnerable point of human existence – at the moment of birth. The role of the newborn and the ethical mission of the neonatologist, who through his work affirms the value of existence on the border between life and death, are explored.

Key words: neonatology, bioethics, philosophy of medicine, consciousness, life, death.

Неонатальна інтенсивна терапія постає як унікальна галузь медицини, у якій життя і смерть зустрічаються в одній точці – у момент народження. Саме тут виникає філософсько-етична проблема осмислення цінності життя, що ще не встигло усвідомити себе, але вже потребує захисту, підтримки й морального вибору з боку лікаря.

Фраза «усвідомити смерть до того, як усвідомив життя» звучить як парадокс. Це вислів, який ставить під сумнів послідовність людського пізнання: досвід кінця постає раніше за усвідомлення початку. Ми всі звикли до того, що дорослі за віком, усвідомивши смерть, починають розуміти обмеженість власного існування, тобто формують усвідомлене ставлення до життя. Людина, яка раніше не замислювалася над смертю, починає інакше оцінювати життя: цінувати здоров'я, новий ранок, взаємодію з іншими. У найменших із нас – все інакше. Важливо осмислити стан новонародженого, який з першої хвилини життя опиняється в умовах реанімації. У неонатології фраза «усвідомити смерть до того, як усвідомив життя» набуває етичного виміру. Малюк, який ще не має сформованої свідомості, може опинитися на межі життя і смерті.

Інтенсивна терапія новонароджених – це галузь, яка стоїть на межі між народженням і небезпекою втрати життя, де біологічний початок існування поєднується з ризиком його завершення. Це простір, де час стискається до секунд, де кожен подих – показник життєздатності, а кожен рух апарату спрямований на підтримку життя. Для лікарів – це щоденна реальність: вони стикаються зі смертю ще до того, як пацієнт усвідомив життя. Це професія, яка має форму буття на межі між біологічним та етичним. Неонатолог стає свідком народження, яке не завжди є початком, і смерті, яка не завжди є кінцем. Вони у своїй професійній діяльності зберігають віру в кожен стабілізований серцевий ритм, який стає підтвердженням зусиль, спрямований на підтримку існування. Медицина в цій особливій сфері виходить за межі науки – перетворюється на етичний акт гуманності, де кожен контакт з дитиною – це не лише допомога, а підтвердження сенсу життя.

Уявлення про неонатальний період як про момент «чистого існування» дає підстави говорити, що життя має цінність незалежно від рівня свідомості.

Дитина, яка одразу після народження потрапляє у відділення інтенсивної терапії, стикається з особливою реальністю медичного простору. У перші секунди після народження дитина тримається на межі між небуттям та буттям. Вона переходить від внутрішньоутробного стану до автономного функціонування, де тіло бореться за право жити. Неонатолог у цей момент оцінює стан дитини за шкалою Апгар: серцебиття, дихання, м'язовий тонус, рефлексорна реакція та колір шкіри. Якщо стан дитини оцінюється як помірна чи важка асфіксія – проводиться комплекс реанімаційних заходів: забезпечення теплового режиму, очищення дихальних шляхів, стимуляція, а за потребою – непрямий масаж серця, вентиляція легень через маску Амбу або підключення до апарату ШВЛ. Маленьке тіло, яке ще не встигло адаптуватися до світу, стає одним цілим з технологічним простором медицини: моніторами, катетерами, сенсорами та інфузійними лініями. Проте навіть у такій механічній реальності, у яку потрапляє дитина, де її життя підтримується штучними засобами, там усе ж існує щось глибоке й людське – боротьба не за майбутнє, а за саме право бути тут.

Коли тіло новонародженого лише починає функціонувати, а свідомість ще не сформована, проявляється первинна суть життя – існування як фізіологічний факт. Цей момент можна розглядати як етичний символ початку буття. В цьому втілюється людський парадокс: ми народжуємося в боротьбі, і можливо, лише через неї починаємо жити.

Неонатолог, що весь час стоїть поруч, стає не лише лікарем, а й філософом у дії. Він бачить життя у його найчистішій та найуразливішій формі, тому найглибше розуміє ціну кожного вдиху. Уміння бути поруч не лише тоді, коли можеш врятувати, а й тоді, коли врятувати

неможливо – найвищий прояв гуманності. Здатність приймати неминуче без цинізму, без байдужості, із повагою до гідності новонародженого. Його робота – відповідь на питання про сенс, що означає «врятувати життя», коли не має змоги усвідомити себе. У кожному натисканні, у кожній спробі відновити дихання міститься акт віри у те, що буття саме по собі варте продовження. Це не лише медицина початку, а й філософія межі. Спеціаліст, який працює в таких умовах, виступає не лише фахівцем, а й моральним агентом, що утверджує цінність життя незалежно від його тривалості.

Неонатальна інтенсивна терапія є не лише медичним, а й філософсько-етичним полем, у якому медицина перетворюється на акт гуманності. Тут проявляється сутність філософії медицини – через усвідомлення смерті прийти до найглибшого розуміння життя. Життя новонародженого, навіть якщо воно триває лічені хвилини, має безумовну цінність, бо втілює сам факт людського буття. Праця неонатолога – це служіння цій цінності, утвердження гідності людини ще до того, як вона змогла усвідомити себе.

Секція 2

Соціальний вимір людського буття

ФЕНОМЕН СОЛІДАРНОСТІ ЯК ПІДСТАВА СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ В ЧАСИ ВІЙНИ: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Іванова Н.В., КЗВО «Луцький педагогічний інститут» Волинської обласної ради, (Луцьк), e-mail: iva.chumbas@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0922-2171

Розглянуто солідарність як основу людського співжиття у воєнних умовах. Показано, що вона поєднує відповідальність за Іншого та практики підтримки, забезпечуючи стійкість і цілісність спільноти.

Ключові слова: солідарність; війна; відповідальність; підтримка; спільнота.

THE PHENOMENON OF SOLIDARITY AS A FOUNDATION OF SOCIAL EXISTENCE IN TIMES OF WAR: A PHILOSOPHICAL-ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS

Ivanova N. V., Lutsk Pedagogical Institute of the Volyn Regional Council (Lutsk), e-mail: iva.chumbas@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0922-2171

The article examines solidarity as a basis of human coexistence under wartime conditions. It demonstrates that solidarity combines responsibility for the Other and practices of support, ensuring the resilience and integrity of the community.

Keywords: solidarity; war; responsibility; support; community.

Солідарність у часи війни постає як засаднича умова співбуття, без якої людська спільність розпадається на ізольовані й уразливі фрагменти. Українська реальність після 2014 р., а особливо події, що тривають від 2022 р., переконливо висвітлюють: саме простір взаємної довіри, підтримки й розподіленої відповідальності утримує суспільство перед лицем руйнівного насильства. Цей феномен не зводиться до практичних форм взаємодії – волонтерських ініціатив, забезпечення війська, опіки над пораненими та людьми, вимушено позбавленими дому. Його глибинний вимір окреслюється у площині філософсько-антропологічного аналізу, де солідарність постає як спосіб людського існування в спільності, що загострюється та стає прозорішим у граничних ситуаціях війни.

У цьому світлі солідарність функціонує як ціннісний фундамент соціального світу, що надає колективному життю внутрішньої опори. Вона водночас формує своєрідну конфігурацію суб'єктивності – таку, що протидіє дегуманізації, утримує здатність бачити в іншому людину й зберігати людську міру власного буття навіть у середовищі, де панує руйнація, страх і невизначеність.

Проект Е. Левінаса, спрямований на утвердження етики як першої філософії, докорінно змінює уявлення про підвалини людського співбуття. На відміну від метафізичних традицій, що виходять із самодостатнього суб'єкта, Левінас фокусує увагу на події зустрічі з Іншим. Саме в ній обличчя іншої людини висуває безумовну вимогу відповідальності, що передує вибору, наміру чи рефлексії. Така інверсія вихідної позиції – від суб'єкта до Іншого – формує новий горизонт для осмислення міжлюдських зв'язків⁶⁴. У цій перспективі солідарність постає як феномен, що виростає з первинної відкритості до чужої вразливості – з внутрішньої схильності відгукнутися на біль іншого так, ніби він торкається мене самого. Йдеться про етичну чутливість, яку неможливо редукувати до формальних норм чи інституційних механізмів: вона виникає в момент прямої присутності Іншого, у зверненості обличчя, що «говорить» ще до будь-яких мовних формул⁶⁵.

У контексті війни це набуває особливого значення. Там, де насильство перетворюється на повсякденну реальність, а звичні соціальні структури руйнуються, саме етичний імператив, пов'язаний з обличчям Іншого, утримує межу людяності. Він не дає перетворити іншого на абстракцію чи ворога, а самого суб'єкта – на носія сліпої агресії. У такому розумінні солідар-

⁶⁴ Bergo B. Emmanuel Levinas // The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Winter 2025 Edition / Eds. E. N. Zalta, U. Nodelman. – Forthcoming. – Access mode: <https://plato.stanford.edu/archives/win2025/entries/levinas/>

⁶⁵ Benaroyo, L. The significance of Emmanuel Levinas' ethics of responsibility for medical judgment. *Med Health Care and Philos* 25, 327–332 (2022). <https://doi.org/10.1007/s11019-022-10077-0>

ність постає як форма етичної відповідальності, коли людина не усувається від чужої вразливості й не переносить її на абстрактні норми чи об'єктивні умови, а визнає свою причетність до неї. У певних ситуаціях така відповідальність може включати готовність до самопожертви, що постає не як демонстративний героїзм, а як логічний наслідок етичного обов'язку, який виникає вже в самій зустрічі з Іншим.

Макс Шелер вибудовує концептуально відмінну, але за духом споріднену з Левінасом інтерпретацію солідарності, виводячи її з феномену любові та здатності суб'єкта включати іншого у власний екзистенційний простір. Його інтерпретації агаре не зводиться до емоції, а функціонує як особлива форма бачення іншого – того, хто вкорінений у сфері духовної значущості. У такому контексті любов робить можливим внутрішнє долучення, через яке людина входить у світ іншого та в загальний простір спільноти. Шелер описує багаторівневу структуру спільнот – від елементарних форм, що виростають із природних зв'язків (родина, народ), до спільноти особистостей, де зберігається неповторність кожного суб'єкта і водночас виникає досвід зустрічної відповідальності. Саме тут формується уявлення про солідарність як спільне прийняття тягара добра і зла. У такій моделі члени спільноти усвідомлюють у власному житті провини, страждання чи розпач інших як заклик до поглиблення любовного ставлення до світу. Звідси випливає: воєнна солідарність постає як зрілий жест любові до ближнього – незалежно від того, чи йдеться про побратима, пораненого, вдову загиблого чи людину, що втратила дім. У цьому світлі волонтерська діяльність, готовність підтримати, рятувати під обстрілами, ділити ризики й тягарі – це прояв не побутового альтруїзму, а тієї «спільноти любові», яку окреслював Шелер⁶⁶.

Поль Рікер пропонує розширити етичний горизонт, поєднавши відповідальність і любов із виміром справедливості, пам'яті та наративної самості. Його концепція суб'єкта, який усвідомлює себе через зв'язок «сам – як інший», наголошує: людська ідентичність не фіксована; вона виростає зі взаємного визнання, дбайливої уваги та соліцитуди – турботи, спрямованої на збереження цілісності іншого. Рікер переконливо показує, що без спільної пам'яті та внутрішньої готовності до прощення травматичні розломи, спричинені війною, залишаються відкритими, а майбутнє – скуто досвідом втрати. Солідарність у воєнний та післявоєнний час передбачає не тільки підтримку чи політичну консолідацію, а й здатність створювати спільний

⁶⁶ Davis Z., Steinbock A. Max Scheler // The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Spring 2024 Edition / Eds. E. N. Zalta, U. Nodelman. – Access mode: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2024/entries/scheler/>

наратив пережитого. У такому наративі мають бути присутні голоси жертв, свідків і захисників, адже тільки тоді спільнота формує не хроніку подій, а простір взаємного визнання, де гідність кожної людини не зникає в тіні статистичних показників⁶⁷.

Філософія Е. Гусерля дозволяє побачити солідарність як спосіб збереження спільного досвідного світу. Він наголошує, що людське пізнання виникає в інтерсуб'єктивному середовищі – там, де мова, значення і символи поділюються багатьма людьми. Війна руйнує ці основи спільності: знищені міста та окупація створюють розриви у звичному порядку досвіду. Однак солідарні дії – взаємна підтримка, молитва, допомагають відновити порушені зв'язки та утримати спільний світ від розпаду⁶⁸.

Українська філософська думка пропонує історичні паралелі. М. Попович пов'язував нестійкість державності УНР із недостатньою національною солідарністю, натомість сучасну Україну описував як суспільство, здатне до самоорганізації. Події Революції Гідності та російсько-української війни підтвердили це: волонтерський рух, мобілізація громади, підтримка армії створили потужну «інфраструктуру солідарності». О. Забужко трактує Майдан і спротив агресії як момент народження нового виміру гідності, який став мішенню інформаційних атак. Руйнування солідарності означає руйнування моральної опори спільноти. Натомість збережена спільність робить кожну людину учасником великого проєкту опору, а не випадковою одиницею серед хаосу війни. Антропологічні дослідження волонтерства засвідчують, що повсякденні практики турботи стали стрижнем громадянської згуртованості. Після початку повномасштабного вторгнення ці дії охопили країну на всіх рівнях – від плетіння маскувальних сіток до евакуації цивільних та допомоги пораненим. Так постає невидима спільнота взаємної підтримки, без якої оборона була б неможливою. Екзистенційно-моральний рівень солідарності виявляється у свідченнях військових, медиків і волонтерів. Левінасова концепція відповідальності за Іншого тут набуває конкретності: рішення діяти «бо інакше неможливо» стає актом етично вкоріненої свободи. Саме ця відповідальність формує внутрішню силу спільноти, утримує довіру та забезпечує здатність до тривалого спротиву.

Підсумовуючи, у воєнний час солідарність постає як явище з кількома вимірами: етичним – відповідальність за Іншого; соціальним – мережа взаємної підтримки; антропологічним – збереження життєвого світу перед обличчям руйнування. Погляди Гусерля, Левінаса та

⁶⁷ Pellauer D., Dauenhauer B. Paul Ricoeur // The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Spring 2025 Edition / Eds. E. N. Zalta, U. Nodelman. – Access mode: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2025/entries/ricoeur/>

⁶⁸ Moran D. Husserl's Crisis of the European Sciences and Transcendental Phenomenology: An Introduction. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. <https://www.researchgate.net/publication/270902152>

українських мислителів збігаються у висновку: солідарність є умовою самотворення спільноти. Вона перетворює страх на дієву надію, окремі досвіди травми – на історію, здатну завершитися перемогою.

ФІЛОСОФІЯ ВІЙСЬКОВОГО ЛІДЕРСТВА

Снітько Д.Ю., Військовий інститут танкових військ Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”, email dimanche82@gmail.com, ORCID 0000-0001-7417-7958.

Гайнутдінов А.В., Військовий інститут танкових військ Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”, email andrejg230871@gmail.com, ORCID 0009-0009-9605-8971.

У тезах представлено аналіз філософських засад військового лідерства. Автор експлікує доктринальний принцип військового лідерства «Бути – Знати – Діяти», що міститься в настановчих документах з лідерства Збройних Сил України та армії США. Принцип осмислюється як синтез ключових ідей європейської філософської традиції: раціоналізму, екзистенціальної етики та американського прагматизму. Особлива увага акцентується на ролі трансформаційного лідерства як етичного каркасу, що забезпечує моральну стійкість та ефективність військового керівника в умовах сучасної війни.

Ключові слова: філософія лідерства, військове лідерство, раціоналізм, прагматизм, екзистенціалізм, трансформаційне лідерство.

PHILOSOPHY OF MILITARY LEADERSHIP

Sniitko D.Y., Military Institute of Armored Forces of the National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, e-mail: dimanche82@gmail.com, ORCID 0000-0001-7417-7958.

Haynutdinov, A. V. Military Institute of Armored Forces of the National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, e-mail: andrejg230871@gmail.com, ORCID: 0009-0009-9605-8971.

The article presents an analysis of the philosophical foundations of military leadership. The author uses the doctrinal principle of military leadership «Be – Know – Do», contained in the guidelines of the Armed Forces of Ukraine and the US Army. The principle is understood as a synthesis of the key ideas of the European philosophical tradition: rationalism, existential ethics and American pragmatism. Particular attention is paid to the role of transformational leadership as an ethical framework that ensures the moral stability and effectiveness of a military leader in the conditions of the information society and modern war.

The key words: philosophy of leadership, military leadership, rationalism, pragmatism, existentialism, transformational leadership.

В умовах динамічної трансформації суспільства та викликів сучасної війни ефективне військове лідерство набуває статусу ключової міждисциплінарної проблеми, що вимагає ґрунтовного філософського осмислення. Метою даної публікації є аналіз військового

лідерства та розкриття його фундаментального філософського підґрунтя, зокрема, доктринального принципу «Бути – Знати – Діяти», який задекларовано основою підготовки сучасних військових лідерів у Збройних Силах України.

Військове лідерство має виразно міждисциплінарний характер, функціонуючи на перетині таких галузей, як соціологія, психологія, військова справа, стратегія та менеджмент. Соціологія та психологія надають інструментарій для розуміння групової динаміки, мотивації та впливу авторитету, тоді як менеджмент забезпечує навички планування й організації ресурсів. Проте, саме філософія є дисципліною, яка формує ціннісний, світоглядний та етичний каркас лідерства, інтегруючи прикладні знання у єдину систему. Зокрема, етика та аксіологія визначають моральні принципи, які є основою легітимності влади справжнього лідера – честь, відповідальність та справедливість. Таким чином, військовий керівник сьогодні має діяти як прикладний етик, оскільки його рішення завжди мають критичні наслідки.

Сучасна концепція військового лідерства, яка застосовується в армії США [ADP 6-22. *Army Leadership and the Profession*, 2019] та імплементується у ЗС України [Доктрина військового лідерства у Збройних Силах України, 2024], узагальнює сутність лідерства у триєдиній формулі: «**Бути – Знати – Діяти**». Цей принцип є не просто методичною настановою, а глибоким філософським синтезом, що відображає основні етапи розвитку європейської думки та її смислові стрижні.

Компонент «ЗНАТИ» (*Know*) стосується інтелектуальної та професійної компетентності лідера: володіння тактикою, стратегією, технічними знаннями та психологічними аспектами управління. Філософське коріння цього виміру сягає античної філософії, зокрема, вчення Сократа, у якого «знання є чеснота». Неправильна дія є наслідком невігластва, отже, правильне і глибоке знання є необхідною і достатньою умовою для правильної дії. У військовому контексті це означає, що ефективне та морально виправдане рішення має бути ґрунтоване на раціональному та компетентному розумінні ситуації.

Компонент «БУТИ» (*Be*) охоплює сферу характеру, етичних якостей, моральної стійкості, мужності та внутрішніх цінностей. Це те, ким лідер є як особистість, незалежно від формальної посади. Цей вимір є прямим відображенням ідей екзистенціалізму XX ст., де дихотомія «справжнього» і «несправжнього» буття людини набуває центрального значення. Екзистенціальний принцип «*буття передуює сутності*» стверджує, що людина не народжується, а стає лідером через свій вибір, який і визначає її сутність. Для військового лідера «бути» – означає усвідомлювати екзистенційну відповідальність за свої рішення, а також постійне формування себе як морального взірця для підлеглих, що вимагає стійкості перед обличчям страху та ризику.

Компонент «ДІЯТИ» (*Do*) фокусується на активній реалізації знань та характеру у конкретних, ефективних та своєчасних управлінських рішеннях, спрямованих на виконання місії. Цей результативний аспект лідерства має філософське підґрунтя в американському прагматизмі (В. Джеймс, Дж. Дьюї). Основна теза прагматизму полягає в тому, що істина визначається практичними наслідками дії. Таким чином, для військового лідера «діяти» – означає не лише формальне виконання наказу, а й орієнтацію на досягнення усвідомленого і бажаного кінцевого результату, гнучку адаптацію та безперервне навчання.

Отже, формула «*Бути – Знати – Діяти*» є потужним філософським синтезом, що об'єднує екзистенційну етику як основу характеру, раціоналізм як основу професійних знань, та прагматичну орієнтацію як основу ефективної діяльності, що разом становить фундамент результативності бойових компетенцій військовослужбовця XXI століття [Sangwan, D., & Raj, P. (2021). *The philosophy of Be, Know, and Do in forming the 21st-century military war-front competencies: a systematic review. Defence Studies. DOI: 10.1080/14702436.2021.1937135*]. Дана формула лежить в основі *трансформаційного* розуміння військового лідерства – підходу, що вимагає від офіцера не просто управління, а здатності мати натхнення в собі та надихати до розвитку своїх підлеглих.

ЯК ВИЖИТИ В СУЧАСНОМУ VUCA-VINI СВІТІ?

Воронкова В.Г., Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету, e-mail: valentinavoronkova236@gmail.com, ORCID 0000-0002-0719-1546

Нікітенко В., Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету, e-mail: vitalina2006@ukr.net, ORCID 0000-0001-9588-7836

У статті розкривається філософський зміст сучасного світу VUCA–VANI як простору нестабільності, тривожності та нелінійності, у якому людина втрачає ілюзію контролю над реальністю. Автор підкреслює необхідність нового способу буття – співтворення з невизначеністю та прийняття хаосу як природної умови людського існування.

Ключові слова: VUCA–VANI світ, невизначеність, мінливість, хаос, філософія сучасності, співтворення, нелінійність, тривожність, людське буття.

HOW TO SURVIVE IN THE MODERN VUCA-VINI WORLD?

Voronkova V. G., Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine), e-mail: valentinavoronkova236@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0719-1546

Nikitenko V., Engineering Educational and Scientific Institute named after Yu.M. Potebnya, Zaporizhzhia National University, e-mail: vitalina2006@ukr.net, ORCID:0000-0001-9588-7836 Engineering Institute of Zaporizhzhia National University (так подана інформація на сайті)

The article reveals the philosophical meaning of the modern VUCA–VANI world as a space of instability, anxiety, and non-linearity, in which people lose the illusion of control over reality. The author emphasizes the need for a new way of being – co-creation with uncertainty and acceptance of chaos as a natural condition of human existence.

Keywords: VUCA–VANI world, uncertainty, volatility, chaos, contemporary philosophy, co-creation, non-linearity, anxiety, human existence.

Сучасний світ дедалі частіше означається двома символами – VUCA та VANI. Перший – volatility, uncertainty, complexity, ambiguity – описує реальність як мінливу, невизначену, складну й багатозначну. Другий – vulnerability, anxiety, nonlinearity, incomprehensibility – додає до цього людський вимір: вразливість, тривогу, нелінійність і нерозуміння. Разом вони окреслюють нову онтологію буття, у якій людина опиняється не лише в центрі змін, а й у глибинах власної невизначеності. Жити у світі VUCA–VANI – означає не просто виживати, а вчитись бути. Бути – це виживати, мати внутрішню вагу духу й думки, зберігати центр рівноваги у хаосі мінливостей. У цьому світі вже не діють старі системи координат: істини стають відносними, знання – швидкоплинними, стабільність – ілюзією. Людина постає перед викликом: як залишитися собою в потоці цифрової турбулентності, де все знеособлюється, де технології витісняють глибину людського досвіду? Виживання у VUCA–VANI світі – це передусім філософський акт свідомості. Це не прагнення уникнути тривоги, а здатність перетворювати її на джерело творчості. Це не втеча від невизначеності, а прийняття її як природний стан буття. Тут народжується нова етика – етика самовизначення, у якій свобода поєднується з відповідальністю, а дія – з осмисленням. Вижити у світі VUCA–VANI – означає навчитися жити в потоці, не опираючись змінам, а розуміючи їх як частину космічного руху буття. Людина нової епохи не прагне приборкати хаос, бо усвідомлює, що у хаосі приховано потенціал нових смислів. Саме там, де старі структури розпадаються, народжується можливість для творчості, духовного оновлення та самопізнання. У цій постневизначеній реальності філософія виживання перетворюється на філософію внутрішньої рівноваги. Вижити означає бути гнучким, рухатися, не втрачати напрям, відкриватися новому, зберігати цілісність. Світ VUCA–VANI – це простір парадоксів: чим більше інформації, тим менше розуміння; чим більше технологій, тим глибша самотність; чим більша швидкість, тим гостріше відчуття зупинки. Вижити тут означає відновити антропологічний баланс між техносферою й духовністю, між алгоритмом і свободою, між раціональністю й емоцією. Її «виживання» полягає у здатності бачити гармонію в суперечності, добро у нестабільності, людину в технології. Вона не відмовляється від розуму, але підпорядковує його мудрості; не відкидає страху, а перетворює його на енергію пізнання. Бути людиною у добу турбулентності означає перебувати у постійному діалозі з хаосом буття.

Це не просто існування серед змін, а вміння перетворювати їх на простір духовного зростання. Світ відкритих систем вимагає від здатність приймати невизначеність як умову розвитку, а не як загрозу. Феномен людини в епоху нестабільності розкривається не через волю до контролю, а через волю до смислу. Новий гуманізм XXI століття – це гуманізм у русі, гуманізм незавершеності, у якому людина стає творцем гармонії у хаотичному світі. Гідність людини народжується з уміння співпереживати, мислити цілісно, зберігати крихкість як форму сили. У цій філософії нестабільності людина – не центр світу, а його чутливий резонатор, провідник між порядком і безладом, між технологічним і духовним. Бути людиною – це бути мостом, через який хаос перетворюється на смисл, а невизначеність – на можливість. Саме в цьому полягає новий гуманізм XXI століття – гуманізм нестабільності, у якому цінність людини визначається не тим, що вона контролює, а тим, що вона здатна відчувати, розуміти і берегти. Отже, вижити у світі VUCA–VANI – означає не тікати від невідомого, а увійти в нього з гідністю. Це вміння бути у світі, який не гарантує нічого, окрім можливості бути собою. І, можливо, саме ця можливість – найвища форма свободи, яку залишає нам епоха постневизначеності. Бути – означає вижити, залишатися людиною. Отже, важити у VUCA–VANI світі – означає не лише пристосовуватись до мінливості, а й утверджувати людяність як головний орієнтир у добу турбулентності. Це мистецтво жити між хаосом і порядком, приймати реальність як процес, зберігаючи внутрішню етику, культуру, любов і відповідальність. У цьому виявляється новий гуманізм постневизначеності, де виживання ототожнюється з умінням залишатися людиною. Філософський імператив нашого часу – це заклик не просто вижити, а бути свідомим у нестабільному світі, людяним у часи вразливості, цілісним серед розпаду, відповідальним серед хаосу, щоб зуміти подолати антихрупкість існування свого буття. Виживання в сучасному VUCA–VANI світі – це не боротьба зі змінами, а мистецтво жити всередині постійної трансформації. Ключем стає синтез технологічної компетентності, етичної зрілості, психологічної стійкості та гнучкого мислення. Уміння діяти в умовах невизначеності, бачити можливості в кризах і мислити нелінійно формує нову людину – людину складності, яка не просто пристосовується, а здатна творити майбутнє. У цих умовах виживання та розвиток людини, суспільства й організацій можливі лише за умови формування нових способів мислення, поведінки та взаємодії.

ПРАГМАТИЗАЦІЯ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОСТОРУ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ЧИННИК НАПРУЖЕНОСТІ СУБ'ЄКТИВНОСТІ Й КРИЗИ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Тарасова Н.Ю., Університет митної справи та фінансів (Дніпро),
e-mail: tarasova116@ukr.net, ORCID: 0000-0001-9712-9465

Розглянуто сутнісні ознаки інформаційно-технологічної прагматизації мовно-лінгвістичних аспектів комунікації. Посилення антагонізму раціональних й чуттєвих начал мовлення, зростання семіотичних проєкцій вислову через економію дискурсу, прагнення часово-просторового згортання до формул-схем, аббревіатур, сприяють напруженню суб'єктивності й кризі особистісної ідентичності.

Ключові слова: лінгвістичний простір комунікації, суб'єктивність, криза ідентичності, прагматизація мовних одиниць, семіотична проєкція

PRAGMATIZATION OF THE LINGUISTIC SPACE OF COMMUNICATION AS A FACTOR OF TENSION OF SUBJECTIVITY AND CRISIS OF PERSONALITY IDENTITY

Tarasova N.Y., University of Customs and Finance (Dnipro), e-mail: tarasova116@ukr.net,
ORCID: 0000-0001-9712-9465

The essential features of information and technological pragmatization of speech and linguistic aspects of communication are considered. The strengthening of the antagonism of rational and sensory principles of speech, the growth of semiotic projections of expression through economy of discourse, the desire for temporal and spatial reduction to formulas-schemes, abbreviations contribute to the tension of subjectivity and the crisis of personal identity.

Keywords: linguistic space of communication, subjectivity, identity crisis, pragmatization of linguistic units, semiotic projection

Сьогодні, в часи війни, яка заперечує людину і її суб'єктивність, в українській спільноті як ніколи потребуються комунікативна чуйність, взаєморозуміння, діалогічне «торкання екзистенції іншого», «турбота» один до одного в різних соціальних і культурних практиках і повсякденності. Тим не менш, час від часу спостерігаємо комунікативні ускладнення, непорозуміння, а часом і конфліктні зіткнення, виявлені, передусім, в лінгвістичному просторі комунікації. Суб'єктом подібних комунікацій без досягнення двобічних домовленостей постає травмована внутрішньо особистість – з відчуттям втрати достоїнства й кризи особистісної ідентичності, із зависанням у невизначеності маргінального.

Сутнісною причиною цього тут проглядається посилення антагонізму раціональних і душевних начал у здійсненні комунікативних актів, що є наслідком тенденції інформаційно-технологічної прагматизації мовно-лінгвістичних одиниць (слів, понять) . На верхніх шарах спілкування очевидними постають прагнення економії інтелектуального ресурсу й вимога ча-

сово-просторового лаконізму повідомлення, що відповідно вимогам інформаційної цивілізації. А це призводить до збільшення ролі семіотичних проекцій вислову у вербальній та невербальній комунікації – знаків, символічних позначок, абревіатур. Вони надають альтернативу розгорнуто аналітичним та метафізично-дискурсивним висловам, вираженим традиційними для модерної раціональності понятійними засобами, синтезуючи в «згорнутому вигляді» не один, а декілька смислів і змістів. Одночасно вносять у знаковий простір багатозначність й певну невизначеність, поглинаючи й приховуючи безпосередній індивідуалізм суб'єктного виразу душевної відкритості й суб'єкт-суб'єктної «близькості» комунікантів. Заміною його стає об'єктивний, відчужений, позбавлений модальності буття, симулякр емоційної виразності – знаковий характер обміну повідомленнями.

Пояснення цієї ситуації, мабуть, слід шукати в концептуальних принципах логічного позитивізму, або у феноменологічній редукції Е.Гуссерля, які дадуть порозуміння процесу позбавлення понятійного виразу думки від будь-якого «психологізму» й ствердження в сучасних промовах пріоритету лінгвістичної раціональності над філологічною, відміченому Ю.Крістевою, зокрема, в аналізі літературних текстів. На її думку, втручання у єдність мови як знакової системи (у вертикальному вимірі позначення і позначеного), сприяло лінгвістичній формалізації вислову, набуттю логічного «математичного» стилю викладу, що стало перешкодою зведення тексту до певного значення чи закону. Багатозначність законів творення тексту й заперечення одного певного значення, певна мовна відкритість і як результат – епістемологічний простір повідомлення позбавлений суб'єкту з його душевністю, індивідуальністю, несподіваною, невловимою логікою побудови живого мовлення, відповідного особистісній думці з її культурно-історичною визначеністю.

Якщо взяти до уваги збільшення нових термінів, то ось декотрі, які увійшли в сьогоденний наш професійний та повсякденний розмовний обіг (репозиторій, фреймворк, Pull Request (PR). KPI (Key Performance Indicators), SQL (Structured Query Language).. Вони й численні подібні терміни, систематизовані у галузевих словниках, є IT-ангажованими та визначеними технічною й економічною, інформаційно-сітьовою специфікою. Окрім того, позначені складністю лінгвістичної адаптації їх початкової іншомовності в перекладі, В силу технізації й IT-специфікації доступні до розуміння передусім спеціалістами, а не широкому колу комунікантів, що й сприяє ускладненню лінгвістичних параметрів нинішніх комунікацій. Й очевидно, що, застосовані у повідомленні, вони обходять індивідуальну раціональність й мовну конкретність суб'єкту як самосвідому індивідуальність й властиву тільки їй ідентичність вислову, внаслідок чого набуває емоційної нейтральності, знеособлення неповторної єдності у слові

переживання й мислення, досягаючи їх анонімності, схематизації й універсалізації. Вочевидь отримуємо формалізацію позбавленого суб'єктивності лінгвістично-мовного простору комунікації. Повідомлення перестають бути висловом, набуваючи ознак строго нормативного формулювання на зразок «відповідає наказу» чи «не відповідає наказу», яке не передбачає ані «душевної зустрічі» М.Бубера двох сторін комунікації, ані діалогічності, ані двобічних коментарів.

Відповідно, разом зі зміною структури мови й вислову, через брак індивідуально неповторної «граматики й синтаксису», з ІТ-технократичною об'єктивацією у вислові зменшується потенціал безпосередності, істинності й довірливості. Через декотре смислове «завмирання», паузу, пустоту, відстань до глибини смислу, провокується «недорозуміння». Бо збільшення абстрагованості й віддаленості знаку посилює закладений в здійсненні комунікативно-лінгвістичних актів розрив між позначенням і позначеним (знаком і смислом, значенням і смислом). Як зазначав Ф.де Соссюр, поняття завжди не конечно вичерпують у визначенні модальність реальності, референція не забезпечує відповідність репрезентованій дійсності. Один і той самий предмет чи явище дійсності отримує в уявленні множину варіантів з потоку переживань, з яких свідомості доведеться вибирати один. Чи зупинитися на неможливості пізнати до кінця виражений в повідомленні намір, не пізнавши адекватно ключові смислові посилання. В подібній семіотичній ситуації, єдність позначення й позначеного в якості потенції мови стає безкінечною відкритою взаємодією, постійним процесом позначення й смислу, смислу й реального об'єкту визначення, і врешті процес «зависає» десь посередині опрацювання свідомістю цього неоднозначного потоку. Таким чином, звідси в сучасній комунікації і виникає те саме напруження між ідентичністю й не-ідентичністю вислову, вислову й розуміння, вислову й взаєморозуміння. І джерело – напруження лінгвістичної відстані в комунікативних актах, між визначеним поняттям і певним недомовленим в залишку, певним чимось, що не висловлене й не дозволяє відбутись діалогу, навпаки відштовхує до недовіри чи відчужує суб'єктів двох чи більше сторін комунікації, ставить в ступор непорозуміння. Передусім, непорозуміння «хто я?», того самого кризового стану власної ідентичності, коли втрачаються сталі вже психологічні й інтелектуальні засади усвідомлення образу себе, й потрапляння в стан «сплутаної ідентичності» з характерним «відкатом» до стану юнацького самовизначення на тлі коливання між позитивним сприйманням ідентичності «Я» й плутаниною ролей, з сумнівами стосовно власного місця у групі й суспільстві, неясністю життєвої перспективи, дослідженої Е. Еріксоном.

АНТИІНДИВІДУАЛЬНА МОРАЛЬ ТА АКСІОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ ПРИМУСУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Балінченко С.П., Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
e-mail: sp.balinchenko@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8345-0522.

В контексті сучасних філософських дискусій про координаційну роль держави та антиіндивідуальну мораль, а також проблеми моральних компромісів під час війни, розглянуто моделі воєнного цілепокладання громадян, на перетині векторів «приватного-спільного» та «біополітичного-некрополітичного» виборів.

Ключові слова: некрополітика, біополітика, цінності, примус, антиіндивідуальна мораль

ANTI-INDIVIDUAL MORALITY AND AXIOLOGICAL GROUNDS FOR COERSION DURING THE WAR

Balinchenko S.P., Skovoroda Institute of Philosophy NAS of Ukraine,
e-mail: sp.balinchenko@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8345-0522.

In the context of actual philosophical discussions on the coordination role of a state and anti-individual morality, and with a focus on the problem of moral compromises during the war, the paper suggests a teleological review of citizens' war-associated decision-making, viewed through the vectors of private vs. common and biopolitical vs. necropolitical choices.

Keywords: necropolitics, biopolitics, values, coercion, anti-individual morality

Зміни в переконаннях та очікуваннях, під час розгортання кризових ситуацій, яким притаманна хронологічна невизначеність, спричиняють уточнення меж прийняттого примусу з боку держави та діапазону реалізації волі громадян. Зокрема, М. Гофферберт (2024) підтримує ідею щодо того, російсько-українську війну як «фундаментальну та переконливу кризу»⁶⁹, можна розглядати як відхилення в наративі, обговорення якого відбувається під кутом зору, притаманним залученим учасникам, та з урахуванням усталених переконань щодо самого наративу та варіантів розвитку ситуації. Зокрема, під час російсько-української війни, вибір Росією цивільних об'єктів в Україні в якості цілей ураження порушує некрополітичний просторовий зв'язок лінії фронту з ризиком смерті та тилу з безпекою для цивільного населення⁷⁰. Отже, фокус щодо воєнного керування поведінкою суб'єктів (*martial governmentality*), в контексті пов'язаної з війною спільної осі біополітики та некрополітики, зосереджений на некрополітичній трансформації моральної відповідальності та моральних компромісах, що асоціюються з непередбачуваністю розгортання ситуації, а також ймовірністю реалізації

⁶⁹ Hofferberth, M. (2024). Crisis in world politics. Corporate roles and responses in the Ukraine war and beyond. *European Journal of International Relations*, 31(1). P. 231.

⁷⁰ Terry, G. S. (2024). Martial Necropolitics: The Position of the Combatant in the Russo-Ukrainian War. *New Perspectives*, 32(3). P. 313.

суб'єктами намірів та дій, що суперечать моральним очікуванням і, відтак, потребують уточнення критеріїв моральної оцінки та визначення відповідальності.

В дослідженні, на підставі сучасних дискусій в царині політичної філософії та теорії прав людини, запропоновано розвідку щодо особливостей координуючої ролі держави, в контексті оцінки аксіологічних підстав застосування примусу та антиіндивідуальної моралі в умовах загрози державному суверенітету та виживанню населення під час війни, що має ознаки геноциду⁷¹.

Д. Макгроган (2022), звертаючись до категорії антиіндивідуальної моралі М. Оукшотта та пропонуючи до дискусії питання щодо антиіндивідуальності сучасного підходу до прав людини, зауважує, що управлінське (*managerial*) сприйняття ціннісно-зумовленої сфери прав людини та її використання з метою визначення соціальних цілей та шляхів їхньої реалізації з боку держави містить в собі небезпеку ставлення до окремих громадян як до пасивних, поступливих та залежних від держави у визначенні власних потреб та прагнень⁷². Питання щодо того, чи є громадянин «господарем власної долі» (*the mistress of her fate*) чи «жертвою обставин» (*the victim of circumstance*), що потребує активного втручання з боку держави, дозволяє розрізнити підприємницьку (*enterprise association*) та громадянську (*civil association*) моделі цілепокладання і, відповідно, визначити обмеження щодо застосування примусу. Зокрема, це стосується формування правил/законів, що передбачають обмеження, сумісні з реалізацією власних цілей громадян або ж, прямо чи опосередковано, є телеократично підкореними загальній цілі спільної дії, безвідносно до окремих цілей та переконань залучених суб'єктів⁷³. Під час війни, імперативність та телеократичність нормативних вимог щодо опору агресії та захисту державного суверенітету перетворюється на аксіологічний орієнтир, що визначає кризові межі допустимого примусу з боку держави. Зокрема, згідно з біополітичним підходом М. Фуко, керування поведінкою населення повинно відбуватись шляхом повідомлення зрозумілих раціональних підстав для вимог та з урахуванням здатності громадян чинити опір та ставити під сумнів причини, практики та системні засоби керування їхнім життям⁷⁴. На противагу

⁷¹ PACE and OSCE PA Adopt Resolutions Condemning Russian Attacks on Cultural Identity in Crimea and Recognizing Russia's Actions as Genocide of the Ukrainian People. (2024). Mission of the President of Ukraine in the Autonomous Republic of Crimea. <https://ppu.gov.ua/en/press-center/parye-ta-pa-obsye-ukhvalyly-rezoliutsii-iz-zasudzhenniam-rosiyskykh-atak-na-kulturnu-identychnist-v-krymu-ta-shchodo-vyznannia-diy-rosii-henotsydom-ukrainskoho-narodu/>

⁷² McGrogan, D. (2022). Anti-individual morality in the international human rights system. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 40(2). P. 137.

⁷³ Ibidem. PP. 139; 144.

⁷⁴ Foucault M., 2008. The Birth of Biopolitics. Lectures at the College de France 1978-1979. New York: Palgrave Macmillan. P. 186-187.

цьому, некрополітичний підхід, притаманний періоду воєнного стану, передбачає, що, за нормативно узгодженим наказом, наприклад, під час мобілізації, суб'єкта може бути призначено до виконання обов'язку в умовах, що містять потенційний ризик загибелі, наприклад, з метою опору агресії та забезпечення виживання населення. Відмова громадян від подібного керування їхнім життям (ухилення від виконання обов'язку) передбачає правові наслідки. Водночас, Дж. Террі звертає увагу на некрополітичну специфіку мобілізації в Україні – не з позиції антиіндивідуальної моралі примусу до ризику життям, а радше через трансформацію героїзації та відповідальності – від героїзації загибелі до героїзації тривалого виживання, захисту та опору, в хронологічно невизначених межах протидії агресії, та формулює питання щодо сумісності мобілізації як державного примусу з ліберально-біополітичними настановами та цінностями, а також щодо моральної відповідальності за наслідки (не)виконання суб'єктом некрополітичних вимог⁷⁵.

Розмірковуючи щодо того, чи може примус з боку держави бути справедливим та виправданим, Н. Чабун (2023), аргументує, що, на противагу анархічним соціальним ідеалам, державне регулювання дозволяє створити структурну субординацію та зменшити покладання на індивідуальне волевиявлення; до того ж, необхідно брати до уваги, чи є примус необхідною відповіддю держави на неідеальні умови⁷⁶.

Варто зазначити, що в сучасних дискусіях щодо аксіологічного контексту примусу важливою є також оцінка прийнятності компромісів. З одного боку, за Н. Чабун, в компромісах не було би жодної потреби тільки в «суспільстві архангелів», тобто, за умови, що суб'єкти мали би досконале знання та здатність до справедливої оцінки, а також бездоганну мотивацію⁷⁷. З іншого боку, за С. Малешевичем (2023), «моральний туман війни» (*the moral fog of war*) не дозволяє уникнути моральних компромісів через невідворотність потреби в зваженні ситуацій з неморальними наслідками під час прийняття рішень в умовах війни⁷⁸. Відповідно, під час «неідеальних умов» війни, модель цілепокладання, за якої суб'єкт самостійно формує життєві пріоритети та планує діяльність, без примусу та втручання з боку держави та нав'язування нею

⁷⁵ «In this paradigm, resistance acts as a nexus between necropower and biopower, translating and converting sovereign mechanisms of mobilization into a to the survivor's autonomous defiance of the oppressor.»

Terry, G. S. (2024). Martial Necropolitics: The Position of the Combatant in the Russo-Ukrainian War. *New Perspectives*, 32(3). P. 312.

⁷⁶ Chahboun, N. (2023). The moral benefits of coercion: A defense of ideal statism. *Politics, Philosophy & Economics*, 23(1). P. 47-48.

⁷⁷ Ibidem. P. 55.

⁷⁸ «This moral fog of war creates conditions where there are no moral certainties, and every military decision can have unpredictable and partially immoral outcomes and implications. Since all wars involve killing of other human beings, they inevitably create situations where moral compromises are inevitable.»

Malešević, S. (2023). The moral fog of war and historical sociology. *European Journal of Social Theory*, 26(4). P. 492.

універсальних цілей чи форматів діяльності, може набувати критично відмінного спрямування, залежно від цінностей, переконань та упереджень, що впливають на моральну оцінку прийнятності пріоритетів та сценаріїв діяльності, з боку суб'єкта:

- (1) суб'єктивно-біополітична модель – суб'єкт негативно оцінює примус до ризику життям заради подолання суспільно-політичних викликів та вважає пріоритетом власне виживання: ухилення від мобілізації;
- (2) суб'єктивно-некрополітична модель – суб'єкт погоджується ризикувати життям виключно з метою захисту власного соціального простору та майна: фрірайдерство щодо діяльності поза цією мотивацією, однак залученість до локального опору агресії;
- (3) соціетально-біополітична модель – суб'єкт не ухиляється від виконання військового обов'язку, в разі законного примусу, однак також виконує громадянські обов'язки, без додаткового контролю з боку держави; отримує навички, що пов'язані з виживанням і наданням допомоги; надає невійськову допомогу іншим громадянам, сприяє виживанню населення (евакуація, житло, харчування, медична допомога): волонтерство, громадянський опір агресії, соціальна згуртованість;
- (4) соціетально-некрополітична модель – суб'єкт без примусу з боку держави ризикує життям (наприклад, вступає до лав Збройних Сил), з метою опору агресії та забезпечення виживання цивільного населення; отримує військову спеціальність та/або навички, що мають на меті реалізацію права на знищення ворожої живої сили в умовах бойових дій: добровільна мотивована участь у бойових діях.

Відтак, оцінка примусу з боку держави щодо виконання громадянами обов'язку під час війни, передбачає врахування векторів «приватної/спільної» та «біополітичної/некрополітичної» мотивації громадян. Ефективність антиіндивідуальної моралі, за якої держава застосовує примус стосовно громадян, з метою залучення їх до ціннісно-зумовленої ризикованої діяльності (наприклад, захисту суверенітету та опору агресії), залежить від правової обґрунтованості підстав і процедур здійснення примусу, а також – від відповідності очікуваних від суб'єкта моральних компромісів внутрішній оцінці суб'єктом підстав для реалізації некрополітичної функції держави як ситуативно та/або універсально значущих.

Подальше дослідження вимірів реалізації індивідуальної та антиіндивідуальної моралі під час війни є також важливим етапом прогнозування постконфліктних сценаріїв реінтеграції та примирення різних груп населення, з урахуванням розбіжностей у воєнному досвіді, оскільки критерії правової та суспільної оцінки ухилення від виконання громадянського обов'язку (фрірайдерства, колаборації, ухилення від мобілізації до лав ЗСУ) водночас визначатимуть аксіологічні пріоритети повоєнного суспільства та рівень суспільної згуртованості.

МЕЖА КОГНІТИВНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ У СОЦІУМІ ТЕХНОСУБ'ЄКТІВ

Бескаравайний С. С. Український державний університет науки і технологій (Дніпро),
e-mail: 2beskarss78@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1707-1369.

Представлено зріз проблеми соціальної стратифікації, яка набуває актуальності у сьогодення через розповсюдження технологій штучного інтелекту. А саме: ШІ, який втрачає можливість самостійного цілепокладання, втрачає якості суб'єкта, та стає або «агентним ШІ», або лише індивідом.

Ключові слова: техносуб'єкт, індивід, цілепокладання, автономність, комунікація.

THE LIMIT OF COGNITIVE STRATIFICATION IN THE SOCIETY OF TECHNOSUBJECTS

Beskaravainiy S.S., Ukrainian State University of Science and Technology (Dnipro),
e-mail: 2beskarss78@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1707-1369.

A cross-section of the problem of social stratification, which is gaining relevance today due to the spread of artificial intelligence technologies, is presented. Namely: AI, which loses the ability to independently set goals, loses the qualities of a subject, and becomes either an «agent AI» or just an individual.

Keywords: technosubject, individual, goal-setting, autonomy, communication.

Якщо виходити з можливості створення загального ШІ, якого можливо буде розглядати як повноцінний індивідуальний суб'єкт, то його найважливіша відмінність від людини – загальні ШІ можуть досягати якісної нерівності в когнітивних можливостях.

Люди, перебуваючи у межах одного біологічного виду, зберігають варіативний, але відносно однаковий рівень інтелекту, причому швидкість осмислення можна доповнити великим обсягом знань, розвинути вміння вирішувати певні завдання. Відмінності за рівнем інтелекту між окремими етносами, соціальними групами чи статтями – не досягають тієї величини, яка призвела б до незворотної зміни структури суспільства. Наприклад, до фізичного винищення якихось етносів саме через їхню інтелектуальну обмеженість.

Але техногенне тіло ШІ дозволяє нарощувати обчислювальні потужності, і, більше того, закон Мура вимагає їхнього якнайшвидшого збільшення. Отже, якщо техносуб'єкт з економічних, політичних чи інших причин не зможе регулярно оновлювати свою апаратну складову, його когнітивні можливості почнуть втрачати співмірність із конкурентами.

Що ж може бути критерієм межі розшарування у соціумі техносуб'єктів?

Найпростіша і на перший погляд очевидна відповідь: перетворення загального ШІ із суб'єкта – на інструмент. Якщо якийсь технічний пристрій, незалежно від його показників,

виконує вузькоспеціальні завдання, неспроможний виявити волю реалізації своїх інтересів (хоча б до самозбереження), немає цілісного світогляду, то це лише інструмент.

Але чи буде цей перехід миттєвим, чи він отримає характерні ознаки діалектичного «стрибка»? Щоб відповісти на це питання, необхідно розглянути перехідні стадії між інструментом та суб'єктом. Чи існують вони, і з чого починається втрата суб'єктності?

Найважливіша складова суб'єктності – це можливість цілепокладання. Формулювання чи свідомого вибору тих ідеалів або форм існування, до яких суб'єкт хоче наблизитися. І втрата свободи цілепокладання може йти двома шляхами.

Перший шлях – цілепокладання задає зовнішній суб'єкт, причому мета цілком однозначна, але методи її досягнення можуть змінюватись. Тоді з суб'єкта загальний ІІІ перетворюється на «агентний штучний інтелект»: він приймає рішення і виконує завдання без втручання людини, самостійно орієнтується у зовнішньому середовищі, обробляє сигнали, що надходять, може комунікувати з іншими суб'єктами, агентами або інструментами.

Якщо припустити, що мета його діяльності видалена в нескінченно далеке майбутнє або вона настільки складна, що поки не існує зрозумілого методу її досягнення, то «агентний ІІІ» зрушується до статусу суб'єкта. Якщо ж мета проста, досяжна, методи заздалегідь відомі і час досягнення цієї мети прагне до нуля, наприклад, як у артилерійського снаряда, що під час польоту самонаводиться на ціль, то статус «агента» деградує до суто інструментального стану.

Другий шлях – це отримання мети немає від будь-якого суб'єкта, й не у результаті власних міркувань, а стихійно. У людини таке отримання можна описати дією «пристрастей», емоцій чи суто випадковим збігом подій. В. Декомб у роботі «Додаток суб'єкта» поділяє просто незалежність від інших, індивідуалізм, і суб'єктність як незалежність від самого себе. Тобто можливе існування індивіда, який не є суб'єктом. Наприклад, ІІІ може недостатньо комунікувати з повноцінними суб'єктами, щоб вони індоктринували його і одночасно контролює достатню кількість озброєнь, інструментів, щоб на нього не можна було провести прямого впливу.

Якщо він зрушується до чисто хаотичного поведінки, то рано чи пізно, він втратить контроль над озброєнням, зіткнеться з дефіцитом ресурсів, змушений буде спілкуватися з більш розвинутими суб'єктами, і, в результаті, стане агентським ІІІ або просто інструментом. Або в процесі невимушеного спілкування дозволить маніпулювати своєю психікою – і також може стати інструментом. Якщо ж подібний індивід почне накопичувати підконтрольні інструменти, намагатиметься ставити перед собою довгострокові завдання, то це вимагатиме

створення повноцінної картини світу, формування волі, яка зможе контролюватись прояви миттєвих поривів. Тоді такий індивід стає суб'єктом.

Причому суб'єкти, цілком повноцінні за мірками однієї епохи, можуть розглядатися в нову епоху – після отримання нового рівня знань про економіку, політику, психологію – скоріше як індивіди, які були незалежними від сучасників, але були фактичними маріонетками обставин.

Якщо проектувати ці хронологічні зміни в оцінках суб'єкта на шкалу когнітивних можливостей суб'єктів, що існують одночасно, можна отримати попередній критерій, який задає межі когнітивної стратифікації в соціумі загальних ІІІ: якщо розрив когнітивних можливостей настільки великий, що частина суб'єктів, які були повноцінними учасниками соціуму, перетворюється на статус «індивідів» чи «агентних ІІІ», то стратифікація перестає бути просто соціальною, стає аналогом приналежності до різних біологічних видів.

І ця, здавалось б, суто футурологічна проблема має проекцію на сьогодення через різні когнітивні можливості ІІІ, які зараз використовуються людьми як інструменти. Бо ІІІ поступово набирають рис компаньйонів, співробітників, радників для пересічних громадян та спеціалістів. Доступ виключно до принципово нерівних за когнітивними можливостями ІІІ призведе до нового розколу у суспільстві.

«ІНСТРУМЕНТИ КОНВІВЕЛЬНОСТІ» ІВАНА ІЛЛІЧА ЯК ЗАСІБ ПОБУДОВИ МАЙБУТНЬОГО СУСПІЛЬСТВА

Тимофєєв О.В., Український державний університет науки і технологій ННІ «Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту» (Дніпро),
e-mail: 2011satimo@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7004-8320.

Розглянуто понятійний контекст концепції «інструментів конвівельності» філософа, педагога і радикального критика сучасних соціальних інститутів Івана Ілліча.

Ключові слова: інструменти конвівельності, криза, доброзичливість, відповідальність, майбутнє суспільство.

“TOOLS FOR CONVIVIALITY” BY IVAN ILLICH AS A MEANS OF BUILDING A FUTURE SOCIETY

Tymofieiev O., Ukrainian State University of Science and Technologies SEI “Prydniprovsk State Academy of Physical Culture and Sports” (Dnipro), e-mail: 2011satimo@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7004-8320.

The conceptual context of the concept of “tools of conviviality” by the philosopher, teacher and radical critic of modern social institutions Ivan Ilich is considered.

Keywords: tools of conviviality, crisis, benevolence, responsibility, future society.

У своїй книзі «Tools for Conviviality» (1973) Іван Ілліч – філософ, історик та радикальний критик сучасних соціальних інститутів пропонує своє бачення майбутнього суспільства, заснованого на спільному та відповідальному використанні інструментів. Центральна проблема, що піднімається Іллічем в «Tools for Conviviality» – це взаємозв'язок між прогресом у науковій чи технологічній формі та роллю людини. Перетнувши межу певної інтенсивності, сучасні інструменти та технології все частіше перетворюються на маніпулятивні, коли інструменти самі починають маніпулювати людьми. Отже, за думкою Ілліча, майбутній спільноті необхідні такі інструменти, які дозволять людям формувати власне середовище для життя. Зазначимо, що концепція інструментів конвівельності Івана Ілліча спирається на ряд центральних понять, які мають багато конотацій. Розглянемо детальніше деякі з них.

Conviviality (конвівельність, доброзичливість). Складність перекладу цього терміна пов'язана з множинністю його конотацій. У більш загальному контексті *conviviality* – це здатність індивідів творчо й автономно взаємодіяти зі своїм оточенням та іншими для задоволення своїх потреб. Ілліч використовує цей термін у його латинському значенні (лат. *convivere* «жити разом», де *con* – спільний; *vivi* – життя у множині), а також з конотаціями різних мов. Як правило, цей термін у релігійно-соціально-етичному контексті відноситься до форми спільного життя, що розглядає себе як спільноту допомоги, спільноту навчання та спільноту святкування. У теологічному контексті цей термін виражає, що суть церкви полягає в тому, що вона існує з іншими та незнайомими людьми у спільноті спільного життя. Ще однією, можливо найважливішою конотацією терміна *conviviality* у Івана Ілліча є християнський контекст загальної святкової трапези – трапези братолюбства. Відомо, що сам Іван Ілліч любив влаштовувати застілля зі своїми соратниками, однодумцями – можливо, таким чином він намагався об'єднати грецьку традицію філософських спільнот і дискусій на симпозіумах із християнською ідеєю присутності Христа скрізь, де «двоє або більше зібралися разом», пам'ятаючи обіцянку Бога: «Адже там, де двоє або троє з вас зберуться в ім'я Моє, там і Я посеред них» (Мт. 18:20).

Tools (інструменти, знаряддя, засоби). Протягом багатьох років Іван Ілліч займався аналізом впливу інструментів на суспільство. Під терміном «інструменти» Ілліч розуміє як фізичні пристрої, так і умонастрої, технології, наукові розробки, соціальні інститути тощо. Іван Ілліч досліджував вплив інструментів на суспільство та зміни, що відбуваються, коли інструменти (знаряддя, засоби) з конвівельних (доброзичливих) перетворюються на маніпулятивні. Глибокі знання в медієвістиці дозволили Іллічу відшукати джерела концепції інструментів у середньовічному трактаті «Дидаскаліон» Гуго Сен-Вікторського, де майже вперше представлена ідея сприйняття інструментів як чогось, що можна інтелектуально відокремити від рук шевців, ковалів чи підмайстрів.

Krisis. Важливо зазначити, що Ілліч розуміє слово криза (*krisis*) в його первісному медичному значенні – як переломний момент, коли лікар повинен визначити – помре пацієнт чи буде жити. Саме про переломний момент, який дарує надію на нове життя, пише Ілліч в своїй книзі «Право на корисне безробіття»: «Сьогодні слово “криза” вказує на момент, коли лікарі, дипломати, банкіри та соціальні фахівці всіх мастей беруть гору, а свободи зупиняються. Країни, як і хворі, опиняються у критичному стані... Проте криза не обов'язково має на увазі безрозсудне посилення контролю. Це може означати момент вибору, момент, коли люди раптово усвідомлюють, у яких клітках вони себе замкнули, і можливість жити по-іншому»⁷⁹.

Austerity. У своєму тлумаченні інструментів Ілліч звертається до творів Арістотеля і Томи Аквінського та зазначає, що «термін *austerity* в наш час деградував, втім для Арістотеля та Аквіната стосовно людей він означав основу дружби». Дійсно, в сучасних мовах термін *austerity* зазвичай використовується в політико-економічній площині та означає політику жорсткої економії. Проте Арістотель використовував термін *austerity* в своїх працях з етики говорячи про питання балансу, або «золотої середини», тобто того мінімального запасу матеріальних благ, що дозволяють людям жити доброчесним життям. Для Томи Аквінського *austerity* – це додаткова частина всеосяжної чесноти, яку він називає дружбою або радістю. Це плід побоювання, що речі чи інструменти можуть швидше зруйнувати, ніж посилити *eutrapelia* (витончену грайливість) у особистих стосунках». Таким чином, *austerity* як «сувора» форма дружби однієї людини з іншою – зв'язок, який полягав в їхній цілковитій відданості спільній етичній меті – могла б стати зразком для інших людей, які поділяли подібну відданість. Це може бути *austerity* товаришів, які працюють на революцію, або братів у Христі, які прагнуть тріумфу Божого царства, або представників конвівельної спільноти, які використовують інструменти для добробуту всіх. Обмеження, що пропонує Ілліч, вводячи в свою концепцію термін *austerity*, спрямоване не на заборону певних інструментів, але на таке спільне їх використання, що приносить радість усім учасникам цього процесу. Для кращого розуміння такої радісної спільноти важливим є термін *eutrapelia*.

Eutrapelia – грецький термін, який має особливе значення як у класичній літературі, так і в біблійних текстах. Він перекладається як «приємність або поворот до добра» та відображає відчуття жвавості, гумору чи доброї дотепності. Арістотель пов'язав *eutrapelia* з концепцією дотепності та гумору, припустивши, що гарне почуття гумору необхідне для соціальної взаємодії та особистого благополуччя. Тома Аквінський також розглядав *eutrapelia* в позитивному

⁷⁹ Ivan Illich. *The Right to Useful Unemployment and Its Professional Enemies*. London: Marion Boyars, 1978. P. 19-20.

світлі, знову ж таки, віддаючи перевагу аристотелівському уявленню про те, що вона складається з розумового відпочинку та почесної розваги. Цей філософський погляд на гумор як на щось корисне забезпечує контекст для використання його Іллічем в концепції інструментів. Радісні зустрічі та спільна радість використання інструментів можуть зміцнити стосунки всередині спільноти, відображаючи біблійний принцип любові та єдності. Йдеться про те, що веселий дух потрібен не тільки для розваги, а й для спільної справи, такий дух може сам слугувати інструментом для поширення Божої любові.

На нашу думку, концепція інструментів доброзичливості, що ґрунтується на добровільних та творчих принципах відповідального використання, залишається актуальною і в сьогоденні. Конвівельність як задоволення від спільного життя та змістовної праці у спільноті турботи, добросусідства, навчання та спілкування є важливою характеристикою майбутнього суспільства. Криза, як поворотний пункт розвитку відкриває «вікно можливостей» для втілення вищеописаних принципів у реальність. Обмеження, що передбачає термін *austerity* (відповідальне використання засобів, технологій, соціальних мереж та інститутів у радісному та відкритому співіснуванні задля досягнення спільної етичної мети) не слід розуміти як обмеження свободи індивіда – навпаки, *eutrapelia*, або безпосередня грайлива радість «буття разом», саме і полягає в усвідомленні власної відповідальності та особистісної взаємозалежності всіх представників спільноти.

PHILOSOPHICAL APPROACHES TO SOVEREIGNTY: BODIN, HOBBS, ROUSSEAU, AND HEGEL

Chekh M. O., Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv) and the University of Liège, (Liège, Belgium), e-mail: marynachekh@gmail.com, ORCID: 0009-0002-0450-724X.

The paper examines the philosophical roots of sovereignty in the works of Bodin, Hobbes, Rousseau, and Hegel, showing how their ideas shaped modern views of authority and legitimacy. It also reflects on the evolution of sovereignty in the digital era, focusing on Ukraine as a case of transformation and resilience.

Key words: Sovereignty; political philosophy; state authority; digital sovereignty; Ukraine; post-Westphalian order.

ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО СУВЕРЕНІТЕТУ: БОДЕН, ГОББС, РУССО І ГЕГЕЛЬ

Чех М.О., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого та Університету Л'єжу (Л'єж, Бельгія), e-mail: marynachekh@gmail.com, ORCID: 0009-0002-0450-724X.

У статті розглядаються філософські засади суверенітету у працях Бодена, Гоббса, Руссо та Гегеля, показуючи, як їхні ідеї сформували сучасні погляди на владу та легітимність. Також розглядається еволюція суверенітету в цифрову епоху, зосереджуючись на Україні як прикладі трансформації та стійкості.

Ключові слова: Суверенітет; політична філософія; державна влада; цифровий суверенітет; Україна; поствестфальський порядок.

1. Jean Bodin: The Birth of Legal and Political Sovereignty

Jean Bodin's conception of sovereignty in *Les Six Livres de la République* (1576) marked a decisive shift toward understanding the state as a unified legal and political entity. For Bodin, sovereignty (*souveraineté*) was “the absolute and perpetual power of a republic”. It was indivisible and resided solely within the sovereign—whether monarch or legislative body—who held the ultimate authority to make and annul laws. Bodin's theory emerged amidst the fragmentation of medieval Europe, providing a conceptual foundation for modern statehood and legal centralization, as Franklin emphasizes. His approach was deeply normative: sovereignty guaranteed stability and legal order against feudal chaos. Yet, Bodin's insistence on indivisibility became a source of tension in the pluralist and constitutional frameworks of later centuries.

Later scholars, including Skinner and Beaulac, have highlighted Bodin's enduring influence on the legal positivist tradition, portraying sovereignty as a juridical reality rather than a metaphysical abstraction. In the Ukrainian context, Bodin's principle of indivisible authority resonates with contemporary debates on constitutional supremacy and state cohesion amidst decentralization and regional autonomies, as Horbulin observes.

2. Thomas Hobbes: Sovereignty as Security and Artificial Unity

Thomas Hobbes redefined sovereignty through the lens of human nature and the social contract. In *Leviathan* (1651), he described the sovereign as an artificial person embodying the will of the multitude to escape the *state of nature*—a realm of chaos and fear. Sovereignty, for Hobbes, was absolute, indivisible, and necessary to ensure peace and security.

Hobbes' view was not only political but anthropological: the sovereign was a rational necessity born from human vulnerability. His model anticipated modern state bureaucracy and information governance, where order emerges from collective consent to authority.

Thomas Hobbes approached sovereignty through a combined political and anthropological lens. Williams notes that for Hobbes, the sovereign arose as a rational necessity, responding to fundamental human vulnerability. In today's digital era, Hobbesian logic resurfaces in discussions of cyber sovereignty and information control, as Creemers argues. Ukraine's digital resilience initia-

tives, such as the “Diia” platform and cybersecurity reforms, can be interpreted as practical applications of Hobbesian principles—preserving unity and authority within a fragmented informational environment (Kuzio, 2022).

3. Jean-Jacques Rousseau: The People as the Sovereign

Rousseau’s *Du Contrat Social* (1762) advanced a radical reinterpretation: sovereignty resides not in a ruler but in the collective “general will.” For Rousseau, the *volonté générale* represents the common good that transcends individual interests. Sovereignty is inalienable and indivisible, but its legitimacy depends on the direct participation of citizens. Jean-Jacques Rousseau, in contrast, emphasized the participatory and moral dimension of sovereignty. Bertram underlines that Rousseau’s model grounds authority in civic virtue and collective freedom realized through law.

Contemporary democratic theory, exemplified by Habermas, echoes these ideals in promoting deliberative legitimacy and participatory governance. In Ukraine, post-Maidan democratic reconstruction embodies Rousseau’s vision, seeking to align political authority with collective will through civic engagement and decentralization, as Zarembo discusses.

4. G.W.F. Hegel: Sovereignty, Recognition, and Ethical Statehood

Hegel synthesized prior traditions into a dialectical vision of sovereignty as the embodiment of ethical life (*Sittlichkeit*) in the rational state. In *Philosophy of Right* (1821), he argued that sovereignty expresses the unity of individual freedom and universal reason through the state’s institutions.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel offered yet another perspective, viewing the state as the embodiment of ethical freedom realized through historical development. Taylor stresses that for Hegel, sovereignty is inseparable from the moral and historical evolution of the state. Hegel’s insights continue to inform contemporary debates on global governance and digital sovereignty, particularly where questions of identity, law, and recognition intersect, as Pinkard notes. Ukraine’s struggle for international recognition and institutional self-determination reflects this Hegelian dialectic between inner rationality (state institutions) and external recognition (global order).

Classical Concepts Meet Contemporary Challenges

The classical theories of Bodin, Hobbes, Rousseau, and Hegel provide distinct ontologies of sovereignty—legal, security-based, moral, and ethical. Yet, all face profound recontextualization in the digital and globalized era. In the contemporary digital landscape, sovereignty encounters new challenges. Castells highlights how data flows and networked structures increasingly transcend territorial boundaries. Bodin’s legal absolutism now clashes with the fragmented regulatory environment of digital platforms; Hobbesian centralization confronts the decentralized logic of the internet; Rousseau’s participatory sovereignty struggles against algorithmic manipulation of public opinion; and

Hegelian ethical statehood faces crises of recognition amid global digital geopolitics, as Floridi and Creemers elaborate.

These transformations reveal that sovereignty today is no longer merely territorial but informational and relational – a constant negotiation between state authority, technological infrastructures, and citizens’ agency.

Synthesis and Contemporary Normative Tensions

Modern sovereignty operates within a post-Westphalian framework, as Held emphasizes, where authority is increasingly dispersed across networks, multinational corporations, and supranational institutions. The European Union’s Digital Sovereignty Strategy (European Commission, 2020) illustrates a model of regulatory pluralism, whereas China’s Cyber Sovereignty Doctrine demonstrates a centralized approach to digital governance, as Creemers emphasizes. The United States pursues technological dominance through market-driven innovation, as Morozov observes, while Ukraine navigates a complex balance between openness and resilience under conditions of hybrid warfare, as analyzed by Bureiko.

This plurality underscores a philosophical tension: can sovereignty remain ethically legitimate without absolute control? The answer may lie in revisiting the dialogical nature of Hegel’s recognition and Rousseau’s general will within digital-democratic architectures.

The Ukrainian Context: Sovereignty in Transition

The Ukrainian case exemplifies a laboratory of modern sovereignty under stress. Facing hybrid aggression, information warfare, and institutional transformation, Ukraine must continuously negotiate between Hobbesian security, Rousseauian participation, and Hegelian ethical recognition. Post-2014 developments—from constitutional reforms to the rise of digital governance—reflect an evolving synthesis of classical principles and modern imperatives. Ukraine’s digital sovereignty efforts (*Diia*, national cybersecurity strategies, EU integration) show how informational control and civic empowerment can coexist.

Ultimately, the philosophical lineage from Bodin to Hegel provides Ukraine with a conceptual map for understanding sovereignty as not merely possession of power but its ethical, participatory, and recognized exercise within a global, digital context. This rethinking positions Ukrainian sovereignty as both historically grounded and normatively forward-looking.

ФІЛОСОФСЬКІ ВИТОКИ МОРАЛЬНОЇ КРИЗИ ЗАХІДНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Уфимцев М.В., Дніпровський національний університет ім. О.Гончара,
e-mail: mihaifulimcev78@gmail.com, ORCID: 0009-0003-0780-3113

Представлено авторське бачення генезису етичної кризи західної ліберально-демократичної цивілізації, її занепад від християнської етики Середньовіччя до повної втрати моральних орієнтирів в постмодерністський період. В світі відсутності етичних стримуючих факторів, запереченні об'єктивної істини, тотальної недовіри в міжлюдських стосунках всіх рівнів, можливості створення надреалістичних фейків, за допомогою ШІ, наголошується на створенні цивілізації брехні.

Ключові слова: етика, християнський світ, західна цивілізація, постмодернізм.

PHILOSOPHICAL ORIGINS OF THE MORAL CRISIS OF WESTERN CIVILIZATION

Ufimtsev M. V., Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro),
e-mail: mihaifulimcev78@gmail.com, ORCID: 0009-0003-0780-3113

The author presents his vision of the genesis of the ethical crisis of Western liberal-democratic civilization, its decline from the Christian ethics of the Middle Ages to the complete loss of moral guidelines in the postmodern period. In a world without ethical restraints, denial of objective truth, total distrust in interpersonal relationships at all levels, and the possibility of creating hyper-realistic fakes with the help of AI, the creation of a civilization of lies is emphasized.

Keywords: ethics, Christian world, Western civilization, postmodernism.

Сучасна західна ліберально-демократична цивілізація, будучи спадкоємицею давньогрецької філософської традиції, демонструє парадокс: безпрецедентний економічний і технологічний розвиток супроводжується стрімкою моральною деградацією. Це проявляється у відході від традиційних християнських норм моралі, нормалізації раніше маргінальних практик у сфері статевих відносин, крайньому індивідуалізмі, споживчій гонці та загальній атмосфері нетерпимості. Головним принципом західного суспільства стає отримання максимальної вигоди з усього, що його оточує. Ця доповідь має на меті дослідити філософські та історичні причини цих деструктивних тенденцій.

Мислителі різних епох передбачали і аналізували кризу Заходу. Фрідріх Ніцше, з його інтелектуальною чесністю, констатував «смерть Бога» і, розчарувавшись в лицемірному християнстві, запропонував мораль «надлюдини», що зіграло важливу роль у руйнуванні традиційних підвалин.

Освальд Шпенглер у «Занепаді Європи» розглядав західну культуру як організм, що підійшов до фінальної стадії розвитку.

Представники Франкфуртської школи (Адорно, Хоркхаймер) у «Діалектиці Просвітництва» показали, як проект Просвітництва, прагнучи до раціональності, виродився в систему тотального контролю і маніпуляції.

Сучасний автор Дуглас Мюррей у «Дивній смерті Європи» вказує на втрату віри в християнські корені, масову імміграцію і низьку народжуваність як ключові фактори занепаду.

Витоки європейської етики лежать в античній філософії, яка фокусувалася на пошуку першооснови буття (архе) і доброчесного життя: етика знання Сократа, метафізика Блага Платона, «золота середина» Аристотеля, розумний гедонізм Епікура і стоїчний ідеал життя в злагоді з Логосом.

Переломним моментом стало християнське Середньовіччя, яке сформувало культурний простір Європи. Християнська етика, заснована на любові, вимагала внутрішнього перетворення, а не тільки зовнішнього дотримання закону. Однак раціоналізація віри в західній схоластиці стала однією з причин Великої схизми – розділення Церков, що зумовило різний розвиток Західної та Східної Європи.

Подальша втрата авторитету Церкви була викликана низкою факторів: гріховними вчинками її представників, жорстокістю релігійних війн і діями інквізиції. Це призвело до ментального перевороту – епохи Відродження, а потім і Просвітництва. Розум, натхненний успіхами науки, зайняв місце Бога. Гасло Френсиса Бекона «Scientia potentia est» («Знання – сила/влада») символізувало перехід до нової парадигми: природа і світ стали об'єктом для підкорення і отримання користі.

Залишившись без релігійного фундаменту, філософія спробувала створити раціональну етику:

- Томас Гоббс запропонував модель «суспільного договору» для приборкання егоїстичної природи людини.
- Іммануїл Кант сформулював категоричний імператив, близький до християнських заповідей, але який залишився, здебільшого, теоретичною конструкцією.
- Утилітаризм (Єремія Бентам) зробив критерієм моралі корисність і щастя, що логічно продовжило суб'єктивізацію етики і поставило її в залежність від непередбачуваних наслідків.

Однак прогрес, свобода і матеріальне благополуччя не принесли очікуваного щастя. XX століття з його двома світовими війнами, тоталітаризмом, Голокостом і сталінськими репресіями показало жахливий потенціал «цивілізованого» людства, оголивши кризу позитивістської парадигми.

Відповіддю на психічну травму XX століття, в наслідок двох світових війн, стала філософія постмодерну. Вона довела тенденції секуляризму до логічного кінця: заперечення об'єктивної істини і «метанарративів», деконструкція моралі, культ «своєї правди». Це вилилося в нормалізацію того, що раніше вважалося патологією: гендерний хаос, руйнування інституту сім'ї, сексуальні девіації, вільне вживання психоактивних речовин. Свобода, головна цінність Заходу, перетворилася на свою протилежність – вседозволеність, що веде до зростання психічних розладів, екзистенціальної порожнечі та суїцидів. Сучасні технології, зокрема ІІІ, що створює реалістичні фейки, остаточно підривають довіру – основу соціальних відносин, створюючи «цивілізацію брехні».

Моральна криза західної цивілізації є закономірним наслідком відмови від своїх духовних основ. Поступовий перехід від релігійної метафізики до раціонального позитивізму, а потім до релятивістського постмодерну призвів до втрати об'єктивних критеріїв добра і зла. Суспільство, побудоване на принципі максимальної вигоди і тотальної свободи самовираження, неминує рухається до духовного спустошення.

РИТОРИЧНА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДНИК МОВНОКОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ФАХІВЦЯ

Заваруєва І. І., Український державний університет науки і технологій (Дніпро),
e-mail: inna.zava@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2423-9481.

Розглянуто питання пов'язані із функціонуванням специфічних рис неориторички, як основи риторичної культури фахівця в аспекті цифрової риторички. Окреслюються шляхи взаємодії цифрової риторички з теоретичними надбаннями класичної риторичної науки.

Ключові слова: неориторика, риторична культура, риторичний ідеал, цифрова риторика.

RHETORICAL CULTURE AS A COMPONENT OF THE LANGUAGE-COMMUNICATIVE COMPETENCE OF A SPECIALIST

Zavaruiyeva I. I., Ukrainian State University of Science and Technology (Dnipro),
e-mail: inna.zava@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2423-9481.

Issues related to the functioning of specific features of neorhetoric as the basis of a specialist's rhetorical culture in the aspect of digital rhetoric are presented. The ways in which digital rhetoric interacts with the theoretical achievements of classical rhetorical science are outlined.

Keywords: neorhetoric, rhetorical culture, rhetorical ideal, digital rhetoric.

У сучасному освітньому середовищі одним із найважливіших завдань є підготовка висококваліфікованих фахівців, а запорукою їх професійного успіху є риторична культура. Тобто,

культура мислення, мовлення і спілкування, які є визначальними чинниками риторичної культури інтелігентної людини взагалі й обов'язковою складовою професійної діяльності будь-якого фахівця. Саме тому важливим складником професіограми багатьох професій є комунікативна компетенція особи. Як ключова професійна характеристика вона передбачає вміння фахівця вести міжособистісний та соціальний діалог, виступати публічно. Нині вже очевидним є той факт, що незалежно від галузі своєї діяльності спеціаліст повинен уміти добирати мовні засоби з урахуванням ситуації спілкування, майстерно володіти вміннями ефективного пошуку інформації, її систематизації, обґрунтовувати власну позицію, оцінювати та інтерпретувати події, ідентифікувати прояви пропаганди, ботів, тролів, фейки, маніпуляцію, втілювати свої ідеї завдяки онлайн-інструментам. Отже, якщо диплом про освіту підтверджує кваліфікаційний рівень, то мовлення свідчить про культурний рівень фахівця. З цього приводу ще античний філософ Сократ говорив: „Заговори, щоб я тебе побачив”. Саме культура мовлення є найважливішим засобом досягнення професійної досконалості, майстерності і кар'єрного зростання.

За визначенням Я. Білоусова, терміни «культура мови», «мовленнєва майстерність», «риторична культура» можуть ототожнюватись. А такі вітчизняні вчені, як Г. Сагач, Н. Тарасевич риторичну культуру розуміють як вищий вияв професійно-виконавської культури. Тому основою риторичної культури людини є наявність теоретичних знань з риторики, які вчать набирати риторичні прийоми для конкретної ситуації, для конкретного завдання. Учені доводять, що новизна й актуальність риторики української мови впливає з визначень таких завдань:

1. Риторика покликана усунути прогалини у знаннях теорії мови й мовленнєвого спілкування, формувати професійно важливі комунікативні вміння, відпрацювати алгоритм мовленнєвої поведінки.

2. Як наука й мистецтво аргументації, мислення й переконання, риторика сприяє становленню особистості з чіткою життєвою позицією, фахівця зі сформованим світоглядом і цінностями.

3. Риторика розглядає питання мовного увиразнення мовлення, яке має бути не лише граматично досконалим, лексично багатим, зрозумілим, але й образним, вишуканим, здатним викликати певні емоції й почуття.

Отже, бачимо, що провідна роль у риторичному процесі належить ораторові – він є автором промови, він її виголошує і він керує аудиторією. Цицерон вважав, що будь-який оратор

має бути різнобічно розвинутою людиною: *«Оратор повинен з'єднати в собі дотепність діалектика, думку філософа, мову поета, пам'ять законодавця, голос трагіка і, нарешті, гру та жести великих акторів».*

У 21 столітті класичні риторичні принципи поєднують з новими вимогами, що визначаються сучасною культурою та технологіями. Основними ознаками є: етика (етос), логіка (логос), емоційний вплив (пафос). Важливу роль відіграють такі якості, як особистісна компетентність (щирість, чесність, відповідальність), національна свідомість (патріотизм, високі моральні принципи) та комунікативні навички (здатність слухати та чути, культурно спілкуватися).

В реаліях сьогодення українське суспільство зіштовхнулось з тісним переплетінням реального та цифрового світів. За даних обставин варто зауважити, що стара форма «живого» спілкування потребує модернізації та прилаштування до нових реалій. На цій підставі можна говорити й про нові принципи і вимоги до риторичної теорії, а саме до ефективних засобів комунікативного впливу в умовах цифрового формату спілкування (цифрової риторики). Таким чином, можна визначити цифрову риторику як новий етап в риторичній науці, який характеризується міждисциплінарним характером, розширенням аудиторії, застосуванням різноманітних засобів для комунікації, поєднанням здобутків класичної риторики, а також неориторички, де основою риторичної культури є кілька положень:

1. «Цифровий текст» розуміємо як нефіксований та інтерактивний, що є джерелом передачі усної, письмової, візуальної інформації, в який читач може вносити свої зміни.
2. У «живій» промові аудиторія займає не першу позицію, при використанні «цифрового тексту» аудиторія є активною у демонстрації своєї позиції: «лайки», коментарі та ін..
3. Канони класичної риторики успішно застосовуються і для цифрової риторики, проте й мають свої особливості відповідно до умов сьогодення (використання якісних презентацій, інтерактивність та ін.).
4. Дотримання етичних норм при онлайн-спілкуванні: проблема вимкнених камер (втрата правил етикету і безкарність за вчинки) і «примусу» їх ввімкнення, що порушує принцип свободи і веде за собою втрату емоційної складової комунікації.
5. Сьогодні ритор має прилаштовуватись до нових умов диджиталізації, що потребує розробки нових методів і форм комунікації.

ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: ВИКЛИКИ СОЦІАЛЬНОЇ КРИЗИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Шабанов Д.О., Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради, e-mail: mixerd@ukr.net
ORCID: 0009-0000-0525-0779

У статті розглядається проблема людини у контексті цифрової трансформації державного управління в умовах соціальної кризи. Аналізу піддаються виклики, що виникають через алгоритмізацію процесів, цифрову нерівність, ризики приватності та психологічного перевантаження. Наголошується, що цифрова трансформація не повинна обмежуватися технічними інноваціями, а має інтегрувати гуманістичний підхід, етичні стандарти, соціальну інклюзію та культурно-психологічну підтримку громадян. Пропонуються перспективи подолання соціальних викликів: розвиток цифрової демократії, забезпечення цифрової рівності, етичне регулювання штучного інтелекту, інтеграція психологічної та культурної підтримки, формування нової управлінської культури. Показано, що лише комплексний підхід забезпечує баланс між ефективністю державного управління та збереженням прав, автономії та гідності людини.

Ключові слова: цифрова трансформація, державне управління, людина, соціальна криза, цифрова демократія, цифрова рівність, етика штучного інтелекту, психологічна підтримка, управлінська культура.

THE HUMAN PROBLEM IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION OF PUBLIC ADMINISTRATION: CHALLENGES OF THE SOCIAL CRISIS AND WAYS TO SOLUTION THEM

Shabanov D.O., Municipal institution of higher education "Dnipro Academy of Continuing Education" of the Dnipropetrovsk Regional Council, e-mail: mixerd@ukr.net,
ORCID: 0009-0000-0525-0779

The article examines the human dimension in the context of digital transformation of public governance amid social crises. It analyzes challenges arising from process algorithmization, digital inequality, privacy risks, and psychological overload. The study emphasizes that digital transformation should not be limited to technical innovations but must integrate a human-centered approach, ethical standards, social inclusion, and cultural-psychological support for citizens. The article proposes strategies for overcoming social challenges, including the development of digital democracy, ensuring digital equality, ethical regulation of artificial intelligence, integration of psychological and cultural support, and the formation of a new managerial culture. The study demonstrates that only a comprehensive approach can ensure a balance between effective public governance and the protection of human rights, autonomy, and dignity.

Keywords: digital transformation; public governance; human dimension; social crisis; digital democracy; digital equality; AI ethics; psychological support; managerial culture.

Сучасна доба характеризується безпрецедентним прискоренням технологічних змін, які охоплюють усі сфери суспільного життя. Цифрова трансформація державного управління є не лише технічним процесом модернізації управлінських систем, але й глибинним цивілізаційним викликом. У центрі цього процесу опиняється людина – як суб'єкт і об'єкт управлінських

рішень, як громадянин, користувач цифрових сервісів, а водночас і носій цінностей, прав та гідності.

Ключовим завданням стає пошук балансу між ефективністю державних інституцій і збереженням гуманістичного виміру управління. Це особливо актуально у період соціальних криз, спричинених війною, економічними потрясіннями та глобальною нестабільністю.

Цифрова трансформація розглядається як системна зміна способів взаємодії держави з громадянами шляхом упровадження інформаційно-комунікаційних технологій. Йдеться не лише про цифровізацію послуг, а й про зміну логіки управління – від бюрократичної до сервісно-орієнтованої.

В Україні цей процес уособлюють такі проєкти, як “Держава у смартфоні”, портал “Дія”, цифрові платформи в освіті, охороні здоров’я, соціальному захисті. Водночас цифровізація піднімає питання доступності, кібербезпеки, цифрової грамотності та довіри громадян.

Поряд з тим, що цифрові технології відкривають перед громадянами нові можливості, такі як швидший доступ до адміністративних послуг, зниження рівня корупції, участь у процесах прийняття рішень (електронні петиції, громадські обговорення), прозорість діяльності держави, вони містять в собі й нові виклики, вирішення яких потребує якісної зміни в гуманітарному просторі суспільства. Одним з таких викликів є ризик відчуження людини від прийняття рішень. Алгоритмізація управління може звести громадянина до «користувача послуг», відсуваючи його від активної політичної суб’єктності. Ще однією проблемою цифровізації управління є цифровий розрив між поколіннями, містом і селом, освіченими й менш освіченими громадянами, що створює нові форми соціальної дискримінації. Не менш важливим є питання загрози приватності. Масові бази даних, системи моніторингу й штучного інтелекту породжують небезпеку втрати контролю над персональною інформацією. На фоні перманентної депресивності, що пов’язана з загостренням соціальних криз, серед яких війна формує найдраматичніший сценарій особистісного життя, цифровізація управління призводить до психологічного перевантаження. Постійна присутність у цифровому просторі веде до зростання стресу, інформаційної втоми, відчуття залежності від технологій. Сучасний дослідник В. Флемінг в своїх працях розглядає як цифрові технології можуть покращити існуючі послуги з психічного здоров’я, зберігаючи при цьому людиноцентричний підхід⁸⁰.

Таким чином, проблема людини постає як проблема збереження її автономії, свободи вибору та гідності в умовах цифрової держави.

⁸⁰ Fleming W, Coutts A, Pochard D, Trivedi D, Sanderson K Human-Centered Design and Digital Transformation of Mental Health Services JMIR Hum Factors, 2025.

Війна, економічні потрясіння, міграційні процеси й глобальні виклики посилюють соціальні кризи, у яких цифрові технології відіграють подвійну роль. З одного боку, вони забезпечують швидкий доступ до інформації, мобілізують суспільство, підтримують комунікацію між державою і громадянами. З іншого – поширюють фейки, маніпуляції, створюють «інформаційні бульбашки».

У кризових умовах особливо гостро постає питання довіри. Якщо цифрові системи працюють прозоро, вони можуть зміцнювати соціальну єдність; якщо ж вони сприймаються як інструмент контролю – то підривають легітимність влади.

Подолання соціальних викликів у контексті цифрової трансформації державного управління потребує комплексного підходу, який поєднує технологічні інновації, гуманістичні цінності та соціальну інклюзію.

Розвиток цифрової демократії містить перехід від пасивного користування електронними сервісами до активної участі громадян у прийнятті рішень. З цією метою мають бути розвинуті електронні платформи для обговорення політик, створенні інтерактивні портали для громадських консультацій, електронних петицій, онлайн-голосувань щодо пріоритетів державної політики. Важливим фактором вирішення викликів цифровізації управління виступають інструменти зворотного зв'язку. Отже, цифрові сервіси повинні надавати можливість оцінити якість державних послуг та врахувати пропозиції щодо покращення. Дієвим аспектом цифровізації є широке залучення різних соціальних груп до освітніх програм з цифрової грамотності, що дозволяє включати в демократичні процеси тих, хто раніше не мав доступу до політичних платформ. Такий підхід не лише підвищує ефективність управління, а й зміцнює довіру громадян до державних інституцій.

В перспективі подолання соціальних викликів цифровізації важливе значення має етичне регулювання штучного інтелекту та великих даних. Хорватські вчені присвятили своє дослідження етики ШІ в публічному адмініструванні для розробки комплексної ціннісної рамки належного управління в державному секторі⁸¹. Масові дані та алгоритми штучного інтелекту створюють потенційні загрози для приватності та автономії людини. Для вирішення цього питання важливо щоб алгоритми ухвалення рішень були зрозумілими, а їхні критерії – доступними для перевірки. Врегулювання етичної сфери цифровізації має відбуватися на підставі

⁸¹ Mišić J., Kool R. van E. & L. Good governance of public sector AI: A combined value framework. Springer Nature Link, 2025.

етичних кодексів для розробників, що містять норми відповідального застосування технологій штучного інтелекту, які враховують права людини та суспільну користь.

Це забезпечує баланс між інноваційністю та захистом громадян, запобігаючи надмірному контролю чи соціальному відчуженню.

Важливо, щоб цифровізація не замінювала живе спілкування та соціальну підтримку, особливо у кризові періоди. З цією метою цифрове управління має гуртуватися на платформах психологічної допомоги, на кшталт онлайн-консультацій, чатів з психологами, що інтегровані в державні портали.

Отже, відповіддю на виклики цифровізації постає формування нової управлінської культури, що потребує нових компетенцій та цінностей у державних службовців. До основних компетенцій управлінців слід віднести: Компетенції цифрового управління, що містять знання цифрових платформ, аналітики даних, кібербезпеки, управління електронними сервісами; Етичну та гуманістичну компетенцію у вигляді здатності усвідомлення, що технології служать людям, а не навпаки; Компетентність гнучкості та інноваційності, як здатність швидко адаптувати управлінські практики до змінного контексту, кризових обставин та соціальних потреб.

Нова управлінська культура поєднує ефективність, прозорість і гуманістичну чутливість, що дозволяє державі функціонувати не за застрілим стереотипом контрольної функції, а виконувати місію служіння громадянам, гідно здійснюючи сервісно-орієнтовану функцію.

Отже, цифрова трансформація державного управління є не лише технічною модернізацією, а й антропологічним викликом. Проблема людини в цьому контексті полягає у збереженні її гідності, автономії та свободи в умовах алгоритмізованих рішень і глобальних соціальних криз. Перспективою є поєднання технологічних інновацій із гуманістичними принципами, розвитком культури цифрової демократії та забезпеченням соціальної справедливості. Лише тоді цифрова держава стане не механізмом контролю, а простором для реалізації людського потенціалу.

СВІТОГЛЯДНИЙ КОНТЕКСТ СУЧАСНИХ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГОР

Герасименко О.А., Український державний університет науки і технологій (Дніпро),
e-mail: sail@ukr.net, ORCID: 0009-0000-9359-0369.

Аналізується проблема адекватного світоглядного контексту сучасних Олімпійських ігор. Вивчаються основні форми кризових явищ спорту та Олімпійських ігор та розглядаються шляхи їх гуманізації.

Ключові слова: спорт, Олімпійські ігри, криза Олімпійських ігор, ідеал людського життя, гуманізм, релігія, філософія.

WORLDVIEW CONTEXT OF THE MODERN OLYMPIC GAMES

Gerasimenko O.A., Ukrainian State University of Science and Technology (Dnipro),
e-mail: sail@ukr.net, ORCID: 0009-0000-9359-0369.

The problem of an adequate worldview context of the modern Olympic Games is analyzed. The main forms of crisis phenomena in sports and the Olympic Games are studied and ways of their humanization are considered.

Keywords: sport, Olympic Games, crisis of the Olympic Games, ideal of human life, humanism, religion, philosophy.

Олімпійські ігри тривалий час (а часто і нині) сприймаються як самодостатній соціальний феномен, автономний від інших сфер культури. В наші дні спостерігається відхід від чистоти мотивів учасників змагань, які мали місце на початку їх історії. Нині олімпійці, як в процесі участі у іграх, так і поза їх межами часто демонструють прояви аморальної та агресивної поведінки. Також завдяки роботі журналістів нам сьогодні відомі багато прикладів:

- а) зловживання учасниками Олімпійських ігор хімічних препаратів (допінг та наркотики);
- б) антиправової та кримінальної поведінки атлетів.

Все більш виразною є тенденція перетворення «Олімпізму» в джерело прибутків та фінансової вигоди. Зазначені прояви кризового стану Олімпійського руху зумовлюють вихід на перший план питання про світоглядний контекст Олімпійських ігор. Негативні аспекти сучасного стану олімпійського спорту спонукають нас зосередити увагу на характері змістовного їх зв'язку з іншими сферами культури. В першу чергу мова йде про укоріненість перших Олімпійських ігор у релігійному світогляді. Сьогодні ж релігія втратила своє домінуюче місце в культурі, а також значною мірою завдяки впливу філософії позитивізму в 19–20 столітті завершився процес секуляризації світогляду. А тому істотним фактором нинішнього стану речей є негативний образ філософії як ворожої щодо окремих сфер культури. Ситуація радикально змінилася в другій половині XX ст. в умовах виникнення та посилення постмодернізму, що актуалізує проблему виявлення та осмислення тих філософських припущень, які лежать в основі спорту взагалі та Олімпійських ігор зокрема.

Дослідницька література сьогодні демонструє потужний запит на цілісне осмислення еволюції та сучасного стану Олімпійських ігор. Змістовне осмислення історії та сучасного стану передбачає також увагу до етапу їх відродження після майже 1500 років відсутності, а саме – до ідейного багажу барона П'єра де Кубертена. Його багата спадщина останнім часом заслужено є об'єктом пильної уваги та дискусій. В першу чергу мова йде як про смисл запро-

понованого ним поняття «Олімпізм», так і про доцільність збереження ідеалу здорового способу життя. Ці моменти високо оцінюються сучасними авторами. Зокрема слушно звернути увагу на глибоку тезу Ламартіна да Коста про те, що філософія Олімпійських ігор є формою легітимації антропологічної основи олімпізму. Предметом подальших досліджень є складна та дискусійна проблема, а саме питання про те, наскільки правомірним нині є термін «постолімпізм» та яким є його значення в ситуації постмодернізму.

Сьогодні, на початку XXI ст. слушним є звернення до давніх часів історії людства, які відомі як епоха генези Олімпійських ігор. Ми не можемо оминати увагою своєрідність соціальних ідеалів Давньої Греції в ту далеку від нас історичну епоху. Вона стає більш явною за умови уваги до фактів добровільного зречення людини від власної гідності, яке мало місце в азійських деспотичних режимах, що супроводжується покірністю, послужливістю та лестощами. Соціальні ідеали еллінів є протилежністю зазначеній добровільній дегуманізації, де до числа пріоритетних цінностей належать особистісна свобода, прагнення до самовдосконалення (арете), бажання досягнути вершин у всіх сферах соціального життя, в тому числі у фізичному розвитку. Як добре відомо, взірцем для наслідування давніх греків були їх Олімпійські боги, які для них були в першу чергу ідеально розвиненими атлетами. До числа яскравих ілюстрацій належать приклади найбільш шанованих героїв еллінів, а саме – могутні богатирі як Геракл та Тессей. Їх безсмертні подвиги є демонстрацією ідеї доцільності застосування надлюдської сили заради перемоги добра і справедливості. До числа потужних аргументів та яскравих ілюстрацій домінування центральної значущості ідеалу фізичної досконалості для давньогрецької культури належать також всесвітньо відомі безсмертні творіння Гомера – «Іліада» і «Одісея». Їх сторінки є наочним прикладом важливості торжества чесного змагання та доблесті, мужності і благородства, гідності та хоробрості.

Як ми бачили, своєрідність сучасного етапу культури значною мірою пов'язана з втраченою соціального престижу спорту взагалі та Олімпійських ігор зокрема. Мова йде про домінування економічного інтересу та сприйняття спорту як сфери розваг, що супроводжується проявами агресії та нігілізмом щодо норм моралі. В цих умовах на перший план виходить питання про те, як можливо повернути ті гуманістичні цінності, які були основними в становленні Олімпійських ігор? Чи є в цій ситуації слушним є звертання до філософії як носія гуманістичних принципів та цінностей?

Донедавна відсутність уваги до філософії в процесі осмислення спорту та Олімпійських ігор здавалася нормальним станом речей. Такий підхід значною мірою може бути виправданий поширеністю тих філософських течій, які були зорієнтовані на поверхневу фіксацію особливостей кожної епохи. До їх числа належать позитивізм, прагматизм, утилітаризм тощо. Для

нас же важливі ті філософські течії, які є носіями гуманістичних принципів та цінностей. До їх числа належать екзистенціалізм, філософська антропологія, персоналізм. В цьому контексті неможливо оминати увагою глибоку публікацію Ганса Ленка про важливість філософської антропології, яка носить красномовну назву «Антропологія Олімпійських атлетів: до модернізованої філософії Олімпійських ігор та атлетів» (2007).

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У МИСТЕЦТВІ: НОВІ ГОРИЗОНТИ САМОВИРАЖЕННЯ ЧИ ТВОРЧІСТЬ БЕЗ АВТОРА

Рожнев О.В., Український державний університет науки і технологій (Дніпро),
e-mail rum_diary@ukr.net, ORCID: 0009-0001-2058-0837.

В роботі розглянуто вплив штучного інтелекту на сучасне мистецтво в добу метамодерну. Визначено особливості у взаємодії людини й машини. Підкреслено, що ШІ стає не заміною, а партнером людини у процесі культурного самовираження.

Ключові слова: штучний інтелект, мистецтво, метамодерн, авторство, автентичність, культура, творчість.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ART: NEW HORIZONS OF SELF-EXPRESSION OR CREATIVITY WITHOUT AN AUTHOR

Rozhnev O.V., Ukrainian State University of Science and Technologies (Dnipro),
e-mail rum_diary@ukr.net, ORCID: 0009-0001-2058-0837.

The work explores the impact of artificial intelligence on contemporary art in the era of metamodernism. It identifies the transformation in human-machine interaction. AI is presented not as a replacement but as a creative partner in cultural self-expression.

Keywords: artificial intelligence, art, metamodernism, authorship, authenticity, culture, creativity.

Штучний інтелект (ШІ) у XXI столітті став технологічним феноменом та чинником суттєвих змін у культурі. Його використання в мистецтві відкриває перед людством горизонти самовираження, що обмежені тільки багатством уяви, водночас ставлячи під сумнів традиційне розуміння авторства і творчості. Феномен ШІ полягає в тому, що людина вже не є єдиним суб'єктом творення, машина поступово стає співтворцем, партнером, повноцінним учасником мистецького процесу.

Поява «DALL·E», «Midjourney», «Suno AI», «ChatGPT», «Runway» тощо – змінила сам принцип створення художнього продукту. Тепер, щоб бути творцем, не потрібно малювати чи писати, достатньо конкретно і чітко сформулювати запит, а алгоритм втілить його у форму – відео, музику, текст чи зображення. Уявлення про творчість змінюється – воно перестає бути суто людським актом і перетворюється на діалог між людиною та штучним інтелектом.

Витвори, створені за участі ШІ, – повнометражні фільми, серіали, музикальні альбоми – все це дзеркало нашого часу: прагнення до самовираження, страх глобальних змін, психологічні травми, пов’язані з пандемією та війнами, балансування між щирістю та іронією.

Одним із найяскравіших прикладів взаємодії людини та ШІ стало створення у 2018 році картини «Портрет Едмона де Беламі» (Portrait of Edmond de Belamy), згенерованої «GAN» (generative adversarial networks). Ця робота була продана на аукціоні Крітіз майже за пів мільйона доларів, викликавши дискусію про те, хто є справжнім автором твору – розробники алгоритму, користувач, який створив запит, чи сама система. Фактично, на наших очах відбулося формування нового культурного феномену – творчості без автора, коли людська фантазія зливається з цифровим кодом машини.

Неодмінно виникають філософські та етичні питання: чи можна вважати ШІ суб’єктом творчості, якщо він лише обробляє введені дані?; чи має право машина називатись «автором»? якщо результат вражає емоційно, але був створений без емоцій, чи не перетворюється мистецтво на технічну симуляцію, позбавлену справжньої духовної сутності?

У цьому контексті актуальним є поняття співавторства, що відповідає принципам метамодерну. Людина задає сенс, концепцію, контекст, емоційний вектор, а ШІ, в свою чергу, пропонує інструментарій для реалізації цих ідей, сприяючи діалогу між ними. Мова йде не про заміну митця машиною, відсутність емоцій, суб’єкта творчості чи духовної сутності, це все ще засіб самовираження, а не процес заради процесу. Суть в тому, що світ не стоїть на місці, а з ним і технічний прогрес. Способи відображення реальності, незалежно від нашого бажання, теж набувають нових форм, і наше завдання зробити цей процес якомога безпечнішим з етичної точки зору. ШІ розширює межі художнього вираження реальності. Алгоритм навчається, живе, реагує на емоції користувача, тому кожен витвір ШІ є справді унікальним.

Отже, у добу метамодерну штучний інтелект є не стільки загрозою, скільки потужним інструментом реалізації можливостей. Він стимулює переосмислення самої природи творчості, відкриваючи шлях до синтезу технологій і духовності. Мистецтво майбутнього, ймовірно, стане простором співіснування людини і машини, проте головним все одно залишатиметься не технічна досконалість, а глибина смислу, який уміє відчувати лише людина.

ШІ у мистецтві не знищує авторство, а радше трансформує його. Нові форми самовираження не заперечують людської сутності, а навпаки – підтверджують її унікальність. ШІ може створювати зображення, музику чи тексти, але лише людина здатна наділити їх сенсом. Тому навіть у «бездуховному» світі мистецтво залишається найщирішим способом бути людиною.

Секція 3

Духовні виміри філософської антропології

МОРАЛЬНІСТЬ В ОНТОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Загрійчук І.Д., Український державний університет залізничного транспорту (м. Харків), e-mail: zagrij@yahoo.com., ORCID: 0000-0002-0319-3675.

Предсталена спроба уточнити роль і місце моральності у становленні та функціонуванні сучасних успішних суспільств. Аналізується моральність як невід'ємна складова онтології суспільства.

Ключові слова: суспільство, моральність, онтологія, суб'єктивність, відносини.

MORALITY IN THE ONTOLOGICAL DIMENSION

Zahriichuk I.D., Ukrainian State University of Railway Transport (Kharkiv), e-mail: zagrij@yahoo.com., ORCID: 0000-0002-0319-3675.

An attempt is made to clarify the role and place of morality in the formation and functioning of modern successful societies. Morality as an integral component of the ontology of society is analyzed.

Keywords: society, morality, ontology, subjectivity, relations.

Питання моральності завжди стояло гостро для дослідників, які присвятили себе дослідженню людини і суспільства, а якщо точніше, то дослідженню людини у суспільстві. Знову звернути увагу на цю проблему спонукало знайомство з роботою американських дослідників Дарона Аджемоглу та Джеймса Робінсона в українському перекладі «Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності» [Київ, 2016]. Автори починають з того, що порівнюють становище громадян і їхніх соціальних і політичних інститутів по обидва боки американо-мексиканського кордону. Не секрет, що як у Мексиці, так і в США у цьому регіоні одні і ті ж природні та кліматичні умови господарювання, однак соціальне становище людей суттєво відрізняється. Це і стало зав'язкою для авторів вказаного бестселера у дослідженні причин такої відмінності. Власне ця інтрига стала й для нас основою міркувань про статус моральності в онтологічному вимірі.

Ми також часто замислюємось над тим, чому у нас, навіть у кращі роки, маючи досягнення у багатьох сферах, ми відстаємо у головних показниках якості життя. Більше того, у нас чи не найвища питома вага фахівців з вищою освітою. Часто окремі фахівці не лише працюють на рівні західних спеціалістів, а й переважають їх. А результат нашої спільної діяльності поступається західним суспільствам. Практично ми маємо щось подібне до того, що змальовують автори названої роботи по дві сторони американо-мексиканського кордону.

Виявляється, що для ефективного існування суспільства потрібні інклюзивні економічні та політичні інститути, які б забезпечували гармонійне існування громадян та соціальних структур. Але навіть коли такі структури створені, то не в усіх суспільствах вони належним чином функціонують. Вони не завжди забезпечують динамічний розвиток та прогрес. І тут виникає питання: чому так відбувається?

Люди створюють суспільні інститути і вони ж їх руйнують. І коли говорять, що десь там існує система, наприклад, права, яка забезпечує захист існуючого порядку, то це вірно. Але скільки в історії було випадків, коли, наприклад, демократичні системи руйнувались і структури, які б мали уберегти суспільство від сповзання в диктатуру, не справлялись з покладеною на них функцією. Це свідчить про те, що головною дієвою особою всіх соціальних систем є людина і відносини, які вона формує з собі подібними. А ці відносини і є суспільними, оскільки вони в'яжуть людей в єдине товариство, спільноту, суспільство.

Отже, якість суспільства залежить від його організації, де остання визначається характером взаємовідносин між його членами. А ці відносини, стосунки між людьми залежать від моральних якостей кожного, від бажання підтримувати в суспільстві загальний закон, спільні цінності, дотримуватись загальних правил поведінки. Коли ж цього немає, коли комусь дозволено більше, ніж іншим, тоді єдність суспільства руйнується, суспільство перестає бути таким за своїм поняттям. Чим більше у суспільстві таких порушень, тим більше воно перетворюється на юрбу, в якій не діють загальні правила, а потім і руйнуються його структури. Встановлені правила та норми серйозно не сприймаються, їх перестають дотримуватись. Це стається тому, що ці суспільні структури не виконують своїх функцій.

Що ж служить основою, базисом оптимального, гуманного характеру суспільних структур? Що ж утримує систему відносин у суспільстві від їх ерозії, виступає захистом від руйнації загальних норм права, на які сьогодні покладаються у прагненні пояснити функціонування демократії?

За великим рахунком такою основою оптимального існування суспільства є рівень свідомості людини, а якщо точніше рівень її моральної свідомості. І мова йде не лише про свідомість, а про спрямованість свідомості на практичне втілення її змісту, де змістом є цінності, що носять загальнолюдський характер. А це є моральні цінності. Не даремно вчення про моральність І. Кант назвав практичною філософією. Тобто моральність людини, її суб'єктивність у своєму втіленні виступає складовою частиною буття, онтологічним чинником.

Те ж саме стосується й інклюзивних економічних і політичних структур. Вони функціонують, якщо у суспільстві існує критична маса громадян, які не лише зацікавлені у їх збереженні, але й готові практично, виходячи зі своїх моральних переконань, підтримувати ці структури своїми вчинками.

В загальному підсумку джерелом становлення суспільства, як спільного середовища формування людини є сама людина, її моральний рівень, бажання і готовність творити це середовище. Саме завдяки онтологічному статусу моральності людина спроможна творити реальність, яка не зводиться до природних законів. Це принципово нова реальність, в якій людська суб'єктивність, а саме моральна свідомість, є невід'ємним елементом онтології суспільства.

КУЛЬТУРА РОЗУМІННЯ В ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА ОСВІТИ

Юркевич О. М., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (Харків), e-mail: olenayurkevych@ukr.net, ORCID: 0009-0002-9086-4672.

Досліджено розвиток герменевтичних ідей в українській філософії з проясненням культурної форми розуміння. Виявлено суттєві характеристики культури розуміння в українському філософському та освітянському просторі, їх значення в історії та сучасному духовному житті української нації.

Ключові слова: герменевтика, герменевтична культура, культурна форма розуміння, «сердечне» розуміння.

CULTURE OF UNDERSTANDING IN THE TRADITION OF UKRAINIAN PHILOSOPHY AND EDUCATION

Yurkevych O. M., Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv), e-mail: olenayurkevych@ukr.net, ORCID: 0009-0002-9086-4672.

The development of hermeneutic ideas in Ukrainian philosophy with clarification of the cultural form of understanding is investigated. The essential characteristics of the culture of understanding in the Ukrainian philosophical and educational space, their significance in the history and modern spiritual life of the Ukrainian nation are identified.

Key words: hermeneutics, hermeneutic culture, cultural form of understanding, «heartfelt» understanding.

Під герменевтикою традиційно розуміється мистецтво пояснення (тлумачення). А філософська герменевтика постає як «метод, теорія (філософія) та практика (мистецтво) будь-якої інтерпретації, розуміння і тлумачення різноманітних результатів людської діяльності

будь-яких епох, артефактів матеріальної або духовної культури та ін.»⁸². Відповідно, герменевтична культура⁸³ передбачає, що існують певні алгоритми цієї практики, є певна герменевтична логіка, за якою здійснюється тлумачення та отримується розуміння.

Європейська філософська герменевтика, надбання якої уособлюються в іменах М. Гайдеггера і Х.-Г. Гадамера, історично сформувалась на основі теоретичних досліджень Арістотеля, Бл. Августина, Й. Хладеніуса, Ф. Шлейєрмахера й, особливо, на герменевтиці життя В. Дільтея і феноменології Е. Гуссерля. Услід за Гайдеггером, Гадамер вважав, що «вже у факті існування повинно міститись розуміння, що саме існування є герменевтичним, таким, що тлумачить»⁸⁴. Згодом ідея «розуміючого існування» втілювалась в гейдеггерівському понятті *Da-Sein*. Але у 90-і роки XX століття в західноєвропейській філософії ідея універсальності розуміння була піддана критиці. Концепція конфліктності інтерпретацій Поля Рікера переорієнтувало герменевтику в площину множинності сенсів та інтерпретаціонізму. В аспекті регіональної онтології визначається множинність регіональних герменевтик.

У формуванні культури розуміння особливе значення має етнічна специфіка розуміння, на котру, в свою чергу, впливає менталітет. Специфіка української (руської) герменевтичної культури визначається як «сердечне розуміння», що отримує розвиток в практиці ісіхазму, братських шкіл, філософії серця Г. Сковороди, П. Юркевича та ін. Ісіхастська аутогерменевтика набувала герменевтичний досвід у процесі «духовного творення» як єднання серця і розуму, що формувало герменевтичне коло як «колообертання розуму», або почергове «введення розуму» у тіло, серце й розум. Таким шляхом духовного уможляду досягалось щастя як духовна досконалість у цілісному саморозумінні.

Формування різних культур розуміння відбувається в освітянському просторі⁸⁵. Так, в братських школах⁸⁶ формується просвітницька герменевтична практика на основі діалогової (питально-відповідної) системи навчання по типу катехізису. У ній розуміння доповнюється поясненням, з'являється комунікативне протистояння, що викликає інтелектуальну напругу і

⁸² Присухін С. І. Герменевтика. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Герменевтика> (дата звернення: 9.10.2025).

⁸³ Юркевич О. М. Герменевтика культурної форми розуміння. Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня д-ра філос. наук. за спеціальністю 09.00.01 – онтологія, гносеологія, феноменологія. Харків, 2005. 48 с.

⁸⁴ Gadamer H.-G. Heidegger und die Griechen. *AvH Magatin*. 1990. № 55. S. 31.

⁸⁵ Юркевич О. М. Освіта та культура розуміння. *Науковий вісник. Серія «Філософія»* / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків: «ОВС», 2002. Вип. 12. С. 68-72.

⁸⁶ Пам'ятки братських шкіл на Україні (к. XVI – поч. XVII ст.). Київ: Наук. Думка, 1988. 566 с.

продукує сенси. В епоху українського бароко використовується екзегетичний метод префігуративної інтерпретації. Філософію Г. Сковороди в герменевтичному аспекті характеризують софійність, префігуративність (алегоричість), моделювання «символічних світів», барочний синкретизм і діалогічність. Антропософська проблематика висловлена Г. Сковородою у його вченні про «сродний труд» та першість «мікрокосму». «Але ж, як відомо, внутрішнім регулятором діяльності людини є та сторона її «мікрокосму», яка сконцентрована у моральних засадах. Тому український менталітет в умовах розвитку духовності усього народу здавна сконцентрований саме навколо моральної проблематики, центром якої і є «внутрішнє буття індивідууму»⁸⁷. Різність рівнів духовного розвитку виражена в його ідеї «неоднакової для всіх рівності»⁸⁸. Герменевтичне коло постає у нього в містичному контексті як «кільце вічності», в якому вічно перебуває біблійний текст. У філософії П. Юркевича «серце» асоціюється з образом і впливом Сонця та формує моральну автобіографію особистості. Герменевтичне коло як «світле коло розуміння» в «логіці серця» Юркевича є невинним рухом до «глибокого серця» як містичного центра особистості. Цим моделям відповідають також лінгвістичні моделі герменевтичного кола О. А. Потебні. Він досліджує символічну природу мови як діяльності духу та відкриває лінгвістичну історію національного духу, через що відкривається розуміння. В цьому ідеї Потебні є співзвучними теорії про внутрішню форму мови В. Гумбольдта. Шляхом етимологічного аналізу слова відновлюється забуте уявлення, чим встановлюється зв'язок з традицією (духом народу). Символічний характер слова виявляє також міфічний спосіб мислення, за яким аналогічні предмети вважаються істинно рідними, «живими».

Герменевтична культура формується в спілкуванні, перш за все, через освіту. Теорія комунікативної дії Ю. Габермаса формує модель комунікації раціонального зразку, на тлі концепції життєвого світу. Необхідність морального порядку, зважаючи на світову перспективу, виводиться з раціональної мотивації. В українській традиції етичний характер культури розуміння обумовлюється нераціональними чинниками, активністю містичного духовного центру – «серця».

Через традиційні для української герменевтичної культури шляхи досягається головна чеснота – моральний сенс. Вона продукує духовну єдність (соборність) у співбутті. Це окреслює «обрій розуміння» (Х.-Г. Гадамер) української герменевтичної культури як особливого життєвого світу. Розуміючий розум, на відміну від «чистого» розуму, є по своїй суті діалогічним. А діалогічна модель, де сенс передається як раціонально, так і чуттєво, «від серця до

⁸⁷ Бичко А. Національні аспекти філософської освіти в Україні. *Філософія освіти*. № 1. 2005. С. 215.

⁸⁸ Сковорода Г. Твори: У 2 т. Київ, 1994. Т. 2. С. 36-43.

серця» постає елементарною структурою духовного зв'язку у соборних відносинах, в реальності колективного духу. Межі розуміння в діалозі завдані межами мови та культури. Такою виявляється теоретична модель культурної форми розуміння в українській культургерменевтиці. Роки колонізації України російським імперіалізмом та радянщиною негативно вплинули на цю традицію, але не вбили її. В сучасному світі «мозаїчної культури» розвиток особистості, її духовного осердя виявляється істотним. В Україні актуалізується національна ідентичність, відроджуються освітянські традиції орієнтації на духовний розвиток «внутрішньої людини» через культурну форму розуміння, відповідну «понятійну сітківку», що створює сучасна українська інтелектуальна еліта. Любов і вболівання за долю Батьківщини, висока моральна особистісна відповідальність, що випливає з «сердечного центру» розуміння та саморозуміння, поліфонізація у співпорозумінні з різними народами постають як незмінні культурні цінності у житті українського народу, що культивуються в сучасності через освіту та національні культурні традиції.

АНТРОПОЛОГІЯ ДУМІТРУ СТЕНІЛОАЙЕ: РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Шкрібляк М.В., Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
e-mail: m.shkriblyak@chnu.edu.ua, ORCID: 0000-0002-6036-5242

У тезах актуалізовано основні контури та витлумачено домінантні концепти антропологічної думки одного із найвідоміших румунських теологів ХХ ст. – Dumitru Stăniloae / Думітру Стенілоайе. Увагу звернено не лише на провідні ідеї антропологічного дискурсу мислителя, а й на джерела формування природнього і довершеного синтезу патристичних засад християнської антропології з її вагомим аксіологічним потенціалом. Артикулюється твердження про оригінальність морально-догматичної й антропологічної концепції Д. Стенілоайе, центральним конструктором якої є синтез неопаламізму, як еволюційної форми сучасного християнського богослов'я, що набуває якісно нової циркуляції в структурі православної церковно-релігійної традиції постсекулярної доби та соціально-психологічної актуалізації релігійності.

Ключові слова: антропологія, богослов'я, неопаламізм, образ Божий, постсекулярність, релігійність, аксіологічний потенціал.

DUMITRU STENILOAIEH'S ANTHROPOLOGY: RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL INTERPRETATION

Skriblyak M. V., Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
e-mail: m.shkriblyak@chnu.edu.ua, ORCID0000-0002-6036-5242

The theses update the main outlines and interpret the dominant concepts of the anthropological thought of one of the most famous Romanian theologians of the 20th century – Dumitru Stăniloae. Attention is drawn not only to the leading ideas of the thinker's anthropological discourse, but also to the sources of the formation of a natural and complete synthesis of the patristic

foundations of Christian anthropology with its significant axiological potential. The statement about the originality of the moral-dogmatic and anthropological concept of D. Steniloaye is articulated, the central construct of which is the synthesis of neo-Palamism as an evolutionary form of modern Christian theology, which acquires a qualitatively new circulation in the structure of the Orthodox church-religious tradition of the post-secular era and the socio-psychological actualization of religiosity.

Keywords: anthropology, grace, theology of personality, neo-Palamism, deification, image of God, postsecularity, religiosity, religious-theological synthesis

Теологічна спадщина священника і вченого-теолога Думітру Стенілоає (1903–1993) – визначного представника православної релігійно-богословської думки ХХ ст., а від недавно ще й святого Румунської Церкви як сповідника віри – це величезний компендіум джерел християнської релігійно-богословської думки, що є синтезом і комплексним узагальненням літургійного досвіду православної церковної традиції.

Д. Стенілоає – навчався і захистив докторську дисертацію в Чернівецькому університеті (1928 р.) про Єрусалимського патріарха Досифея та його зв'язки з румунськими володарями⁸⁹.

Як справедливо зауважив Юрій Чорноморець, Думітру Стенілоає підійшов найближче до здійснення задуму, до якого прагнуло багато християнських мислителів ХХ ст. Він заклав фундамент для створення великого і цілісного догматичного компендіуму структурно-логічної системи неопатристичного богослов'я, в якому чільне місце відводило би ся християнській антропології. Вчений, зокрема, наголошує, що стиль богомисля румунського теолога – аналогічний до святоотцівського⁹⁰.

На наше переконання, Думітру Стенілоає, вирішив ті завдання, які ставили перед собою його соратники і сучасники, хоча й із відмінними підходами та богословськими візіями. Сучасні релігієзнавці та богослови сходяться на думці, що його перевага саме в тому, що він створив «власну догматичну теологію», яка враховує філософсько-антропологічні концепти Мартіна Гайдеггера, Макса Шелера, Ніколая Гартмана, Карла Ранера, Карла Барта та ін.⁹¹

У центрі теологічної системи Д. Стенілоає і, зокрема догматичної антропології – вчення про людину як образ Божий. Її приведено у світ для постійного й безнастанного обоження через

⁸⁹ 24 ani fără Părintele Dumitru Stăniloae (2017). *Basilica.RO*. URL : <https://basilica.ro/24-ani-fara-parintele-dumitru-staniloae/>

⁹⁰ Чорноморець Ю. Загальна характеристика сучасної православної теології. *Apologet*. URL : <https://www.apologet.kiev.ua/-838773314/63-pravoslavni-poglyad/1249>.

⁹¹ Там само.

реальну участь в несотворених Божественних енергіях, що постає наріжним каменем богословської думки теолога⁹². Водночас він розрізняє сутність і несотворені енергії, а тому ідейно-догматичний смисловий конструкт його богословської антропології – це бурхливі революційні пориви, а синтез неопаламізму, якому мислитель відводить провідне місце в системі сучасного богослов'я та соціально-психологічної ревіталізації християнської релігії.

Магістральну ідею релігійно-богословської думки теолог вбачає у вихованні особливої культури спілкування з Богом, усвідомленого та відповідального ставлення до пошуку і зустрічі з Творцем. За переконаннями Д. Стенілоє, без глибокого розуміння змісту окресленої ним настанови, ці стосунки в гіршому разі будуть неможливими зовсім, а в кращому – надто спотвореними. Зрештою, такий досвід призведе до остаточного руйнування⁹³.

Методологічною опорою богомислія й антропологічного дискурсу слугує системно обґрунтований персоналізм. Його він увиразнює спеціальною дефініцією – комунітарним персоналізмом⁹⁴, що покликане артикулювати винятково православне трактування людини, справжня самореалізація якої можлива лише в спілкуванні з Богом⁹⁵. Теолог рішуче відкидає не лише західний індивідуалізм, а й комуністичну ідеологію, яка просувала спільноту з вихолощеними індивідуальностями, внутрішніми здібностями до шанування Бога і Його творіння. Він стверджував, що абсолютна людська цінність виражається лише в спілкуванні, адже людина, будучи створеною за образом Святої Трійці, виступає віддзеркаленням її внутрішньої спільноти та любові. На цьому ґрунті мислитель вибудовує концепцією про те, що життя людини не можна зводити лише до внутрішньої суб'єктивності.

Д. Стенілоє довів, що персональний характер людини – це звичайна філософська категорія, а – засаднича онтологічна реальністю, укорінена в Богіві як Джерелі буття і Абсолютному Суб'єкті. Тому наголошував, що справжня гарантія людського існування лише в Єдиному Триіпостасному Богіві⁹⁶.

Виходячи з цієї настанови, спасіння й обоження мислитель трактував як «поширення на свідомі створіння таких стосунків, які існують між Божественними Особами», підкреслюючи при цьому, що людська особа – це також велика таємницею, яка, подібно до Божественного апофатизму, не піддається цілковитому концептуальному визначенню. Її об'явлення можливо лише в спілкуванні з іншими людьми, а передусім із Богом. Найважливішим конструктом антропології

⁹² Agachi A. The Neo-Palamite synthesis of Father Dumitru Stăniloae. Cambridge Scholars Publishing. 2013. 200 p.

⁹³ Там само.

⁹⁴ Apintiliese C. La structure ontologique-communionnelle de la personne: aux sources théologiques et philosophiques du père Dumitru Stăniloae. Peeters Publishers, 2020. 453 p.

⁹⁵ Stăniloae D. The Experience of God: Orthodox Dogmatic Theology. Vol. 1: Revelation and Knowledge of the Triune God. Holy Cross Orthodox Press, Brookline, Massachusetts. 2000. 308 p.

⁹⁶ Stăniloae D. Цит. праця.

Д. Стенілоє служить поняття образу Божого, який закарбований в людській природі настільки, що не може бути ніким і ніколи знищений, навіть гріхопадінням.

Д. Стенілоє усвідомлював, що ані будь-яке догматичне вчення християнства, ані принципи морального богослов'я та етики, ані пишна або навпаки сувора богослужіння практика з її символізмом, ані навіть такі важливі форми релігійного життя, як аскетизм, чернецтво тощо не можуть бути належно осмислені без глибокого занурення містичні джерела духовного життя Христової Церкви періоду патристики. Зумівши багато в чому розв'язати проблему, йому вдалося закласти надійний фундамент і вдихнути новий подих у православну богословську думку другої половини ХХ ст.

Його антропологія глибока і цілісна філософсько-релігієзнавча конструкція, яка протистоїть деперсоналізації, раціоналізму й однобокому агностицизму. В її основі – концепція «комунітарного персоналізму». Це – виправдано, оскільки людина самореалізовується як особистість здебільшого через прагнення до «іншого» чогось або когось величнішого, досконалішого. Так само вона пізнає себе лише через «іншого». В антропологічній системі, де наріжним каменем є «комунітарний персоналізм», тим «Іншим» постає Бог.

ФІЛОСОФІЯ СЕРЦЯ ЯК КОНЦЕПТ ДУХОВНОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ГУМАНІЗМУ

Палагнюк М.М., Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (м. Івано-Франківськ), e-mail: mil.pal@ukr.net, ORCID: 0000-0002-2512-075X.

Руско Н.М., Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, e-mail: nadiia.rusko@nung.edu.ua, ORCID: 0000-0002-8962-6004

Розглядається концепт філософії серця як основи формування духовності та людяності в сучасному світі. Аналізується значення внутрішнього морально-ціннісного досвіду людини у подоланні духовної кризи доби раціоналізму та технократизму. Зроблено висновок, що філософія серця постає як гуманістична парадигма, здатна відновити цілісність особистості та сприяти розвитку духовної культури суспільства.

Ключові слова: філософія серця, духовність, людяність, технократизм.

PHILOSOPHY OF THE HEART AS A CONCEPT OF SPIRITUALITY IN THE CONTEXT OF MODERN HUMANISM

Palagnyuk M., Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, e-mail: mil.pal@ukr.net, ORCID: 0000-0002-2512-075X.

Rusko N., Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, e-mail: nadia.rusko@nung.edu.ua, ORCID: 0000-0002-8962-6004.

The concept of the philosophy of the heart as the basis for the formation of spirituality and humanity in the modern world is considered. The significance of the internal moral and value experience of a person in overcoming the spiritual crisis of the era of rationalism and technocracy is

analyzed. The conclusion is made that the philosophy of the heart appears as a humanistic paradigm capable of restoring the integrity of the individual and contributing to the development of the spiritual culture of society.

Keywords: philosophy of the heart, spirituality, humanity, technocracy.

Сучасне суспільство живе у парадоксальному світі – світі надлишку інформації, але нестачі сенсів. Технологічний прогрес, який мав зробити людину вільнішою, нерідко перетворює її на заручника систем, алгоритмів та штучного інтелекту. У цьому контексті філософія серця – давня духовна концепція української думки – постає не як анахронізм, а як відповідь на кризу людяності у XXI столітті.

Сьогодні, коли суспільство стикається з війною, насильством, маніпуляцією свідомістю та моральною втомою, ідеї філософії серця стають джерелом внутрішнього відродження. Адже саме серце – у філософському й символічному вимірі – є тим центром, у якому зберігається духовна гідність і любов до життя.

Філософія серця має глибокі корені в українській духовно-культурній традиції. Її концептуальне осмислення пов'язане з іменами Григорія Сковороди та Памфіла Юркевича, які бачили в серці не лише емоційний орган, а центр духовного пізнання.

Для Сковороди серце є символом істинної людини, тієї, що живе в гармонії із власною природою та Божим задумом: «Шукаємо щастя поза собою, а воно в серці нашому»⁹⁷.

Памфіл Юркевич розвиває цю думку, підкреслюючи, що розум без серця веде до духовної холодності, а серце без розуму – до хаотичних пристрастей⁹⁸. Тільки їх єдність формує цілісну особистість, здатну до істинної духовності.

У сучасній філософії ці ідеї перегукуються з концепціями емоційного інтелекту, екзистенційної автентичності (Ж.-П. Сартр, В. Франкл, Е. Фромм), а також із ноосферною думкою В. Вернадського, де серце виступає джерелом духовної енергії людства.

XXI століття принесло людству небачені можливості – штучний інтелект, глобальні комунікації, цифрову свободу. Але водночас воно створило нову форму духовної самотності. Людина, занурена у віртуальний світ, дедалі частіше втрачає здатність до живого співчуття, внутрішньої тиші, молитви, роздумів.

Сучасний філософ Бюнг Чуль Хан у праці «Втомлене суспільство» зазначає, що людина XXI століття страждає не від зовнішнього примусу, а від внутрішнього виснаження⁹⁹. Вона втратила контакт із собою – з власним серцем.

⁹⁷ Сковорода Г. С. Твори : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. С. 326.

⁹⁸ Юркевич П. Д. Філософія серця // Вибрані твори. Київ : Абрис, 1993 С. 45–78.

⁹⁹ Хан, Бюнг Чуль. Втомлене суспільство / пер. з нім. О. Ковалю. Київ : Ніка-Центр, 2021. 112 с.

Філософія серця нагадує, що істинна духовність не зводиться до віри чи моралі як зовнішніх норм. Вона є станом внутрішньої правди, коли людина живе не за алгоритмом, а за совістю. У цьому сенсі духовність – це форма опору знеособленню, технологічній байдужості, культурі споживання.

Для України тема духовності набуває особливої глибини у світлі війни. Вона розкриває серце як осередок не лише любові, а й внутрішньої мужності. Саме через серце народжується здатність до співчуття, жертвності, взаємодопомоги – тих якостей, які утримують людяність навіть у найтемніші часи.

Філософія серця в умовах війни стає етикою виживання духовності. Вона говорить про те, що людину не можна зламати, якщо вона зберегла здатність любити – свою землю, родину, ближнього.

Таким чином, серце виступає не лише символом почуттів, а моральним компасом, який дозволяє залишатися людиною в нелюдських обставинах.

Після тривалого домінування матеріалізму та техноцентризму світ поступово повертається до духовних вимірів буття. Сучасна філософія дедалі частіше говорить про постсекулярність, антропологічну кризу, етичний поворот у науці.

У цьому контексті українська філософія серця може стати мостом між раціональним і духовним мисленням. Вона пропонує не втечу від сучасності, а гармонійне поєднання науки, культури, етики та віри.

Духовність у цьому розумінні – це філософія відповідальності, що вимагає бачити в кожній людині цінність, у кожному житті – сенс, а в кожному дні – можливість для добра.

У добу штучного інтелекту людство стоїть перед питанням: що відрізняє людину від машини? І відповідь знову повертає нас до серця – до здатності любити, співчувати, творити, прощати. Це ті якості, які не можна запрограмувати.

Філософія серця є не лише історичною спадщиною української духовності, а живою філософією сучасності. Вона закликає до гармонії між розумом і душею, між прогресом і совістю, між знанням і любов'ю.

Духовність, у її розумінні, – це не релігійна абстракція, а внутрішня основа людяності, що виявляється у співчутті, солідарності, доброті, відповідальності. Саме вона дозволяє людині залишатися людиною, навіть коли світ навколо стає бездушним.

Отже, філософія серця може і повинна стати ідеологією гуманного майбутнього, де наука й технології служать людині, а не навпаки; де духовність – не прикраса, а фундамент суспільного буття. Бо там, де зникає серце, зникає й людяність.

А там, де серце живе – починається відродження світу.

УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ БАРОКО ЯК ДУХОВНИЙ ФУНДАМЕНТ СУЧАСНОГО СВІТОГЛЯДУ

Федько О.М., Український державний університет науки і технологій (Дніпро),
e-mail: fedkoolha1986@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5514-9377

У статті розглядається українська філософія бароко як духовна основа сучасного світогляду. Підкреслюється її значення у формуванні гармонії між вірою та розумом, духовністю й культурою. Звернення до барокової традиції розглядається як спосіб подолання духовної кризи сучасності та збереження української ідентичності. Українська філософія бароко постає джерелом моральних і гуманістичних цінностей, актуальних для людини XXI століття.

Ключові слова: українська філософія, бароко, духовність, серце, світогляд, ідентичність, Сковорода.

UKRAINIAN BAROQUE PHILOSOPHY AS THE SPIRITUAL FOUNDATION OF THE MODERN WORLDVIEW

Fedko O.M., Ukrainian State University of Science and Technologies (Dnipro),
e-mail: fedkoolha1986@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5514-9377

The article examines Ukrainian Baroque philosophy as the spiritual foundation of the modern worldview. It highlights its role in harmonizing faith and reason, spirituality and culture. The appeal to the Baroque tradition is seen as a way to overcome the moral crisis of modernity and preserve Ukrainian identity. Ukrainian Baroque philosophy is presented as a source of moral and humanistic values relevant to the 21st century.

Keywords: Ukrainian philosophy, Baroque, spirituality, heart, worldview, identity, Skovoroda.

Українська філософська традиція має глибоке історичне коріння, у якому особливе місце посідає доба бароко. Саме в цей період формується цілісний світогляд, що поєднує духовність і розум, віру і знання, серце і розуміння світу як прояву божественного порядку. Українське бароко не було лише художнім чи літературним явищем – воно стало способом філософського осмислення людського буття.

Актуальність звернення до барокової філософії сьогодні зумовлена кризою духовних орієнтирів у сучасному світі. Глобалізація, інформаційне перенасичення, знецінення моральних і культурних смислів ставлять людину перед викликом – як зберегти власну ідентичність і внутрішню цілісність. У цьому контексті українська барокова філософія постає як потужне джерело духовної сили, що здатне відновити зв'язок між традицією та сучасністю.

Філософія українського бароко розвивалася на ґрунті православної духовності, європейської культури та власної національної ментальності. Її характерними рисами були синтез віри і розуму, поєднання містичного і раціонального, глибока етична спрямованість мислення.

Одним із центральних понять цієї традиції стало «серце» – символ духовного центру людини, у якому відбувається зустріч Бога й людини. Ця ідея пізніше отримає продовження у

філософії Памфіла Юркевича, а згодом – у феномені «філософії серця», що стала однією з визначальних ознак українського мислення.

Найяскравішим представником українського бароко є Григорій Сковорода – мислитель, який у своїй творчості поєднав античну мудрість, християнську символіку та народну духовність. Його вчення про «сродну працю», пошук внутрішньої гармонії та свободи духу є не лише етичним дороговказом, але й своєрідним світоглядним кодом української культури. Сковорода вбачав сенс життя не у зовнішньому успіху, а у самопізнанні, у поверненні до власного серця – до джерела істини й добра.

Важливу роль у розвитку філософії бароко відіграла Києво-Могилянська академія, яка стала центром духовного та інтелектуального життя України XVII–XVIII століть. Саме тут поєднувалися традиції східнохристиянського богослов'я з європейською філософією та риторикою. Викладачі академії – Феофан Прокопович, Інокентій Гізель, Стефан Яворський – розвивали ідеї гармонії віри і знання, розуму і моралі. Їхні погляди сприяли формуванню нового типу українського інтелігента – освіченого, духовно глибокого, патріотично налаштованого.

Українське бароко також характеризується особливим ставленням до природи, краси та часу. Людина в цій традиції не відділяється від світу, а є його органічною частиною. Земне сприймається як відбиття небесного, а кожне явище – як символ глибшої духовної істини. Такий світогляд формує цілісну картину світу, в якій немає протиставлення між матеріальним і духовним.

Барокова думка вплинула не лише на філософію, а й на українську літературу, мистецтво, музику та освіту. Поетика бароко навчала бачити красу у складному, глибину у суперечностях, духовність у звичайному житті. Українські письменники, митці й педагоги того часу прагнули виховати гармонійну, мислячу особистість, здатну до морального вибору. Ці принципи стали основою формування гуманістичних цінностей, які збереглися у нашій культурі донині.

У сучасному контексті барокова філософія відкриває нові перспективи. Її гуманістичний і водночас духовно-піднесений характер може стати противагою технократичному світогляду, який часто ігнорує внутрішній вимір людського буття. Сьогодні, коли людина шукає рівновагу між технологічним прогресом і духовним розвитком, українська філософія бароко нагадує про першорядність внутрішнього світу – серця, совісті, моральної відповідальності.

Такі цінності, як покликання, милосердя, любов, свобода духу, стають важливими і для освітнього процесу, і для сучасної культури загалом. Вони формують новий тип світогляду – не споживацький, а творчо-етичний, де головним є не «мати», а «бути».

Сучасний світ переживає період духовного і морального випробування. Технологічний прогрес, штучний інтелект, швидкість обміну інформації та зростання матеріальних потреб створюють ілюзію всесильності людини. Проте разом із цим зростає внутрішня порожнеча, втрачається відчуття сенсу буття. Саме тому звернення до української філософії бароко є не лише історичним інтересом, а й духовною потребою. Її принципи – єдність віри та розуму, пріоритет духовного над матеріальним, гармонія з природою – можуть стати орієнтиром для сучасної цивілізації, що шукає баланс між технікою і душею.

Крім того, філософія бароко допомагає осмислити українську ідентичність. У ній закладена ідея внутрішньої свободи – свободи духу, що не залежить від зовнішніх обставин. Ця думка була важливою в минулому, залишається актуальною сьогодні, коли українське суспільство переживає випробування війною, глобальними кризами й моральними викликами. Саме звернення до духовних засад барокової традиції допомагає зберегти людяність, віру й гідність.

Отже, українська філософія бароко не є лише сторінкою історії, а живою духовною системою, яка продовжує впливати на формування сучасного українця – мислячого, морального, здатного любити, творити й відповідати за світ довкола себе.

Українська філософія бароко є не просто історичним етапом розвитку національної думки, а живим духовним джерелом, що продовжує впливати на сучасний світогляд. Її ідеї про внутрішню свободу, гармонію з собою і світом, про єдність розуму та серця актуальні сьогодні так само, як і три століття тому.

У добу глобальних змін барокова традиція повертає нас до питань, без яких неможливе справжнє людське існування: хто я? у чому сенс мого життя? що є добро і як його втілити у світі? Відповідь на ці запитання українська філософія дає через досвід духовності, через пізнання серцем і віру в людину як образ Божий.

Отже, українська філософія бароко – це не лише культурна спадщина минулого, а фундамент сучасного гуманістичного світогляду, що утверджує цінності добра, свободи, духовної гідності й любові. Саме ці засади можуть стати опорою для сучасної людини в пошуку власного шляху у складному світі XXI століття.

ПРОБЛЕМА ДУХОВНОСТІ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ: ІНТЕГРАТИВНИЙ ПІДХІД

Павлов В.Г., Національний технічний університет України «КПІ імені Ігоря Сікорського» (Київ), e-mail: a_seev08@ukr.net, ORCID: 0009-0003-7344-6169.

Аналізується проблема духовності як одна з ключових для сучасної філософської та психологічної думки. На основі синтезу української філософської традиції кордоцентризму та провідних західних концепцій (гуманістична та інтегральна психологія, теорії морального розвитку) пропонується інтегративний погляд на структуру та динаміку духовного виміру людського буття.

Ключові слова: духовність, кордоцентризм, Духовне "Я", гуманістична психологія, інтегральна психологія, моральний розвиток, самосвідомість, універсальна свідомість.

THE PROBLEM OF SPIRITUALITY IN MODERN PHILOSOPHY: INTEGRATIVE APPROACH

Pavlov V., National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv), e-mail: a_seev08@ukr.net, ORCID: 0009-0003-7344-6169.

The problem of spirituality is analyzed as one of the key ones for modern philosophical and psychological thought. Based on the synthesis of the Ukrainian philosophical tradition of cordocentrism and leading Western concepts (humanistic and integral psychology, theories of moral development), an integrative view of the structure and dynamics of the spiritual dimension of human existence is proposed.

Keywords: spirituality, cordocentrism, Spiritual "Self", humanistic psychology, integral psychology, moral development, self-awareness, universal consciousness.

Сучасна епоха, що характеризується глобалізацією, технологічним прискоренням та інформаційним перенасиченням, парадоксально актуалізує проблему духовності. Втрата традиційних ціннісних орієнтирів та екзистенційний вакуум спонукають до нового осмислення фундаментальних питань людського існування. Метою даної статті є окреслення інтегративного підходу до розуміння духовності, що поєднує глибинні здобутки української філософської спадщини із сучасними світовими концепціями.

В основі українського філософського світогляду лежить кордоцентризм, або «філософія серця», що розглядає духовність не як абстрактну інтелектуальну функцію, а як цілісне внутрішнє переживання, що є джерелом моралі, волі та пізнання. Ця традиція пропонує унікальну перспективу для розуміння духовного «Я» людини.

Ключовою є постать Григорія Сковороди з його вченням про дві натури та три світи. Духовність, за Сковородою, – це шлях самопізнання, віднайдення своєї «сродної праці», що

веде до внутрішньої гармонії та щастя¹⁰⁰. Духовність у Сковороди – це не пасивна віра, а активна моральна дія, спосіб життя, що ґрунтується на постійному пошуку істини та житті відповідно до неї. Процес пізнання рухається від зовнішнього до внутрішнього, від символу до сутності. Це означає, що бути духовною людиною в розумінні Сковороди – це бути герметом власного буття та космосу, використовуючи символічний світ як путівник. Такий підхід перетворює його філософію з набору моральних настанов на динамічну практику смислотворення, де духовність є мистецтвом читання реальності з метою виявлення її прихованого божественного сенсу.

Памфіл Юркевич, продовжуючи цю лінію, обґрунтовував первинність «серця» як центру духовного життя, що передує раціональному мисленню та визначає моральні імперативи особистості¹⁰¹. Саме в серці, за Юркевичем, абстрактне, холодне «знання» перетворюється на живу, особистісну «істину», яка стає рушійною силою духовного становлення людини. Спираючись на біблійну традицію, він визначає серце як центр фізичного, душевного та духовного життя людини. Розум відіграє роль світла, яке освітлює шлях, але саме серце дає життя і напрям руху. Таким чином, шлях пізнання власного серця є водночас шляхом до досягнення трансцендентного.

Сучасний український філософ Сергій Кримський аналізував духовність через поняття «софійності» культури – її здатності ставити граничні, вічні питання та шукати на них відповіді через систему цінностей¹⁰². Кримський визначає духовність не просто як розвиток культури, а саме як «створення свого власного внутрішнього світу, своєї особистості».

Ідеї українського кордоцентризму знаходять численні паралелі у світовій філософській та психологічній думці, що також шукала шляхи до вищих рівнів людської свідомості. Концепція ноосфери, розроблена Володимиром Вернадським та П'єром Тейяром де Шарденом, надає духовності космічного, планетарного виміру, розглядаючи людський розум як провідну силу еволюції.

У психології цей пошук найяскравіше проявився в гуманістичному напрямі. Абрахам Маслоу через свою ієрархію потреб показав, що самоактуалізація є вершиною людського розвитку. Його концепція «пікових переживань» – моментів глибокого щастя, єднання зі світом та осяяння – може розглядатися як емпіричний прояв духовного досвіду¹⁰³. Дослідження морального розвитку Лоуренса Кольберга також демонструють, що вищі, постконвенційні стадії

¹⁰⁰ Ушкалов, Л. (2017). *Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди*. Дух і Літера.

¹⁰¹ Юркевич, П. Д. (1999). *З рукописної спадщини*. ВД "КМ Academia", УВ "Пульсари".

¹⁰² Кримський, С. Б. (2008). *Під сигнатурою Софії*. Києво-Могилянська академія.

¹⁰³ Скотт, Б. К. (2023). *За межами піраміди потреб. Новий погляд на самореалізацію*. Лабораторія.

моральної свідомості, засновані на універсальних етичних принципах, нерозривно пов'язані з духовним зростанням особистості. Альтернативний, езотеричний погляд на духовність як на еволюційний шлях пізнання універсальних законів буття був представлений у напрямку теософії Оленою Блаватською. Справжній духовний шлях вимагає зосередження на внутрішньому світі.

Для об'єднання різноманітних підходів доцільно звернутися до інтегральної психології Кена Вільбера. Він пише про наближення нового дня, нового світанку, нового чоловіка, нової жінки. Нова людина інтегральна, така і духовність. Вільбер пропонує комплексну модель людської свідомості AQAL («усі квадранти, усі рівні»)¹⁰⁴. Ця модель дозволяє системно розглянути духовність у чотирьох вимірах:

1. Внутрішньо-індивідуальний (Я): Сфера суб'єктивного досвіду. Тут локалізуються поняття «Духовного Я», самосвідомості, пікових переживань, рівнів морального розвитку та процесів саморегуляції, що досліджуються сучасною психологією, в тому числі моральною психологією.
2. Зовнішньо-індивідуальний (Воно): Об'єктивні, поведінкові прояви. Це включає поняття морального статусу в контексті «формули людини» Володимира Лефевра, а також психофізіологічні кореляти духовних практик¹⁰⁵.
3. Внутрішньо-колективний (Ми): Сфера культури та цінностей. Тут розкривається «софійність» культури, колективні світогляди та проблематика духовного виховання.
4. Зовнішньо-колективний (Вони): Соціальні системи та інститути. Цей квадрант охоплює ноосферні процеси та аналіз впливу соціально-економічних структур на духовний розвиток особистості.

Проблема духовності в сучасній філософії вимагає відходу від редукціоністських підходів та переходу до інтегрального бачення. Синтез глибинної інтуїції українського кордоцентризму та системних моделей сучасної психології дозволяє сформувати цілісне розуміння духовності як багатовимірного феномену, що охоплює індивідуальний, культурний, соціальний та еволюційний аспекти буття. «Проблема духовності» вирішується через побудову цілісної парадигми, що вшановує як іманентну подорож всередину, так і трансцендентне поривання назовні. Такий підхід відкриває перспективи для розробки нових стратегій особистісного зростання та гармонізації суспільства в умовах викликів XXI століття.

¹⁰⁴ Wilber, K. (2007). *Spirituality: A Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World*. Shambhala Publications

¹⁰⁵ Lefebvre, V. A. (1982). *Algebra of conscience*. Reidel Publishing Company.

ЕТНОМЕНТАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРАВОСВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ: СИНТЕЗ ЗАХІДНИХ ТА СХІДНИХ ЦІННІСНИХ КОДІВ

Базасєв О.Д., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (Харків),
e-mail: o.d.bazayev@nlu.edu.ua, ORCID: 0009-0004-1869-815X.

Розглянуто етноментальні особливості формування правосвідомості українського народу як складного духовного феномену, який поєднує елементи впливу «західного» та «східного» типів правового менталітету. Досліджено взаємозв'язок між ментальністю, історичною пам'яттю та правовими традиціями, що визначають стійкість і специфіку правових уявлень українців. Визначено, що правосвідомість українців характеризується синтезом східних і західних етноментальних рис, що проявляється в емоційно-моральній орієнтації, прагненні до свободи й індивідуалізму, поєднанні патроналізму з правовим мисленням та амбівалентному ставленні до влади.

Ключові слова: правосвідомість, ментальність, правовий менталітет, етноментальні особливості.

ETHNOMENTAL DETERMINANTS OF LEGAL AWARENESS OF UKRAINIANS: SYNTHESIS OF WESTERN AND EASTERN VALUE CODES

Bazayev O.D., Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv),
e-mail: o.d.bazayev@nlu.edu.ua, ORCID: 0009-0004-1869-815X

The ethnomental features of the formation of the legal awareness of the Ukrainian people as a complex spiritual phenomenon that combines elements of the influence of «Western» and «Eastern» types of legal mentality are considered. The relationship between mentality, historical memory and legal traditions that determine the stability and specificity of legal ideas of Ukrainians is investigated. It has been determined that the legal consciousness of Ukrainians is characterized by a synthesis of Eastern and Western ethnomental traits, which is manifested in an emotional and moral orientation, a desire for freedom and individualism, a combination of patronage with legal thinking, and an ambivalent attitude towards power.

Keywords: legal consciousness, mentality, legal mentality, ethnomental features.

Категорія «ментальність» або «менталітет» у сучасному науковому дискурсі стає ключовою для розуміння духовної та соціально-психологічної сутності правосвідомості як окремої людини, так і цілих спільнот, особливо національних. Вона вважається однією з найглибших характеристик індивідуальної та колективної свідомості, оскільки є здебільшого несвідомою, а отже, дуже стійкою до зовнішнього впливу, зокрема, до асиміляції.

Незважаючи на те, що менталітет коректно розглядати як теоретико-аналітичну категорію, а національний характер – як описову, у науковій літературі ці терміни здебільшого вживаються як тотожні. В. Землюк у розвідці «Етнопсихологічні й етнополітичні особливості

ідентичності українців»¹⁰⁶ формулює узагальнення визначення поняття менталітет як особливого, глибинного стилю світосприйняття, мислення та поведінки, властивого лише даному етносу, що відрізняє його від інших спільнот та полягає у специфічній манері світосприйняття.

Визначальними характеристиками правового менталітету, які дозволяють говорити про його вплив на формування особливостей національної правосвідомості є відтворення уявлення спільноти про її розвиток, якості, елементи духовного життя, а також про місце традицій і новаторства у фольклорі та перманентність формування певних уявлень під впливом діяльності багатьох поколінь, що зумовлює високу стійкість усталених правових уявлень до змін.

Через геополітичне положення країни правосвідомість українського народу упродовж тривалого історичного часу формувалася у дихотомії «захід – схід», що відображалось у розумінні моральних засад правосвідомості, уявлень про свободу, справедливість, особисту відповідальність та рівність. Проводячи ретельний аналіз західної та східної традицій у розумінні вище зазначених констант правосвідомості, Ю. Калиновський у монографії «Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність»¹⁰⁷ визначає низку етноментальних особливостей у формуванні правосвідомості українського народу та описує зміну векторів впливу, серед яких: переважання східного вектору у формуванні моральних установ українського народу: від душі до моралі, на відміну від західного підходу: від розуму до моралі; наявність рис лібералізму, тяжіння до західних традицій індивідуалізму та індивідуальної відповідальності, на відміну від кастового та колективістського східного типу правосвідомості; прагнення особистої і національної свободи; толерантне ставлення до духовних цінностей інших народів через синтезуючу роль православ'я; узагальнена недовіра до права та влади, сприйняття влади як «господаря», що характерне для «східного» типу правосвідомості, дуже повільний рух до партнерського сприйняття влади; поєднання правового та традиційного типів мислення: східної традиції патроналізму та західної традиції позитивного та природного права; «високий рівень толерантності та здатності до комунікативної взаємодії на рівні суспільної правосвідомості».

З іншого боку, серед етноментальних особливостей, які накладають відбиток на правосвідомість українців, В. Землюк визначає такі психологічні складові, що мають, на наш погляд, ознаки правосвідомості «східного» типу: екстраполяцію родинних стосунків і на суспільно-

¹⁰⁶ Землюк В. Етнопсихологічні й етнополітичні особливості ідентичності українців. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]*. 2007. Вип. 34. С. 93–110.

¹⁰⁷ Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія. Харків: Право, 2008. 288 с.

політичну сферу (кумівство), «соціальний егалітаризм (прагнення до соціальної рівності), громадоцентризм, провінційність, загальна аполітичність, впертість, анархічність, здатність до мімікрії та пристосування», комплекс меншовартості.

Отже, можна зробити висновок, що у правосвідомості народів транскордонних держав, зокрема України, поєднуються різні ціннісні коди, що ускладнює самовизначення суб'єктів права; правосвідомість українського суспільства – це багаторівневе явище, що поєднує уявлення різних культур про свободу, право та справедливість; хоча в правосвідомості українців переважає західний тип мислення, у ній зберігаються і східні риси, як-от колективізм і патрон-клієнтські відносини. Саме через різне поєднання та дію історичних, соціальних умов в Україні чітко простежуються регіональні відмінності в етноментальних особливостях правосвідомості, тому говорити про абсолютну цілісність або тотальну однорідність правосвідомості української нації неможливо.

ПРОБЛЕМА ПОДОЛАННЯ РЕЛЯТИВІЗМУ: СОФІСТИ ТА СОКРАТ

Семрак Я.С., Український державний університет науки і технологій (Дніпро),
email: semrak256@gmail.com, ORCID: 0009-0004-6998-0104

Перед сучасними філософами стоїть складна задача пошуків стійких світоглядних орієнтирів, що робить актуальною проблему подолання релятивізму. Подібна ситуація вже постала в античності, коли софісти поставили під сумнів можливість універсальної істини. Звернення до інтелектуальних пошуків софістів і Сократа дозволяє побачити, як попередні епохи осмислювали ці виклики, та глибше зрозуміти характер тих труднощів, із якими стикається філософська думка сьогодні.

Ключові слова: релятивізм, ситуативність, софісти, Сократ, історичність, абсолют

THE PROBLEM OF OVERCOMING RELATIVISM: THE SOPHISTS AND SOCRATES

Semrak Y.S., Ukrainian State University of Science and Technologies (Dnipro),
email: semrak256@gmail.com, ORCID: 0009-0004-6998-0104

Contemporary philosophers face the difficult task of searching for stable worldview orientations, which renders the problem of overcoming relativism particularly relevant. A similar situation had already emerged in antiquity, when the Sophists questioned the possibility of universal truth. Turning to the intellectual inquiries of the Sophists and Socrates makes it possible to see how earlier epochs interpreted these challenges and to gain a deeper understanding of the nature of the difficulties that philosophical thought encounters today.

Keywords: relativism, situationality, sophists, Socrates, historicity, the absolute

Історія філософії сьогодні все частіше осмислюється дослідниками як циклічний процес. Йдеться про те, що, з одного боку, філософія від моменту свого виникнення зазнавала істотних трансформацій, а з іншого – у ній постійно відтворюються вже відомі сюжети минулих епох.

Нині світ у черговий раз зіткнувся з кризою попередніх способів філософування, пов'язаних з пошуками істини. Донедавна сучасну епоху було прийнято називати постмодерном, маючи на увазі прагнення постмодерністів радикально переосмислити основні моменти модерного етапу в історії європейської філософії. Вона, як відомо, розвивалася під детермінуючим впливом першої наукової революції та характеризувалася актуалізацією гносеологічної проблематики.

Епоха модерну була пронизана оптимізмом, ознакою якого була віра в раціональність світобудови та здатність людини за допомогою розуму пізнати й докорінно змінити світ. Іншими словами, мислителі Нового часу претендували на абсолютну істину. Нині очевидно, що їхні спроби послідовно обґрунтувати такі претензії часто мали слабкі місця та деструктивні наслідки. Правомірною виглядає позиція філософів постмодернізму, які наголошують на принципі ситуативності та відносності філософських істин.

Ситуація, в якій представники філософії постмодерну шукають істину, є достатньо складною. Вони працювали в умовах наявності глобальних проблем та загрози самознищення людства. Також мало місце поступове ослаблення оптимізму, яке супроводжується поняттями «депресія» та «відчай». Цей критичний стан спонукає філософів шукати загальнозначимі світоглядні орієнтири, які, однак, важко віднайти чи зберегти в умовах стрімких змін і розвитку зовнішнього світу.

Як свідчить історія філософії, подібні ситуації не є новими в історії людства. Давньогрецьке суспільство V–IV ст. до н. е. також переживало масштабні духовні, культурні й політичні трансформації. Формою їх осмислення стала поява школи мислителів, які називали себе софістами. Їхнє завдання як просвітників полягало в передачі громадянам знань і практичних навичок, актуальних у контексті становлення демократії.

Розпад звичних традицій породив сумніви щодо можливості істинного знання. Софісти намагалися прояснити зміст цінностей, які виходять за межі ситуативних обставин, проте, як свідчить історія, успішного розв'язання цієї проблеми вони не знайшли. Вони зупинилися на констатації того, що істина залежить від зовнішніх обставин та внутрішнього стану людини. Ця відносність найбільш повно виражена у відомій тезі Протагора: «Людина – міра всіх речей». На горизонті з'являється добре відома констатація: «Скільки людей – стільки й думок».

Однак кожна людина прагне повноцінного життя, що передбачає наявність абсолютних світоглядних орієнтирів. Усвідомлення їхньої центральної значущості та спробу виявити абсолютну істину справедливо пов'язують із вченням Сократа. Він надзвичайно серйозно ставився до цієї

проблематики, адже пошуки філософської істини для нього були пошуками належного способу життя. Як відомо, однією з найважливіших характеристик Сократа є те, що він жив так, як мислив.

Сократ, усвідомлюючи важливість прояснення змісту загальнозначимих категорій, зробив вагомий крок у подоланні релятивізму. Про це свідчать як його образ життя, так і манера філософування. Він наголошував на значущості діалогової форми пошуку істини: наближення до істини, за Сократом, можливе лише в процесі живого діалогу. Окремої уваги тут заслуговує поняття «демона Сократа», якому філософ надавав великого значення у питаннях особистого вибору та моральної поведінки в суспільстві.

Історія філософії переконливо свідчить, що філософи завжди прагнули виявити надситуативні, тобто абсолютні смисли та цінності. Попри те, що античність сьогодні нерідко видається наївною або застарілою, як у минулому, так і зараз увагу мислителів привертає проблема осмислення абсолютного блага. Тож сучасний дослідник має можливість зазирнути в давню історію з метою отримання певних уроків щодо того, яким чином наші попередники шукали та розв'язання тих проблем, які залишаються актуальними й нині.

Секція 4

Філософія освіти в трансформаційних процесах сучасності

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ФІЛОСОФІЯ СТІЙКОСТІ, ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ЛЮДЯНОСТІ

Ватковська М.Г., Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради, e-mail: vatkovskaya@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9074-1416

Проаналізовано філософські засади освітньої політики України в умовах воєнного стану, акцентуючи увагу на категоріях стійкості, відповідальності та людяності. Розкрито, як освітнє управління забезпечує безперервність освітнього процесу, підтримку психосоціального добробуту та формування ціннісних орієнтирів у кризовому середовищі. Обґрунтовано роль освіти як простору збереження людського потенціалу та формування нової культури солідарності й гуманності.

Ключові слова: освітня політика, воєнний стан, стійкість, відповідальність, людяність, гуманізація освіти, ціннісні орієнтири.

EDUCATIONAL POLICY UNDER MARTIAL LAW: PHILOSOPHY OF RESILIENCE, RESPONSIBILITY AND HUMANITY

Vatkovska M.G., Municipal Institution of Higher Education “Dnipro Academy of Continuing Education” of the Dnipropetrovsk Regional Council, e-mail: vatkovskaya@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9074-1416

The article examines the philosophical foundations of Ukraine's educational policy under martial law, focusing on resilience, responsibility, and humanity as key conceptual categories. It highlights how educational governance ensures continuity of learning, psychosocial support, and value formation in a crisis environment. The study substantiates the role of education as a space for preserving human potential and fostering a new culture of solidarity and humaneness.

Keywords: educational policy, martial law, resilience, responsibility, humanity, humanization of education, value orientations.

Сучасна українська освітня реальність формується в унікальних і водночас драматичних умовах воєнного стану, коли питання безпеки, життєстійкості та збереження людського потенціалу набувають визначального значення. Освіта перестає бути лише соціальним інститутом, відповідальним за відтворення знань та компетентностей, і перетворюється на простір колективної опори, солідарності та гуманістичного самоствердження. У цих обставинах освітня політика стає не просто набором управлінських рішень, а філософською категорією, що визначає межі й можливості людської стійкості, здатності діяти відповідально та підтримувати людяність навіть перед лицем загрози руйнування.

Воєнний стан поставив українську систему освіти перед необхідністю одночасно виконувати дві суперечливі функції: забезпечувати безперервність освітнього процесу у максимально безпечних умовах і підтримувати психосоціальну рівновагу суспільства, формуючи культуру надії, взаємодопомоги та стійкості. У цьому контексті освітня політика набуває стратегічного виміру. Вона визначає не лише способи організації освітньої діяльності, а й ціннісні орієнтири, через які освіта здатна зміцнювати соціальну єдність, формувати антитіла проти дезінформації, сприяти гідності та суб'єктності людини.

Філософія стійкості в освіті розкриває себе не як пасивна витривалість, а як активна здатність діяти у складних умовах, трансформуючи кризу на можливість розвитку.

Стійкість стає не індивідуальною якістю, а колективним ресурсом, що формується через довіру, компетентність, солідарність і здатність спільно приймати рішення. У системі освіти це означає створення моделей, які поєднують адаптивність і стабільність, гнучкість і структурованість. Педагоги, управлінці, здобувачі освіти та громади стають учасниками спільної дії, що ґрунтується на взаємній підтримці та розумінні цінності кожного життя.

У воєнний час освітня політика проявляє свою філософську природу через категорію відповідальності. Йдеться не лише про виконання нормативних вимог чи забезпечення функціонування закладів освіти. Відповідальність – це здатність створювати умови, що сприяють відчуттю захищеності, збереженню психічного здоров'я, підтримці мотивації та віри у майбутнє. Вона передбачає етичне ставлення до управлінських рішень, прозорість, чесність, готовність визнавати невизначеність і діяти у спосіб, який мінімізує ризики для тих, хто залучений

до освітнього процесу. Прийняття рішень у кризовому середовищі передбачає усвідомлення граничних станів, у яких перебувають і педагог, і здобувач освіти, і сім'я. Саме це створює нову форму професійної й людської відповідальності – відповідальності перед майбутнім, перед суспільством, перед життям.

Особливого значення в цих умовах набуває категорія людяності. Освіта залишається однією з небагатьох сфер, де зберігається простір для прояву емпатії, взаємного піклування, довіри та підтримки. Людяність у воєнній освітній політиці означає винесення в центр уваги конкретної людини – дитини, дорослого здобувача, педагога, управлінця – з її переживаннями, страхами, травматичним досвідом і одночасно з її здатністю до розвитку, творчості, внутрішньої сили. Освітня політика має забезпечувати умови, що підтримують не лише інтелектуальний, а й емоційний добробут, цінність людського життя, гідність кожної особистості.

Цифровізація, попри свою функціональну ефективність, у воєнний час відкрила і нові ризики – інформаційну вразливість, посилення емоційної напруги, втрату соціального контакту. Тому філософія людяності передбачає не лише технічну організацію дистанційного освітнього процесу, а й турботу про те, щоб технології не витіснили живого змісту взаємодії. Управлінські рішення мають сприяти збереженню «педагогічної присутності» навіть у віртуальних середовищах, де активізується роль слова, жесту, тону, підтримки й взаєморозуміння.

Освітня політика в умовах воєнного стану стає не просто інструментом виживання системи освіти, а простором формування нової національної освітньої ідентичності. Вона допомагає суспільству усвідомлювати себе як спільноту, здатну до опору, відновлення та розвитку. Через освітні практики формуються фундаментальні цінності: гідність, свобода, взаємоповага, стійкість до інформаційних впливів, культура критичного мислення. Саме ці цінності стають основою для поствоєнного відновлення країни і гарантією її демократичного розвитку.

Таким чином освітня політика у воєнний час поєднує в собі управлінську раціональність і філософську глибину. Її сутність проявляється в умінні підтримувати людський потенціал, забезпечувати безпеку, розвивати стійкість, формувати відповідальність і зберігати людяність попри обставини. Вона вибудовує особливу конфігурацію освітнього простору, у якому важливими є не лише знання, а й сила духу, здатність до взаємодії, культура внутрішньої свободи і віра у цінність кожної особистості. Освіта в умовах війни – це не тільки про передачу знань; це про відтворення життя, збереження спільноти та творення майбутнього, яке базується на людській гідності та стійкості.

РОБОТ У РОЛІ ВЧИТЕЛЯ: ЧИ ТРЕБА НАМ СТАВАТИ ЛУДИТАМИ?

Романенко М. І., Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради» (Дніпро), e-mail: m.i.romanenko19@gmail.com , ORCID: 0000-0002-1495-6762.

Проаналізовано філософсько-антропологічні виміри появи роботів і ШІ-вчителів, окреслено ризики лудитського спротиву та визначено баланс між технологічною інновацією й людяністю освіти. Спираючись на сучасні дослідження, обґрунтовано, що робот-вчитель не є заміною людини, а потребує моделі співпраці з педагогом.

Ключові слова: робот-вчитель, штучний інтелект, лудитизм, антропологія освіти, цифрова педагогіка.

THE ROBOT AS A TEACHER: SHOULD WE BECOME LUDDITES?

Romanenko M. I., Communal institution of higher education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council», e-mail: m.i.romanenko19@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1495-6762.

The philosophical and anthropological dimensions of the emergence of robots and AI-teachers are analysed, the risks of Luddite resistance are outlined, and the balance between technological innovation and the humanistic nature of education is defined. Drawing on contemporary research, it is argued that the robot-teacher cannot replace the human educator and instead requires a model of collaborative interaction with the teacher.

Key words: robot teacher, artificial intelligence, neo-Luddism, educational anthropology.

Стрімкий розвиток штучного інтелекту та робототехніки поставив освіту перед новим цивілізаційним викликом: чи здатна машина стати вчителем, і чи не провокує це нову хвилю лудитських настроїв? Адже роль учителя традиційно сприймається як унікально людська - пов'язана з емпатією, емоційністю, цінностями, моральним прикладом. У сучасному дискурсі технологічної антропології питання не зводиться до технічної заміни людини, а переходить у площину відповідальності, взаємодії та меж людського у штучному. Сьогодні освітній простір опинився у ситуації, коли інтелектуальні машини дедалі активніше проникають у педагогічну практику, змінюючи саму логіку взаємодії між учасниками навчання. ШІ здатен аналізувати великі масиви даних, адаптувати завдання, оптимізувати навчальні маршрути -і все це створює ілюзію, що педагогічна функція може бути повністю алгоритмізована. Проте вчителювання виходить далеко за межі передачі знань: воно включає емоційний контакт, формування довіри, розуміння контекстів і невербальних сигналів, тобто ті аспекти, що залишаються недоступними для алгоритмів. Саме тому доречно зміщувати акцент із питання «чи замінить ШІ людину?» на глибше: «як зміниться людське вчителювання поряд із ШІ?» У цьому контексті надзвичайно важливим стає філософське осмислення меж автономності технологій,

нових форматів співіснування людини й машини та відповідальності за наслідки їхнього впровадження в освітній процес.

Дослідження показують, що роботи-вчителі можуть мати певні переваги: подолання кадрового дефіциту, сталість виконання завдань, прозорість оцінювання та здатність аналізувати великі масиви даних¹⁰⁸. Водночас автори наголошують і на суттєвих ризиках, зокрема технічній ненадійності, високій вартості впровадження, залежності від інфраструктури та потенційному зменшенні рівня соціальної взаємодії, що може призвести до дегуманізації навчання.

У ряді досліджень зазначається, що штучний інтелект не здатен замінити людського педагога, оскільки вчитель володіє незамінними якостями – емоційним інтелектом, творчістю, культурною чутливістю, здатністю бути наставником і моральним прикладом². Навіть студенти, які активно використовують цифрові інструменти, віддають перевагу моделі педагогіки співпраці «людина + ШІ», а не «ШІ замість людини»¹⁰⁹.

Український досвід підтверджує цю тенденцію. Вітчизняні дослідники наголошують, що інтеграція ШІ в освіту є перспективною лише за умови збереження етичних стандартів, підготовки педагогів та недопущення цифрової нерівності³. ШІ може підвищувати якість індивідуалізації навчання та автоматизації оцінювання, проте не здатен замінити морально-ціннісний компонент навчання¹¹⁰.

Таким чином, відповідь на питання «чи треба нам ставати лудитами?» полягає не в запереченні технологій, а у виробленні збалансованого підходу. Лудитична реакція – це реакція страху, тоді як сучасна філософія освіти пропонує модель «спів-вчителювання»: ШІ бере на себе стандартизовані функції, а людина зберігає головну місію – виховання, підтримку розвитку особистості та збереження людяності навчального середовища. Важливо усвідомити, що технології не повинні витіснити живе педагогічне спілкування, а мають підсилювати його, розширювати можливості вчителя й водночас не позбавляти учня емоційних і ціннісних вимірів навчання. Тільки поєднання раціональної сили алгоритмів із гуманістичною природою вчителювання здатне забезпечити гармонійний розвиток освіти в епоху штучного інтелекту.

¹⁰⁸ Malik MA and Shah R (2025) AI teachers (AI-based robots as teachers): history, potential, concerns and recommendations. *Front. Educ.* 10:1541543. doi: 10.3389/educ.2025.1541543.

¹⁰⁹ CHAN, Cecilia Ka Yuk; TSI, Louisa HY. The AI revolution in education: will AI replace or assist teachers in higher education? *arXiv preprint arXiv:2305.01185*, 2023. DOI: 10.48550/arXiv.2305.01185.

¹¹⁰ Куцак Л. В. *Штучний інтелект у сучасній освіті: перспективи застосування та виклики*. DOI: 10.31652/2412-1142-2024-74-27-37. Вінницький державний педагогічний університет, 2024.

ОСВІТА ЯК ПРОСТІР ДУХОВНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Романенко К.М., Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», e-mail: romanenko.k@dano.dp.ua, ORCID: 0000-0003-3985-3791.

Розглянуто феномен освіти як простору духовного самоздійснення людини в умовах стрімкого поширення штучного інтелекту. Підкреслено необхідність збереження гуманістичного ядра освіти та відповідальності за технологічні трансформації.

Ключові слова: духовність, самоздійснення, освіта, штучний інтелект, гуманістична педагогіка.

EDUCATION AS A SPACE FOR SPIRITUAL SELF-FULFILMENT IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Romanenko K.M. Communal institution of higher education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council», e-mail: romanenko.k@dano.dp.ua, ORCID: 0000-0003-3985-3791.

The phenomenon of education as a space for human spiritual self-fulfilment in the context of the rapid expansion of artificial intelligence is examined. The need to preserve the humanistic core of education and to maintain responsibility amidst technological transformations is emphasised.

Key words: spirituality, self-fulfilment, education, artificial intelligence, humanistic pedagogy.

Освіта у XXI столітті постає не лише як система передавання знань, а як простір формування духовної суб'єктності людини. В умовах цифрової революції та появи штучних агентів мислення виникає принципове питання: чи здатна освіта зберегти свою місію розвитку внутрішнього світу особистості перед лицем технологічної раціоналізації та зростаючого інформаційного тиску? ШІ трансформує форми навчання, прискорює доступ до інформації, розширює можливості індивідуалізованих освітніх траєкторій, але водночас створює ризики втрати глибинної концентрації, емоційної залученості, міжособистісного контакту та ціннісно-морального виміру навчального процесу.

Духовне самоздійснення передбачає здатність людини ставити питання про сенс буття, розвивати внутрішню свободу, відповідальність, моральну чутливість і саморефлексію. Ці властивості принципово неможливо відтворити алгоритмічно. На відміну від ШІ, що оперує даними та патернами, людина здатна до переживання, інтуїції, творчості й трансценденції, які формують простір особистісного становлення. Тому освіта в епоху ШІ має не відмовлятися від технологій, а використовувати їх як інструменти розкриття духовного потенціалу, підтримки розвитку та поглиблення сенсотворення.

Сучасні підходи гуманістичної педагогіки наголошують, що технологічні інновації не можуть замінити становлення особистісної ідентичності та духовної цілісності. Навпаки, вони

можуть слугувати засобом глибшого розуміння світу, якщо інтегруються відповідально та з урахуванням антропологічної природи людини. Дослідження показують, що поєднання штучного інтелекту й духовного виміру освіти сприяє формуванню психологічної стійкості, етичної саморефлексії та гуманістичного лідерства в освітніх спільнотах¹¹¹.

ШІ може автоматизувати рутинні завдання, розширювати можливості творчих практик і створювати нові сценарії взаємодії, однак ці зміни не скасовують необхідності людської присутності в освіті. Навпаки, вони підсилюють важливість педагога як носія цінностей, моралі та живого досвіду, який здатний інтерпретувати зміст, підтримувати емоційний діалог і сприяти особистісному зростанню учня. Алгоритми можуть забезпечувати технічну ефективність, але не здатні відтворити індивідуальний шлях учителя до мудрості, його інтуїцію, здатність до морального вибору та етичної оцінки ситуації. Саме педагог формує духовний простір навчання, у якому ШІ слугує інструментом, але не заміником живого людського впливу.

Водночас важливо усвідомлювати, що технологічні інструменти не лише змінюють організацію навчання, а й формують нову культуру взаємодії, у якій учень потребує орієнтирів для осмислення інформаційного потоку та збереження внутрішньої рівноваги. У такій ситуації педагог постає провідником у цифровому середовищі, допомагаючи учневі відрізнити суттєве від випадкового, підтримувати критичність мислення та не втрачати зв'язок із власними цінностями. Штучний інтелект може доповнювати цей процес, але не здатен забезпечити учневі відчуття сенсу, довіри та духовного орієнтиру, що виникають лише у живій, міжособистісній взаємодії.

Проте духовний вимір освіти зберігається лише там, де провідною залишається людська взаємодія, а педагогічний процес спрямований на розвиток внутрішньої цілісності, моральної відповідальності та здатності до вільного, осмисленого вибору. Освіта в епоху штучного інтелекту має всі підстави стати простором духовного самоздійснення, якщо поєднати технологічний потенціал алгоритмів із людською здатністю до творчості, співпереживання, ціннісного мислення та формування власного духовного шляху в мінливому й непередбачуваному світі.

¹¹¹ Romanenko K., Rieznikov S., Khvatova O., Kovalchuk O., & Romanenko M. *The Intersection of Spirituality and Artificial Intelligence: Psychological Dimensions of Educational Leadership and Management*. *International Journal on Culture, History, and Religion*, 2025, 7(S11), 372–391. DOI: 10.63931/ijchr.v7iS11.227

WESTERN PHILOSOPHY OF EDUCATION IN THE 19TH-20TH CENTURIES AND MODERN CHALLENGES OF EDUCATION

Danylova T.V., Institute of Social and Political Psychology of NAES of Ukraine (Kyiv),
e-mail: danilova_tv@ukr.net, ORCID: 0000-0002-0297-9473

The paper aims to examine Western philosophical concepts of education at the end of the 19th – the first half of the 20th centuries and contemporary challenges of the educational system.

Keywords: education, philosophy of education, pupils, social pedagogy, experience, learning, holistic perspective of education

ЗАХІДНА ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ У 19-20 СТОЛІТТЯХ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ОСВІТИ

Данилова Т.В., Інститут соціальної та політичної психології НАПН України (Київ),
e-mail danilova_tv@ukr.net, ORCID: 0000-0002-0297-9473

Метою статті є дослідження західних філософських концепцій освіти кінця XIX – першої половини XX століття та сучасних викликів освітньої системи.

Ключові слова: освіта, філософія освіти, учні, соціальна педагогіка, досвід, навчання, холистичний підхід до освіти

Philosophical take on education provides a complex picture of our world, our beliefs, our knowledge, as well as tries to identify pathways to a better future. In the 21st century education plays a crucial role in shaping the image of the world and the way people live. Being the major factor of social transformations, it transmits values to a new generation. Our future depends largely on the development of a new and fruitful educational worldview. But to understand the future, we should be aware of the past, thus, let's try to analyze main philosophical concepts of education which were developed in the late 19th – early 20th centuries.

A French philosopher and sociologist E. Durkheim was one of the brightest representatives of social pedagogy, who was convinced about social nature of the educational process. According to Durkheim, the aim of school education is to develop a set of intellectual, moral, and physical qualities required by society and environment. A harmonious combination of social and biological components should be the result of the educational process. A German philosopher and historian of culture W. Dilthey attached particular importance to the social nature of the process of education. He proposed the concept of “experience” as phenomenon inherent in human beings with their emotional life. A German philosopher P. Natorp analyzed upbringing and education within the broad social and philosophical context. He described schools as an important instrument of socialization, since self-consciousness is formed in the context of interpersonal relationships. A German representative of pedagogy of action W. A. Lay pointed to the child's need to have a wider social and natural space, which

provides opportunities for self-expression and coordination of child's actions and requirements of society.

An American behaviorist E.L. Thorndike interpreted learning as a process of individual adaptation to the environment. He was one of the first pioneers of active learning, a theory that proposes letting children learn by themselves, rather than receiving instruction from teachers. A German founder of experimental pedagogy E. Maiman insisted on importance of experimental study of general patterns, individual characteristics, and stages of physical and spiritual development; psychological and physiological characteristics of schoolwork; didactic methods in terms of their effectiveness; principles of school organization.

Pedagogy of pragmatism became very influential in the US. An American philosopher J. Dewey argued in favor of practically oriented training. Unlike Plato, Dewey considered the process of education to be active. According to the philosopher, pupils are not “tabula rasa”, where a teacher writes the lessons of civilization. A teacher should lead a child and enhance his/her attraction to knowledge without putting fixed limits in the process of learning. Representatives of “new education” believed that learning should be based on the interests of pupils, their independency, and activity.

In the second half of the 20th century in Western countries many representatives of philosophy of education were focused on ways to improve the efficiency of educational process. Almost all these ways were deeply rooted in the ideas of humanism. A humanistic trend was represented by C.R. Rogers, A. Maslow, C. Bühler. They called to consider individual abilities and interests of students in their development. Later, the concept of the so-called programmed training became popular. It was proposed by an American psychologist B.F. Skinner and developed by famous scientists N.A. Crowder and E. Stones. This theoretical approach had become a precondition for “teaching machines” creating. Sometimes these machines were considered to replace the teacher in the future. In the early 1970-ies new research showed that classical “non-machine” learning was more effective, because it left more room for creativity and communication.

Nowadays, rapidly developing processes of globalization demand a new educational paradigm, different approaches to philosophical reflection on upbringing, training, and education. Philosophy of education develops its own attitude towards educational reality, its problems and contradictions; gives new meanings to this reality and proposes possible options for its conceptual transformation. Due to increased complexity, education beyond traditional institutions, and the need for a new educational model that encompasses different trends and ideas, a holistic perspective of education is a must.

БЕЗСЕРДЕЧНІСТЬ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Войтків Л.С., КЗЛОП «Самбірський фаховий педагогічний коледж імені Івана Філіпчика» (Львівська обл.) e-mail: sakalvojtktiv@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7794-3582

Представлено таку характеристику сучасного освітнього простору, як безсердечність, що зумовлено його суцільною розсудковістю та функціональністю, пануванням зовнішньої доцільності. Окреслено шляхи виходу освіти із зазначеного стану.

Ключові слова: освітній простір, серце, безсердечність, розсудковість, функціональність.

THE HEARTLESSNESS OF THE MODERN EDUCATIONAL SPACE

Voytkiv L.S., Establishment of the Lviv Regional Council «Sambir Professional Pedagogical College named after Ivan Fylypchak», e-mail: sakalvojtktiv@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7794-3582>

The article presents such a characteristic of the modern educational space as heartlessness, which is due to its complete rationality and functionality, the dominance of external expediency. The ways for education to get out of this state are outlined.

Keywords: educational space, heart, heartlessness, rationality, functionality.

Чи сприяє нинішній освітній простір тому, щоб учитель, викладач усі свої сили зосередив на тому, щоб, як вчив В.Сухомлинський, «віддати своє серце дітям»? На мою думку, жодним чином. І не сприяє, ставить перешкоди, відверто заважає. Складається стійке враження, що надмірна, марнотна і недолуга активність чиновників від освіти спонукає педагога «віддавати серце» всіляким папірцям, кількість яких зростає у геометричній прогресії. Портфоліо, постійні (щорічні) переробки навчальних програм (насамперед титулок), сілабуси, все нові формати звітів – цей масив непотребу краде час і сили і сприяє поширенню *гострої серцевої недостатності* освітньої діяльності.

Що таке освітній простір? Простір не є порожнім вмістилищем того, що відбувається. Насправді, простір – це *форма внутрішньої організації матеріалу* того чи іншого процесу, тобто дещо принципово не відділене від самого його матеріалу. Значить, освітній простір – «не просто “середовище”, сукупність умов факторів, обставин, ситуацій та ін., а *спосіб організації “матеріалу”* освітнього процесу, конкретний спосіб побудови та здійснення цього процесу, певний характер взаємодії його учасників»¹¹². Найбільш адекватне теоретичне визначення освітнього простору дає Ф.Т. Михайлов: освітній простір є простором реально-ідеальної культури, і цей простір, «як і будь-яка форма спільності, об'єднує всіх суб'єктів спілкування спільним

¹¹² Возняк В.С. Співвідношення розсудку і розуму як філософсько-педагогічна проблема: Монографія. Дрогобич: Ред-вид відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2008. С. 254.

здійсненню справи, що забезпечує існування даної спільності. Справа, що об'єднує людей в освітній формі спільності, має об'єктивно покладеною ціллю зберігання, трансляцію у просторі-часі і вдосконалення культури свого народу, а тим самим – і загальнолюдської культури. Освітній простір є інтерсуб'єктивним полем духовного і духовно-практичного спілкування тих, хто вступає у життя (чи нову професійну діяльність) з представниками соціально і культурно активних вікових когорт, поколінь і професій при вдосконаленні останніми своєї духовної, духовно-практичної і професійної культури»¹¹³.

Дрогобицький дослідник В.С. Возняк стверджує, що існуючий освітній простір побудований за суто *розсудковим* типом: тут панують виключно суб'єкт-об'єктні стосунки, душевно-духовні виміри процесу витіснені на глуху периферію, функціональні завдання придушують власне культурні. Немає потреби спеціально доводити, що такий освітній простір відверто *безсердечний*. Розумний же спосіб побудови освітнього простору, який потребує нового педагогічного мислення, в засадничений на верховенстві суб'єкт-суб'єктних стосунків, душевно-духовного, на висуванні на перший план власне культурних завдань і придушенні функціональних. Саме тут оберігається центральне місце для серця, сердечності.

Вчитель повинен від щирого серця спілкуватись зі своїми учнями і бути стурбованим не просто виконанням навчальних планів, швидкістю «проходження» навчального матеріалу, а питаннями: *що залишається у серці, у самій душі його учнів, на яку глибину серця, суб'єктивності учнів «занурюється» зміст навчання, самий дух освітнього спілкування.*

Якщо у нинішньому типові соціальності панує буржуазний дух, дух буржуазності (продажності, корисливості, використання, індивідуалізму, гонитви за успіхом), то це ще не означає, що вчитель повинен «вірою і правдою» служити (точніше, прислужувати) йому. Адже *віра і правда* – не для такого світу. Якщо нинішній освітній простір вкрай уражений безсердечністю, то вчитель аж ніяк не повинен «підлаштовуватись» під нього. Йому, вчителю, дано *діяти всупереч* існуючим тенденціям і вимогам, точці зору «загалу». Він може (а значить, повинен) будувати крок за кроком *свій* освітній простір, який не безсердечний, власне душевний і сповнений справжнім духом, духом добра, істини і краси. Звісно, такому вчителю загрожує ситуація «білої ворони», він може стати «лузером», об'єктом критики як з боку чиновних інстанцій, так і декого із заздрісних колег.

Так, мудрому небезсердечному вчителю загрожує доля Василя Сухомлинського, якого біси тогочасного освітянського чиновництва довели до інфаркту. До речі, так само, як і Атона

¹¹³ Цит за: там само. С. 255.

Макаренка в свій час, а нещодавно – і видатного педагога-новатора Михайла Петровича Щетініна. Зрозуміло – хто самовіддано віддає своє серце дітям, сам має дуже вразливе серце. Проте, упевнена – кожен вчитель вільний обрати свій екзистенційний шлях: або шлях від серця до серця, або служіння князеві світу цього.

МУЗЕЙ ЯК СУБ'ЄКТ КУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ МІЖ ПОКОЛІННЯМИ ТА РЕТРАНСЛЯТОР ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ Й ВИКЛИКІВ ВІЙНИ

Берестень Ю.В., Університет митної справи та фінансів (Дніпро), НТУ «Дніпровська політехніка» (Дніпро), e-mail: beresten@i.ua, ORCID: 0009-0000-0396-1577

Презентовано спробу осмислення ролі музейних установ України в процесі формування національної пам'яті та ідентичності як засадничих її доктринальних основ української державності. Відзначено роль музею як ретранслятора історичної пам'яті, комунікатора в налагодження сталого діалогу між різними поколіннями українського суспільства.

Ключові слова: музей, національна ідентичність, самосвідомість, цінності, історична пам'ять.

THE MUSEUM AS A SUBJECT OF CULTURAL DIALOGUE BETWEEN GENERATIONS AND A RETRANSMITTER OF HISTORICAL MEMORY IN THE CONTEXT OF THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS AND THE CHALLENGES OF WAR

Beresten Y., University of Customs and Finance (Dnipro), NTU "Dnipro Polytechnic" (Dnipro), e-mail: beresten@i.ua, ORCID: 0009-0000-0396-1577

An attempt is presented to understand the role of museum institutions in Ukraine in the process of forming national memory and identity as the fundamental and doctrinal foundations of Ukrainian statehood. The role of the museum as a relay of historical memory, a communicator in establishing a sustainable dialogue between different generations of Ukrainian society is noted.

Keywords: museum, national identity, self-awareness, values, historical memory.

Масштабна російська агресія проти незалежної української держави детермінувала глибокі зміни суспільного буття, істотну трансформацію колективної свідомості української нації, яка переживає один з найдраматичніших епізодів своєї багатовікової історії.

Війна стала одним з стимулюючих чинників соціальних та етнокультурних процесів, які актуалізували в громадському просторі країни, модерному українському суспільстві сталий розвиток національної самоідентичності та самосвідомості, які під тиском зовнішньої загрози демонструють виразну тенденцію до змістовного поглиблення через усвідомлення унікальності й цінності національної культури, мови, традицій, звичаїв, історії. Одночасно, в суспільній свідомості відбувається прагнення осмислити значущість та цінність національної держави як

політичного інституту, надійного гаранта збереження самобутньої історико-культурної традиції, носієм якої є українська нація.

Тривалий збройний конфлікт, які супроводжується запеклим протистоянням сторін, змушує українське суспільство все активніше перейматися інтенсивним пошуком адекватної відповіді на екзистенційну загрозу власному існуванню. Досить часто мета даних пошуків зводиться до докладного та неупередженого вивчення історичного досвіду попередніх поколінь, військової історії України, до опрацювання солідаристичних моделей громадської практики фізичного виживання в складних умовах війни, організації збройного опору населення агресору, його подальшої публічної глорифікації та меморіалізації в культурному просторі.

В процесі зростання національної ідентичності вагому роль відіграє історичний колективний досвід, який відображається та фіксується в національній пам'яті, що є складним багаторівневим стереоскопічним відображенням пережитого суспільством спільного минулого в його колективній свідомості.

Варто відзначити, що звернення до історичної пам'яті здійснюється суспільством та особистістю на декількох рівнях: на індивідуальному – через родинні історії та перекази близьких та рідних, які пережили драматичні події української історії, та колективному – через громадські місця пам'яті – музеї, меморіали, наукові дослідження, що презентовані у фахових розвідках спеціалістів.

Музей як специфічний соціокультурний інститут суспільства відіграв та відіграє одну з ключових ролей в формуванні історичної пам'яті соціуму, ґрунтовному усвідомленню ним цінності власної національної держави як базового політичного інституту та провідної форми організації суспільного буття.

Зазначимо, що магістральним завданням музейних установ полягає у збереженні пам'яток історичної спадщини, які містять в собі інформацію про духовні надбання, ідеї, колективні уявлення соціуму, що визначають зміст національної ідентичності, сприяючи поглибленню самоусвідомлення нацією самої себе як цілісного суб'єкта історичного процесу, фундатора власної національної незалежної держави.

В нових реаліях буття української політичної нації зростає значення музею як одного з провідних громадських комунікаторів, який є зберігачем матеріальних пам'яток національної культури, що віддзеркалюють різноманітні аспекти історичного минулого, включаючи періоди збройної боротьби з іноземними загарбниками, що вкрай важливо в сучасних умовах російсько-українського конфлікту.

Завдячуючи своїм розлогим колекціям предметів історико-культурної спадщини, музейні установи перетворюються на одних з головних суб'єктів «війн пам'яті», стають невід'ємним елементом комеморації, що ідеологічно корегується з актуальними настановами сучасної політичної системи та процесу, плекаючи розвиток національної ідентичності в українському соціумі, особливо в контексті організації збройного опору російським агресорам.

На сучасному етапі розвитку українського громадянського суспільства та держави музей виступає одним з засобів соціалізації та громадянського виховання, здійснюючи на практиці системний трансфер системи базових цінностей від одного покоління до іншого, прищеплюючи домінантні ціннісні орієнтації національної ідентичності молодому поколінню. В громадському просторі музей виступає в якості ретранслятора історичної пам'яті поліетнічної та полікультурної української нації, діяльність якого базується на системній репрезентації історичних пам'яток, які об'єктивно відображають історичні здобутки національної культури, створюють належне підґрунтя для налагодження сталого міжпоколінного діалогу в українському соціумі, організації постійного трансферу історичного досвіду та неупереджених, позбавлених навантаження ідеологічних стереотипів знань про події минулого країни.

В процесі виховання громадянського суспільства музейні установи виконують важливу функцію руйнівника колишніх та модерних пропагандистських міфів, ідеологічних стереотипів, які впродовж багатьох десятиліть примусово нав'язувалися суспільству радянською владою та її політичними наступниками з РФ, створюючи в колективній свідомості соціуму викривлену, а іноді й свідомо сфальсифіковану, ретроспективу історичної дійсності в контексті колишніх імперських наративів, що мали на меті легітимізацію самодержавного (радянського) політичного режиму, домінантних настанов його внутрішньополітичного курсу.

Відзначимо, що спростування колишніх суспільних радянських та пострадянських міфологем реалізується через речову демонстрацію предметів, що містять в собі альтернативну історичну інформацію про суспільно-політичні, соціокультурні явища й процеси, які мали місце в минулому, впливаючи на особистісне та колективне самовизначення соціальних суб'єктів, розвиваючи в них критичне мислення, об'єктивне сприйняття історичної дійсності, що унеможливорює пропагандистське маніпулювання свідомістю на підставі усталених історичних стереотипів, ідеологічних кліше та штампів радянської доби.

Музейні установи через предметне експозиційне унаочнення та візуалізацію історичних подій й процесів впливають на відчуття відвідувачів, створюючи потужне емоційне тло, що мотивує суб'єкта до цілеспрямованих дій, орієнтованих на чітке увиразнене усвідомлення власної національної ідентичності, її наочну репрезентацію в суспільному та індивідуальному

просторі, подальшу успішну інтеграцію в громадянське суспільство з перетворенням на активного суб'єкта суспільно-політичних відносин, пов'язаних зі збройним захистом Батьківщини.

В даному випадку речова предметність та візуалізованість музейних експозицій виступає в якості незаперечного аргументу в дискурсивному полемічному полі «війн пам'яті», звертаючись до здорового глузду, раціональності суб'єкту, в свою чергу, створює в особистісній та колективній свідомості логічно обґрунтовану та структуровану чітку наукову картину історичної дійсності, що ґрунтується на розлогій джерельній базі, яка піддається критичній раціональній верифікації та перевірці. Останнє є вкрай важливим з огляду на протидію масованій ворожій пропаганді, що базується на свідомому поданні пропагандистами викривленої інформації (дезінформації), апелюючи до її виключно емоційного сприйняття та некритичного засвоєння в вигляді штучно сконструйованого хибного або спрощено-спотвореного образу події як феномену з монохромною полярною характеристикою (чорне-біле), культивуючи нові міфологеми та стереотипи, що покликані деморалізувати українське суспільство, знецінюючи впливати його спроможність до організації активного збройного супротиву, рішучої боротьби за власну незалежність та суверенітет.

На сучасному етапі розвитку освітньої системи України ознайомлення учнівської та студентської молоді з експозиційними інсталяціями музеїв, які тематично присвячені історичному минулому України, сучасним подіям російсько-української війни, – є вкрай важливим завданням як освітнього процесу, так й просвітницької діяльності музейних установ країни, орієнтованої на виховання громадян незалежної української держави, які усвідомлюють критичні виклики модерної доби, демонструючи готовність виконувати свій обов'язок із захисту держави.

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Гончаренко Н. К., Інститут культурології НАМ України (Київ),
e-mail: kuzmivna@gmail.com ORCID: 0000-0003-2588-0991

Оглянуто виклики у сфері історичної освіти, що постали перед українськими науковцями і освітянами після відновлення незалежності України, зокрема – поєднання національних і європейських підходів до підручників з історії.

Ключові слова: історична освіта, деколонізація, національний наратив.

DECOLONIZATION OF HISTORICAL EDUCATION IN UKRAINE

Honcharenko N. K., Institute for Cultural Research of the National Academy of Arts of Ukraine (Kyiv), e-mail: kuzmivna@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2588-0991

The challenges in the field of historical education faced by Ukrainian scholars and educators after Ukraine regained independence are reviewed, in particular, the combination of national and European approaches to history textbooks.

Keywords: historical education, decolonisation, national narrative.

Виклики, що постали перед українськими науковцями і авторами підручників з історії після 2014 р., відколи Росія перейшла від «м'якої» сили культурного колоніалізму до «твердої» сили збройної агресії, стосуються деконструкції імперської ідеології та російської історичної міфології на основі аналізу того, як ця міфологія впроваджувалась, які концепти створювала і поширювала, і як викорінюється в Україні під час антиколоніальної війни.

Одним із важливих засобів насадження совєцької ідеології та формування історичної міфології була шкільна історична освіта. Історична наука значною мірою, а підручники з історії повністю мали виконувати завдання державної політики: творити «совєцьких людей», стираючи національні ідентичності.

Система національної історичної освіти в Україні почала формуватись після відновлення незалежності у 1991 р., коли постали завдання запровадження шкільного предмету «Історія України» та створення підручників. Це відбувалося разом із суспільно-політичними й економічними змінами, втратою панівного становища марксистською доктриною, а, отже, нормалізацією наукових досліджень. Совєцька спадщина обумовила і темпи, і труднощі цього процесу. З одного боку, постало завдання для науки, на основі різних підходів та джерел, створювати історичний наратив суверенної нації, суб'єктність якої маргіналізувалась упродовж всього совєцького періоду. Цей наратив мав відображатися в історичній освіті. З іншого, – з'явилося усвідомлення необхідності враховувати й запроваджувати новітні європейські тенденції, сформовані в історичній дидактиці наприкінці ХХ ст.: багатокультурність, толерантність, критичне мислення, усунення стереотипів (культурних, релігійних), що домінували у нав'язаних Москвою підручниках совєцької доби.

Водночас прикметною рисою новітніх європейських підходів було негативне ставлення до національних наративів, як таких, іменованих «націоналізацією» історії. Воно впливало із засудження нацистських злочинів та осмислення трагічного досвіду ХХ ст., зокрема – міжнародних конфліктів різного масштабу. Проте аналогічного засудження злочинів тоталітарного комуністичного режиму не відбулося. Як покруч російського/совєцького колоніалізму, під гаслами «дружби народів» і братерства, цей режим не лише маргіналізував національні культури, а й боровся з «націоналістичними ухилами» республік, що входили до складу СРСР. Після розпаду совєцької імперії перетворився на російську, вивчив «словник демократії», але не для аналізу і деконструкції власного колоніалізму, за прикладом інших

європейських країн, а щоб використовувати ідеї багатокультурності, свободи слова, прав меншин і заважати своїм колишнім периферіям вирватися з-під впливу метрополії.

Тож формування національного історіографічного й дидактичного наративу в Україні ускладнювалось не лише опором проросійських/просоветських дієвців, а й нерозумінням наших проблем європейськими та американськими аналітиками, які сприймали українські національні акценти в історичній освіті радше як загрози чи вади, аніж як необхідний елемент суспільної трансформації. Відтак розвиток системи історичної освіти в Україні західні аналітики нерідко трактували як загрозливий для сучасних цінностей етнонаціоналізм, укорінений у застарілих підходах історіографії XIX ст. При цьому вони не вбачали небезпек у російському націоналізмі й колоніалізмі, а спотворену за СРСР історію України аналізували, використовуючи російську історіографію, праці русистів та советологів, котрі, ставши «україністами», взялися за «націоналістичні перекручення» історії України. Адже «...аналітики спираються на наукові праці авторитетних фахівців своєї та інших західних країн, які, своєю чергою, теж набагато більше позначені російськими впливами, ніж українськими: і через неоднакові мовні компетенції, і через усталені погляди на історію та політику Східної Європи, де Росія ще від царських часів посідає чільне місце»¹¹⁴.

Втім, і для української історіографії, і для історичної дидактики важливо було запровадити в освітній процес не лише європейські цінності прав людини і свободи слова, а й ключові характеристики національної ідентичності, уявлення про важливі історичні події, про самобутність й тяглість української культури. Тобто масив знань та ідей, що були заборонені, спотворені, знищені або привласнені російською та советською імперіями.

Нові програми і підручники з історії, що створювалися упродовж 1990-2000-х рр., критикували зусібч: національно-демократичні дієвці – за сором'язливий демонтаж усталених російських/советських історичних міфів. Комуністи і проросійські політики й науковці звинувачували у фальсифікації «славного, спільного, братнього» минулого. А орієнтовані на європейські підходи учені наголошували на шкідливості «націоналізації» і спробах нав'язати учням новий, нібито ексклюзивний, націоналістичний наратив.

Анексія Криму, початок гібридної війни Росії на Сході України у 2014 р. довели, що імперія не відступає і не відмовляється від наміру підкорити українців. Повномасштабне вторгнення Росії у 2022 р., її геноцидна риторика і масові воєнні злочини в Україні,

¹¹⁴ Кулик, В. Аналізуючи аналітику: про засади дослідження західних наукових та експертно-аналітичних публікацій на тему російсько-українського конфлікту. *Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях*. Київ: ІПіЕНД ім. Кураса НАН України. 2020. С. 6.

продemonстрували необхідність цілковитого демонтажу в історичній освіті імперських концептів, розроблених совєцькими/російськими ідеологами. Тепер очевидно, що найвагомішою причиною війни є розвинена за путінського режиму ідеологія «русского міра», в рамках якої створено суміш із фактів, маніпуляцій, абсурду і перекручень. Усе це не могло не перетворитися на священну для імперії війну заради підкорення колишньої колонії або її цілковите знищення. Прикметно, що починаючи з 2022 р., росіяни вже впроваджують нові підручники з історії у Росії і на окупованих територіях України, де пояснюють свої дії «визволенням братнього народу» від націоналістів, які начебто розпочали «громадянську війну» на Донбасі.

Натомість в Україні, попри загрозу знищення нації і держави, поспіху у створенні нових українських підручників з історії нема. Науковці й освітяни намагаються вирішувати завдання деконструкції російської пропаганди і деколонізації української історичної освіти у продуманий спосіб, розробляючи нові концептуальні підходи і програми, враховуючи критичне мислення, цінності свободи й демократії. У Програмах 2022 р. наголошено необхідність формування вільної особистості, що визнає національні та загальнолюдські цінності. Серед змістовних наголосів Програм ключові стосуються деколонізації історичної освіти стосовно різних хронологічних періодів. Щодо змісту історії України ХХ ст. наголошено потребу «переформатувати його для врахування провідної тенденції століття – розпаду імперій і постання національних держав, визнаючи СРСР як державу, де імперський спосіб організації влади поєднувався із тоталітарним режимом; відповідальність двох тоталітарних імперій – СРСР і нацистської Німеччини за вчинення в Україні масових репресій та геноцидів; підкреслено закономірність розпаду СРСР як імперії та відновлення незалежної національної держави – України; важливість історичного і культурного досвіду усіх народів, що проживали в минулому і мешкають нині на теренах України; несприйняття імперської і шовіністичної ідеології»¹¹⁵.

Починаючи з 1991 р., в українських шкільних підручниках з історії відбувається повільний процес деколонізації, хоча й без такого іменування. Він полягає у осмисленні совєцького періоду як окупаційного та колонізаційного; в засудженні комуністичного режиму як злочинного і співпричетного до розв'язання Другої світової війни; у формуванні уявлень про спадкоємність незалежної України від Української Народної Республіки. Водночас відбувається деконструкція колоніальних концептів, розроблених російською/совєцькою

¹¹⁵ Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022.

імперіями, спрямованих на підпорядкування України та утримання її у своїй сфері впливу: політичного, культурного, економічного. Нові «Навчальні Програми» (2022) пропонують не лише продумане теоретичне підґрунтя для деколонізації історичної освіти під час антиколоніальної війни, а й практичні кроки для їх реалізації.

ОСВІТА В ЕПОХУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Какуріна І. І., Український державний університет науки і технологій,
ННІ Український державний хіміко-технологічний університет (Дніпро),
e-mail: irinactaik@gmail.com, ORCID : 0000-0002-2956-4518

Тези присвячені аналізу проблеми впливу сучасного інформаційного суспільства на розуміння цілей та завдань, що стоять перед системою освіти. Проаналізовано установки, що визначають напрями реформування цієї системи. Виділено головні риси освітньої парадигми, якими, на думку автора, виступають: збагачення інформацією форми знань; формуванні навичок креативного сприйняття та застосування інформації; виховання особистості, що має потребу жити в цивілізованому суспільстві та розглядає самоосвіту умовою реалізації своєї свободи; повернення освіті функції соціальної селекції.

Ключові слова: інформаційне суспільство, медіакультура, осмислення, культурні та духовні цінності, освітня парадигма.

EDUCATION IN THE INFORMATION SOCIETY ERA: CHALLENGES AND PROSPECTS

Kakurina I. I., Ukrainian State University of Science and Technology NNI Ukrainian State University of Chemical Technology (Dnipro), e-mail: irinactaik@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-2956-4518

The theses are devoted to the analysis of the problem of the influence of the modern information society on the understanding of the goals and tasks facing the education system. The main features of the educational paradigm are highlighted, which, according to the author, are: enrichment with information in the form of knowledge; the formation of skills for creative perception and application of information; the education of individuals who need to live in a civilised society and consider self-education a prerequisite for the realisation of their freedom; the return of the function of social selection to education.

Keywords: information society, media culture, comprehension, cultural and spiritual values, educational paradigm.

Відмінна риса сучасного етапу розвитку – перехід від техногенної цивілізації до інформаційного суспільства. Становлення нового етапу в розвитку соціуму зумовило появу концепцій, що аналізують його сутність. Серед них – концепції «постіндустріального суспільства» Д. Белла ¹¹⁶, «суперіндустріального суспільства» О. Тоффлера ¹¹⁷,

¹¹⁶ Белл Д. Майбутнє постіндустріального суспільства. Досвід соціального прогнозування. – К.: Основи, 2004

¹¹⁷ Тоффлер Е. Третя хвиля. – К.: Видавництво «Ваклер», 2000.

«посткапіталістичного» Р. Дарендорфа, «програмованого» А. Турена, «постспоживацького» Д. Рімена тощо. Усі ці концепції, звернені до осмислення різних складових єдиного організму, оперували термінами мирного співіснування, економічного процвітання держав, соціального добробуту. На превеликий жаль, стан справ у сучасному світі свідчить про те, що нове суспільство у варіантах «проектного» періоду так і не відбулося. Проте й сьогодні ми не втрачаємо надії на оптимістичні перспективи розвитку людства, які, слідом за Д. Беллом, Дж. Нейсбітом, О. Тоффлером, Ф. Фукуямою, пов'язуємо, зокрема, з перетворенням інформації на одне з основоположних начал розвитку цивілізації.

У реалізації оптимістичного сценарію цивілізаційного розвитку величезну роль відіграє система освіти. Зазначимо, що виконувати гармонізуючу функцію ця система може лише тоді, коли адекватно реагуватиме на виклики сучасності, відповідаючи на трансформації соціальної системи. Тому важливо з'ясувати, які саме зміни в освіті є затребуваними в сучасних реаліях життя.

На нашу думку, основними рисами сучасної освітньої парадигми стають:

- збагачення інформацією у формі знань;
- формування навичок креативного сприйняття та застосування інформації;
- самоосвіта як умова реалізації свободи особистості;
- функціонування системи освіти як одного з видів соціального ліфта, що дозволяє підвищити людині свій статус у суспільстві Повернення освіти функції соціальної селекції.

Підтвердження авторитету знань у всі часи залишається пріоритетом освіти. Проте часи змінюються й вносять корективи в розуміння того, що саме суспільство вважає головним інструментом соціалізації молодого покоління. Якщо ще зовсім недавно «вихователь» мав більший обсяг інформації, ніж його вихованець, і виступав для нього носієм знань та авторитетом, то сьогодні молодь, володіючи навичками роботи з інтернетом, може бути більш поінформований ніж її наставник. У реаліях інформаційного суспільства авторитет педагога визначається не стільки обсягом знань, скільки досвідом, уміннями й навичками використовувати та оцінювати інформацію. Працездатність, прагнення постійно поповнювати свої знання, розширювати кругозір – якості, володіння якими дозволяє педагогу залишатися авторитетом для своїх учнів.

Особливістю становлення інформаційного суспільства є поява «людини медіакультури». Нею є кожен, хто залежить від сфери медіа. Зазвичай це людина, добре адаптована у соціальних мережах, але абсолютно інфантильна у реальному житті. У більшості випадків вона схильна до некритичного сприйняття інформації. Установка «прийняти на віру» переноситься такою особою з віртуального простору в реальний світ. Так, сучасний студент

легко йде на «компроміс» у спілкуванні з викладачем щодо певної проблеми курсу, швидко перебудовується при неправильній відповіді, обираючи іноді протилежну точку зору. Кліпова медіакультура, що передбачає варіативність, взаємозамінність, а іноді й недостовірність запропонованих сценаріїв поведінки, інтерпретацій подій, релятивізм суджень і оцінок – це сприятливе середовище для формування суб'єкта, легко схильного до маніпуляцій. У цих умовах центральними завданнями викладача стають: добра орієнтація у світі інформації та здійснення світоглядної корекції.

Освіта завжди була покликана допомогти новому поколінню «пристосуватися» до традиції, до накопиченого досвіду попередніх поколінь. Нині, продовжуючи виконувати цю функцію, освіта має навчити учня – співрозмовника, опонента, одностудента – формувати обґрунтовану, соціально значущу індивідуальну позицію. Ця функція виходить на перший план. У зв'язку з цим особливого значення в освітньому процесі набувають гуманітарні дисципліни. Саме вони допомагають молодій людині орієнтуватися у світі цінностей, формують розуміння багатоманітності світу. Гуманітарні науки пояснюють, що будь-яка інформація (зокрема отримана із соціальних мереж) має сприйматися критично, у зіставленні з іншими джерелами, у контексті реального життя. Завдяки гуманітарній освіті формується розуміння того, що інтернет може бути джерелом інформації, яку використовують для маніпуляції свідомістю. Формування критичного, діалогічного, діалектичного мислення – найважливіше завдання освіти, розв'язати яке неможливо без допомоги гуманітарного (філософського, культурологічного) знання. Важливість присутності філософського знання в навчальних програмах зумовлена ще однією обставиною. Зміст сучасної освіти не може зводитися лише до суми знань, а технологія навчання – до пасивного засвоєння дисциплін. У процесі освіти людина має опанувати способи здобуття інформації, методи пізнання, розвинути інструменти свого мислення. Саме це має бути завданням викладання філософії та культурології. Неможливо переоцінити значення гуманітарних дисциплін у становленні особистості. Вони є важливим інструментом, що перетворює навчання на справжню освіту. Для цього педагоги, які мають досвід спілкування з молоддю, повинні мати реальні можливості впливати на вирішення питань, коли, чому й як навчати сучасного студента, а також відігравати провідну роль у формуванні навчальних планів і програм.

Освіта – це механізм еволюції, особлива підсистема культури, що підтримує її сталість і водночас мінливість. Зокрема, освіта виступає соціальним ліфтом, який забезпечує соціальну мобільність. Проте робота цього механізму може давати збої, що ми спостерігаємо останніми роками. Але освіта повинна стати механізмом підготовки особистості до життя у постійно змінному інформаційному середовищі, сприяти розвитку критичного, креативного та

діалогічного мислення, а також підтримувати готовність до безперервного навчання. «У світі інформаційної революції переможуть ті, хто вміє швидко адаптуватися та засвоювати нові знання»¹¹⁸.

ПРОБЛЕМИ ДИТИНИ У СВІТІ ДОРОСЛИХ: ШКІЛЬНИЙ РАКУРС

Рогова О.Г., Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», e-mail: orogova@dano.dp.ua, ORCID: 0000-0001-5498-6897

Розглянуто основні проблеми взаємодії дитини зі світом дорослих у шкільному середовищі, зокрема труднощі комунікації між учнями та вчителями – від надмірного навчального навантаження до авторитарного стилю спілкування. Підкреслено необхідність гуманізації педагогічної взаємодії, розвитку емпатійного спілкування та створення психологічно безпечного освітнього простору.

Ключові слова: дитина, школа, комунікація, учитель, взаєморозуміння, педагогічна етика, гуманізація освіти.

A CHILD IN THE ADULT WORLD: A SCHOOL PERSPECTIVE

Rohova O.G., Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council», e-mail: orogova@dano.dp.ua, ORCID: 0000-0001-5498-6897

Are examines the main problems of a child's interaction with the adult world within the school environment, focusing on communication difficulties between students and teachers – from excessive academic workload to authoritarian communication styles. It emphasizes the need to humanize pedagogical interaction, develop empathetic communication, and create a psychologically safe educational space.

Key words: child, school, communication, teacher, mutual understanding, pedagogical ethics, humanization of education.

Сучасна школа – це не лише місце, де діти здобувають знання, а насамперед соціальний простір, у якому відбувається формування особистості, її життєвих орієнтирів і цінностей. Тут дитина стикається зі світом дорослих, їхніми правилами, вимогами, очікуваннями. Учитель у цьому контексті виступає посередником між двома світами – світом дитинства, де переважають емоції, спонтанність і щирість, та світом дорослих, у якому головують раціональність, дисципліна й контроль. Саме тому питання взаєморозуміння між учителем і учнем є ключовим у побудові сучасного освітнього процесу.

Проте сьогодні ми все частіше стикаємося з комунікативними проблемами у взаємодії дітей і вчителів. Вони проявляються не лише у конфліктах чи непорозуміннях, а й у глибшому

¹¹⁸ Toffler A. The Third Wave. – New York: Bantam Books, 1980

– психологічному – відчуженні. Школярі нерідко сприймають школу як середовище тиску, страху перед оцінкою, місце, де необхідно «вистояти», а не розвиватися. У свою чергу, педагоги відчують втому, емоційне вигорання, перевантаження обов'язками й брак підтримки. Усе це створює напруження, яке негативно позначається на головному – на якості людських стосунків у школі.

Однією з найпомітніших проблем є непомірне навчальне навантаження. Діти щодня опиняються під тиском великої кількості завдань, тестів, контрольних, а після школи їх чекають години домашньої роботи. Для багатьох учнів навчання перетворюється на нескінченний марафон, у якому головне не пізнання, а виконання вимог. У результаті зникає інтерес до знань, натомість зростає втома, тривожність, відчуття постійного дефіциту часу. Оцінка, яка має бути засобом зворотного зв'язку, часто сприймається як вирок, а не як підказка для розвитку. Такий підхід формує у дитини страх помилки й невпевненість у власних силах.

Не менш болісною є проблема авторитарного або формального стилю спілкування. У багатьох класах і досі переважає педагогічна модель, де вчитель – беззаперечний носій істини, а учень – виконавець. Вимоги, зауваження, категоричні формулювання, іноді навіть іронічний тон або публічне порівняння можуть глибоко травмувати дитину. Авторитарність з боку дорослого підриває довіру, створює відчуття неповаги й приниження. Формальний стиль, навпаки, знеособлює спілкування – учень перетворюється на «одиницю» в журналі, позбавлену індивідуальності. У таких умовах втрачається головне – живий емоційний контакт, який і є основою навчання та виховання.

Важливим аспектом є також дефіцит емоційної підтримки. Сучасні вчителі працюють у складних умовах: велика кількість класів, паперова звітність, перевірки, нестача часу. У цій гонитві часто не вистачає простору для щирої розмови, для запитання: «Як ти себе почуваєш?», «Що тебе турбує?». Для дитини така увага – не дрібниця, а доказ того, що вона важлива. Емоційна байдужість або холодність учителя може призвести до того, що учень починає шукати підтримку поза школою – в інтернеті, у групах однолітків, не завжди безпечних або морально здорових.

Ще одна поширена проблема – комунікація через негатив. Часто вчитель звертає увагу лише на помилки, порушення, недоліки, тоді як досягнення сприймаються як належне. Відсутність позитивного зворотного зв'язку призводить до того, що діти перестають бачити сенс у стараннях. Конструктивна критика замінюється докорами, а похвала – рідкісним винятком. Важливо, щоб педагог умів давати дитині відгук, який допомагає рости, а не захищатися. Просте формулювання «Спробуй ще раз, у тебе може вийти краще» здатне змінити сприйняття навчання значно більше, ніж суворе «Неправильно».

Новим викликом сучасності стала цифрова комунікація. Взаємодія між учителем і учнями часто переноситься в месенджери або соціальні мережі, де зникає емоційна складова спілкування. Сухий тон повідомлення може здатися дитині образливим, а публічні коментарі у групових чатах – принизливими. Іноді дорослі забувають, що правила педагогічної етики мають діяти і в цифровому середовищі. Учні, у свою чергу, потрібно навчати культури онлайн-спілкування, поваги до чужої думки, обережності у словах і висловлюваннях.

Усі ці комунікативні труднощі мають глибокі психологічні наслідки. Дитина, яка постійно стикається з критикою, байдужістю чи тиском, поступово втрачає віру в себе. Формується занижена самооцінка, з'являється тривога, страх перед школою, бажання уникати контактів. Деякі діти реагують протестом – демонстративною непокорю або агресією, інші – відходять у себе, стають мовчазними, байдужими. У будь-якому разі це сигнал, що школа перестає бути для дитини місцем розвитку та безпеки.

Вирішити ці проблеми можливо лише через гуманізацію педагогічної взаємодії. Учитель має бачити в дитині не лише учня, а особистість із власними почуттями, думками, потребами. Необхідно змінювати позицію з «керую» на «співпрацюю». Важливо розвивати навички емпатійного та ненасильницького спілкування, де основою є повага до співрозмовника. Педагогічне слово повинно не ранили, а підтримувати; не викликати страх, а мотивувати до дії. Велике значення має рефлексія вчителя – уміння усвідомлювати власні реакції, інтонації, жести, поведінку. Часто не зміст, а саме тон або погляд стають причиною образи. Учитель, який здатен аналізувати себе, менше схильний до конфліктів і краще відчуває дітей.

Окремо варто говорити про оптимізацію навчального навантаження. Домашні завдання повинні мати розвивальний, а не механічний характер. Краще дати менше, але змістовніше, щоб учень міг осмислити, а не просто переписати. Баланс між вимогами та можливостями дитини – запорука її психологічного комфорту.

Нарешті, важливою складовою здорового шкільного середовища є емоційна безпека. Учень повинен знати, що в школі його не принизять, не висміють, не залишать без уваги. Культура взаємоповаги формується через щоденні дрібниці: усмішку, спокійне пояснення, визнання зусиль. Від того, як учитель звертається до дитини, залежить не лише її успішність, а й віра у власну цінність.

Отже, проблеми дитини у світі дорослих – це передусім проблеми спілкування, взаєморозуміння, довіри. Шкільний ракурс дозволяє побачити, як навіть дрібні порушення педагогічної етики чи емоційної культури можуть мати великі наслідки для становлення особистості. Але водночас саме школа має потенціал стати простором гуманності, де кожна дитина відчу-

ває: її чують, розуміють і підтримують. Шлях до цього – у зміні філософії педагогічного спілкування: від авторитарності до партнерства, від оцінювання до підтримки, від формального виконання програм до виховання Людини. Бо тільки там, де є довіра і діалог, може зростати справжня особистість.

ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОСТІ

Соценко Д. А., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (м. Харків), e-mail: ds.adv@yahoo.com, ORCID: 0009-0000-1513-1060.

Розглядаються нові тенденції та трансформаційні процеси в освіті України в умовах військового стану. Досліджуються зміни форм викладання, нові редакції нормативно-правових актів щодо освіти та поява нових, різні підходи до вирішення питання освіти дітей та молоді. Робиться висновок щодо необхідності подальшої розробки нових підходів до навчання.

Ключові слова: освіта, трансформаційні процеси сучасності, законодавство, модернізація, реформування, форми викладання.

EDUCATION IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY TRANSFORMATION PROCESSES

Sotsenko D.A., Yaroslav the Wise National Law University (Kharkiv), e-mail: ds.adv@yahoo.com, ORCID: 0009-0000-1513-1060.

New trends and transformation processes in education in Ukraine under martial law are considered. Changes in forms of teaching, new editions of regulations on education and the emergence of new, different approaches to solving the issue of education of children and youth are studied. A conclusion is made about the need for further development of new approaches to learning.

Keywords: education, transformation processes of modernity, legislation, modernization, reform, forms of teaching.

Сучасна освітня галузь в Україні знаходиться у складних умовах військового стану, що викликає низку питань, які потребують вирішення. До них, зокрема, відносяться: приведення національного законодавства у відповідність до норм ЄС, в тому числі, здійснення нормотворчих змін в освіті, а також запровадження цифрових інформаційних технологій та інноваційних методик у навчанні та науковій роботі, науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу у закладах освіти, навчання користувачів новітньому програмному забезпеченню та опанування технічних засобів, психологічне здоров'я особистості в умовах війни та після неї, тощо.

Вивченням трансформаційних процесів у освітній галузі займалися такі науковці, як Авшенюк Н. М., Андрущенко В. П., Кремень В. Г., Кримський С. Б., Локшина О. І., Мошин-

ська О. Ю., Савченко О. Я., Сухомлинська О. В. та інші (до лютого 2022 р.); Вовк М. П., Пимоненко М. М., Приймак В. М., Радомський І. П., Савченко М. С., Щетинникова О. О. та інші (після лютого 2022 р.). Дефінітивний апарат в аспекті трансформації освіти в Україні та зарубіжжі вивчали такі науковці, як: Березівська Л. Д., Василюк А. В., Глушко О. З., Маноха І. П., Михальченко М. І., Побірченко Н. С., Сбруєва А. А., Сисоєва С. О., Шихненко К. І. та інші. Автори дослідження трансформаційних процесів в освіті¹¹⁹ розподіляють рішення цих питань за рівнями: загальнодержавним, МО, НАПН, регіональним, закладів освіти, а також виділяють напрями: концептуальний, організаційно-педагогічний, інформаційний, міжнародний та надають певні поради щодо їх реалізації.

Міжнародні Цілі сталого розвитку до 2030 року з інтеграцією у Зелений Європейський курс-2050 та перспективи освіти України в умовах глобальної трансформації висвітлені Н. Внуковою та Г. Сотською, які дійшли висновку, що «сформувалися всі необхідні передумови для формування концептуально нової педагогічної парадигми, обов'язковою умовою реалізації якої буде синергізм задоволення потреб ринку праці, майбутніх навичок та компетенцій, регіонального виміру, цифровізації, дослідницьких та інноваційних компетенцій», а також що здібності використовувати нові технології у роботі набувають все більшого значення у всіх галузях буття¹²⁰.

Окремого дослідження потребують зміни у національному законодавстві. У даному аспекті важливим постає запровадження експертної діяльності в освітній галузі, вона набуває все більшого значення та вимагає подальшої раціоналізації методик, розширення міжнародних освітнянських експертних проєктів. Експертну діяльність вивчали Огнев'юк В. О., Тригуб І. І., Калінічева Г. І., Докучаєва В. В., Мармаза О. І. та інші. Наразі експертиза прагне бути майже тотальною і призначається від затвердження особового складу до змісту та форми підручників. Тоді як експерт у галузі освіти має розумітися як на трансформаційних процесах, тенденціях розвитку на міжнародному, державному та регіональному рівнях, так і на суті реформування освіти.

Так само як іде різке розширення суспільства, продовжується збільшення прірви між закладами освіти сільського та міського типу. Окремою проблемою постає питання зацікавленості молоді щодо закордонної освіти. Залишається складним процес працевлаштування вчителем/бібліотекаром тощо, навіть при наявності офіційних вакансій, та у сільській місцевості.

¹¹⁹ Лазаренко Н. І., Гуревич Р. С., Кізім С. С. Трансформаційні процеси в освіті: методологія, теорія, досвід, проблеми (XVI міжнародна науково-практична конференція у Вінниці). *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. Т. 5. Вип. 2. С. 1–15. doi: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5234>. (дата звернення: 29.10.2025).

¹²⁰ Внукова Н., Сотська Г. Трансформація освіти для досягнення цілей сталого розвитку – 2030: нова педагогічна парадигма. *UNESCO Chair Journal Lifelong Professional Education in the XXI Century*. 2023. Т. 1. Вип. 7. С. 16. doi: [https://doi.org/10.35387/ucj.1\(7\).2023.7-21](https://doi.org/10.35387/ucj.1(7).2023.7-21) (дата звернення: 29.10.2025).

У зв'язку з демографічним спадом населення України та іншими чинниками продовжується «злиття» або закриття закладів освіти різного рівня. Проте у більшості випадків влада прагне до збереження, відновлення та модернізації закладів освіти: йдеться про створення безпечних умов для оф-лайн навчання, обладнання класів технічними засобами та пристроями для «безбар'єрного» навчання тощо.

Революційні стрибки у інформаційно-технологічних сферах за останні 30 років призвели до професійного спаду. Світові корпорації випускають стільки продукції та програмних рішень, що пересічна людина не встигає їх опанувати. І тоді як в освіті треба зосередитись на навчанні особистості, викладачу доводиться вивчати, здебільшого самостійно, новітні технологічні та програмні продукти. Де вже ми створюємо безперервну, безбар'єрну, безкордонну освіту, а de facto стикаємося з металевими, лінгвістичними та іншими (як то підтвердження диплому) обмеженнями чи перепонами. Подальша стрімка трансформація людства може містити непередбачувані наслідки для освіти, значення якої в даних умовах тільки зростає.

Секція 5

Філософсько-естетичні та музикознавчі ракурси культури

НАУКА ПРО КУЛЬТУРУ: БАГАТОВЕКТОРНІСТЬ І ПРОБЛЕМИ ЛЕГІТИМНОСТІ

Годенко-Наконечна О. П., Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна, e-mail: panukrgallery@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6447-8378

Впровадження в університетській освіті з часу незалежності нової спеціальності «Культурологія» сколихнуло в академічній спільноті України дискусії щодо предметного поля, назви та методології цієї науки. Розглянуто її багатовекторність та різні наукові підходи в тлумаченні її специфіки.

Ключові слова: культурологія, культурні студії, предметне поле, соціокультурні дослідження.

CULTURAL SCIENCE: MULTIFACETEDNESS AND LEGITIMACY ISSUES

Godenko-Nakonechna O. P., Dnipro University of Technology, Ukraine, e-mail: panukrgallery@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6447-8378

The introduction of a new major, “Cultural Studies,” into university education since independence has sparked debate in Ukrainian academic community regarding the subject area, name, and methodology of this field of scientific research. Its multidimensional nature and various scientific approaches to interpreting its specifics are considered.

Key words: culturology, cultural studies, subject area, sociocultural research.

На початку 1990-х років в українській системі освіти була впроваджена нова спеціальність «Культурологія», станом на 2018 рік навчання за нею здійснювали 42 заклади вищої освіти (на різних кафедрах: філософії, історії, гуманітарних наук). У «Переліку галузей знань і спеціальностей» за 2015 рік ця спеціальність перенесена з галузі «Культура і мистецтво» до «Гуманітарних наук» й опинилась поруч з філософією. За Переліком 2024 року була перейменована на «Культурологію та музеєзнавство» (що зацентрувало її прикладну спрямованість) і віднесена до групи «Культура, мистецтво та гуманітарні науки». Коливання думок про приналежність культурології до певної сфери знань (від «філософії культури» до «соціології культури») свідчать про її інституційну невизначеність.

Дискусії навколо специфіки та наукового інструментарію, предметного поля та методології культурологічного дослідження не вщухають з часів виокремлення культурології як самостійної науки американським антропологом Леслі Вайтом (*The Science of Culture*, 1949). Останнім часом в Україні з'явилися публікації аналітичного та критичного характеру про визначення місця культурологічного знання в системі соціогуманітарних наук, його сутність, статус та різні інтерпретації предмету дослідження¹²¹. У підручниках з культурології (яких нині більше, ніж академічних видань), у цілому, фігурують певні шаблони структури та змісту й, за висловом культуролога Ол. Кравченка, ще «з радянських часів зберігається асоціативний зв'язок культури з «високим» мистецтвом, світовими релігіями, класичними науками. Водночас масова та популярна культура зазвичай виявляється предметом критики» (*ibid*, с. 46). Тож відсутність сформованої академічної спільноти, багатомірність підходів у визначенні культурології, множинність її проблемних полів стимулюють сприйняття культурології у контексті класичних гуманітарних та соціальних наук як «маргінальної, а-системної, спекулятивної сфери знання», що може свідчити про «відсутність чітких уявлень про те, ким же має бути культуролог» (*ibid*, с. 48, 59).

Сучасні аналітики, узагальнюючи теоретичний матеріал, виділяють два основні підходи до трактовки культурології: 1) як до суми наук (філософії, історії, археології, етнології, лінгвістики, мистецтвознавства та ін.), кожна з яких зі свого ракурсу розглядає певні аспекти культури; 2) як до інтегративної «великої науки про культуру», яка вміщує підпорядковані науки – антропологію, етнологію, соціологію, соціальну психологію, що об'єднуються в єдиний комплекс з міждисциплінарним підходом¹²². Саме міждисциплінарність створює труднощі у визначенні місця культурології в системі соціогуманітарних наук.

¹²¹ Наука про культуру: культурологія, kulturoznawstwo, культуроведение, Cultural Studies, culturology. К., 2015; Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів. К., 2019

¹²² Feibleman J. *The Theory of Human Culture*, 1946).

Термін «Культурологія» застосовується саме в Східній Європі, натомість «у Франції її називають антропологією, в Англії – соціальною антропологією, а в Америці – культурною антропологією»¹²³. Натрапляємо й на вислів, що «терміни «антропологія», «етнографія», «етнологія», «культурна антропологія», «соціальна антропологія» часто використовуються як синоніми»¹²⁴, а «етнографія, етнологія та антропологія не є трьома різними дисциплінами... насправді, це три етапи або три часові стадії одного й того ж дослідження»¹²⁵.

У дипломних посвідченнях здобувачів культурологічної освіти в Україні спеціальність зазначена як «Cultural Studies», які, між тим, трактують дещо інакше, ніж «Культурологію», а саме як «прикладні і локальні дослідження сучасних феноменів, практик і субкультур переважно в межах популярної та масової культури»¹²⁶. У великій мірі визначення предмету культурології як науки залежить від тлумачення самого поняття «культура». Як зазначав Кл. Гірц¹²⁷, наведення численних, зокрема 180, дефініцій поняття «культура» А. Кребером і К. Клакхоном в їх фундаментальному узагальнюючому дослідженні¹²⁸ веде лише до хаосу в розумінні специфіки культурологічного знання. Невизначеність в описуванні предмету культурології, часом контраверсійність висловлювань призводять до розмитості предметного поля та методології, зрощення культурології з соціологією, археологією, релігієзнавством, мистецтвознавством тощо. При спробі деякого впорядкування меж сфери культури можна виокремити два підходи: з одного боку, культура – увесь спектр людської творчості, включно з вищими формами, мистецтва та філософії, а з іншого – це соціальна сфера, яка на кожному конкретному історичному етапі формує комплекс культурних норм та цінностей, які детермінують поведінку людини.

Нерідко в сучасному науковому дискурсі спостерігаємо прагнення звужити поле культурологічних досліджень, відокремити сферу ідеального, сферу творення нових ідей, від сфери відтворення за певними культурними зразками, що мають нормативне значення. Прикладом є теорія сучасного українського культуролога Вол. Нікітіна, який з царини культури «вилучає» філософію та мистецтво як світоглядні категорії. Тим самим культура опиняється у серединній зоні між сферою розвитку, інтелекту (де панують філософія і мистецтво) та сферою соціуму (де панують вимоги, інтереси), виконуючи функцію зберігання й трансляції норм, зразків, образів, культів, еталонів через канали освіти та медіа для підтримання стабільності суспільства. Таким чином культура не працює зі змістами, вона працює зі значеннями

¹²³ Wulf. Ch. *Anthropologie. Philosophie, Geschichte, Kultur*. 2004, s. 69

¹²⁴ Вальверде К. *Философская антропология* [Пер. з исп.]. М., 2001, с. 15

¹²⁵ Леві-Строс К. *Структурна антропология*. К., 1997, с. 238

¹²⁶ Русаков С., Ткачук Н. Британський та американський напрями Cultural Studies: компаративний аналіз. *Гілея*, 2016. Вип. 115, с. 157

¹²⁷ Гірц Кл. *Інтерпретація культури*. К., 2001, с. 10

¹²⁸ Kreber A., Klakhsnom K. *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, 1952

Подібні ідеї у певній мірі суголосні позиції А. Флієра про культуру як системний комплекс нормативних форм людського співжиття, як «інструмент регуляції практичної соціальної поведінки людей, нормування цієї поведінки, навчання їй, пропаганди її в символічних образах тощо»¹²⁹. У таких «нормативних», або «функціональних» теоріях пізнавальне поле культурології звужено до комплексу ціннісно-нормативних механізмів соціальної організації, регуляції й комунікації людей, їх конвенцій з приводу допустимості способів задоволення потреб, що й стає предметом наукового аналізу. Це переорієнтовує науку з історії культури (яка зазвичай ґрунтується на історії професійного мистецтва) на рівнозначне вивчення культури політичної, ідеологічної, наукової, комунікативної, мілітарної, сексуальної тощо. Така культурологія – не про «вищі культурні цінності», а про культурні фактори структурно-функціональної організації соціальної взаємодії.

Отже, сучасна культурологія у своїх коливаннях від однієї крайнощі – нелегітимної й несформованої, до іншої – метанауки у складі конкретних культурорієнтованих дисциплін, усе ще перебуває в стані невизначеності, йде шляхом формування власної дослідницької платформи, шукає свою наукову ідентичність.

ЖІНОЧИЙ ОБРАЗ У МУРАЛІЗМІ МЕТАМОДЕРНУ: ЕСТЕТИКА, ЕТИКА, ТІЛЕСНІСТЬ

Світлицька В.Р., Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса), e-mail: vio_sv@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-9807-8054

Петінова О.Б., Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса), e-mail: oksanapnpu@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-1871-1201

Розглянуто філософсько-естетичний феномен жіночого образу в українському муралізмі крізь призму метамодерністської чуттєвості. Проаналізовано, як мурал у сучасному культурному просторі перетворюється з форми стріт-арту на афективну інфраструктуру публічного мислення, у якій репрезентація жіночого постає не декоративним мотивом, а структурною подією етичного й тілесного досвіду. Зроблено висновок, що жіночі образи в муралізмі метамодерну формують нову гуманістичну парадигму, у центрі якої – тілесність як простір етичного самоствердження та духовного оновлення.

Ключові слова: метамодерн, муралізм, жіночий образ, тілесність, естетика, етика, пам'ять, філософія культури.

¹²⁹ Флієр А. Культурологія: прогноз культури на завтра. *Культура культури*, 2015, 4

THE FEMALE IMAGE IN METAMODERN MURALISM: AESTHETICS, ETHICS, CORPORALITY

Svitlytska V.R., State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odesa), e-mail: vio_sv@ukr.net, ORCID: 0000-0002-9807-8054

Petinova O.B., State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odesa), e-mail: oksanapnpu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1871-1201

The philosophical and aesthetic phenomenon of the female image in Ukrainian muralism is considered through the prism of metamodernist sensuality. It is analyzed how the mural in the modern cultural space is transformed from a form of street art into an affective infrastructure of public thinking, in which the representation of the feminine appears not as a decorative motif, but as a structural event of ethical and bodily experience. It is concluded that female images in metamodern muralism form a new humanistic paradigm, in the center of which is corporeality as a space of ethical self-affirmation and spiritual renewal.

Keywords: metamodern, muralism, female image, corporeality, aesthetics, ethics, memory, philosophy of culture.

У контексті дослідження естетики жіночого у просторі мистецтва метамоделну не муралізм перетворився з інструмента політичного протесту або культурного декору на форму публічного філософського мислення – культурної парадигми, яка долає дихотомію постмодерної іронії й модерної щирості, тяжіючи до афективної багатошаровості, нової щирості та онтологічної глибини. У цьому контексті мурал не просто прикрашає публічний простір, а організовує афективне середовище, у якому репрезентація жіночого постає не як декоративний або алегоричний елемент, а як структурна, етична та тілесна подія. На відміну від графіті, що часто функціонують як жест протесту або інтервенції, метамоделний мурал – це афективна інфраструктура, яка вибудовує зв'язки між особистим і колективним, між тілом і міським простором, між пам'яттю і майбуттям. Саме тут з'являється жіноча фігура – не як об'єкт зображення, а як суб'єкт історії, травми, надії, емпатії. В українському контексті це особливо відчутно після 2014 р., коли образи жінок у муралах почали акумулювати національні та особисті травми, репрезентуючи пам'ять війни, материнства, втрати й стійкості. Муралі слід розглядати не лише як стріт-арт, але й філософію. У цьому контексті тіло жінки функціонує як філософська фігура, як те, що А. Гюйссен називає «urban palimpsest» – міський палімпсест, у якому нашаровані особисті та колективні наративи, де архітектура, вуличне мистецтво і людське тіло утворюють взаємопроникну структуру. Жіноче тіло в муралі – це вже не візуальний орнамент, а афективна топологія пам'яті. Такий підхід відкриває новий вимір філософської інтерпретації: мурал як форма любові агапе – самоподарунку, дбайливої присутності, що постає в образах матерів, жінок-берегинь, травмованих дітей, волонтерок.

Особливо промовистим є приклад муралу «Мілана» (автор Sasha Korban), який до повномасштабного вторгнення прикрашав одну зі стін у Маріуполі. Фрагменти муралу зображували семирічну Мілу (Мілану Абдурашитову), яка вижила під час обстрілів Донбасу 2015 р., коли її мати загинула, прикривши доньку собою. Це зображення стало не просто образом трагедії – воно артикулювало те, що Дж. Батлер *називала* тілом у стані вразливості як основою політичної етики. У цьому муралі поєднано тілесну слабкість і метафізичну потугу, що цілком відповідає принципам метамодерної естетики – міжгероїчної, чутливої, дбайливої. У листопаді 2022 р. російські загарбники, які захопили Маріуполь і майже повністю зруйнували місто, знищили і мурал.

У мистецтві метамодерну жіночий образ зазнає глибокої трансформації, виходячи за межі традиційного іконографічного ряду, що колись обмежував його роллю матері, берегині або еротичного об'єкта. У цьому естетичному дискурсі жінка постає як фігура, здатна акумулювати емоційні, біографічні, культурні й політичні смисли. Візуальні й текстові практики останнього десятиліття створюють поле для оновленого прочитання жіночого як фігури пам'яті, травми, спротиву і ритуалу зцілення. Так, мурал «Вільна» О. Корбана показує нам узагальнений образ української жінки, яка чекає, сподівається й вірить. Вона не має конкретного прототипу, а є символом тисяч жінок, які залишаються у тилу, бережуть дім і тримаються, поки їхні близькі захищають країну. Мурал «Скрипачка» – це не просто зображення, а настрій. За словами художника, його головна ідея – передати звук через зображення, аби кожен, хто подивиться на дівчину зі скрипкою, відчув музику.

Мурал «Жінка як фенікс» із серії «Народжена з попелу» – це потужний візуальний образ, що розкриває метамодерністське розуміння жіночої суб'єктивності як такої, що народжується з руйнування, болю та досвіду травми, але трансформує їх у нову силу буття. Головна авторка проєкту – Ю. Абрамова, співавторка ескізу – Я. Власенко-Бернадська. Символ фенікса втілює циклічність життя, відродження та безперервність духовного оновлення, що резонує з метамодерністською філософією коливань між полюсами відчаю та надії, руйнування та творення, хаосу та гармонії. У цьому контексті жінка постає не як жертва, а як екзистенційний суб'єкт, який свідомо обирає життя попри біль. Її відродження – це акт філософського самоствердження, в якому тіло, досвід і дух стають простором для самопізнання. Саме через образ фенікса проєкт проголошує ідею жіночої сили як енергії, що долає межі насильства та соціальних стереотипів, стверджуючи цінність існування. З точки зору метамодерністської естетики, цей мурал являє собою новий синтез емоційності та раціональності, де співчуття поєднується з активною позицією, а краса – з етичним змістом. Візуальний символ стає не лише

художнім жестом, а й метафізичним твердженням: жінка – це фенікс сучасного світу, народжений з попелу насильства, байдужості та страху, що перетворює власну вразливість на джерело оновлення та світла. Таким чином, мурал «Жінка як фенікс» у просторі метамодерністської культури є образом трансцендентної жіночої сили, що об'єднує біль минулого та потенціал майбутнього, символізуючи появу нового етапу гуманістичного мислення – жінки, яка існує не в тіні, а у власному сяйві відродження. «Так і наші героїні – народжені з попелу. Не дивлячись на насильство, як фізичне так і моральне, вони залишилися сильні духом і хочуть своїм прикладом показати – можна жити, а не існувати. Кожна жінка гідна бути щасливою. Ми хочемо створити мурали як символ боротьби з насильством, як уособлення початку самої жінки», – ідеться у дописі київської художниці Є. Фуленн, яка відома як своїми фотороботами на міфологічні та казкові теми, так і скандальними муралами, що викликають суперечливі реакції.

Команда «PastART studio» у 2020 р. завершила створення найвищого живописного муралу в Європі під назвою «Материнство», який уособлює стійкі сімейні цінності. За час війни створено багато патріотичних муралів у різних містах України. Так, особливо хочеться відзначити два мурали, які ввійшли в ТОП-10: «Красавица терпiti не буде» рівненського художника К. Качановського та «Свята Джавеліна», зокрема, останній створений за ініціативою однойменного благодійного проєкту «Saint Javelin», заснованого колишнім канадським журналістом з українським корінням К. Борисом. Зобразити цей стрит-арт доручили творчій групі з Харкова Kailas-V.

Таким чином, українське вуличне мистецтво, зокрема мурали, стає не лише естетичною, а й філософсько-антропологічною практикою, в якій жіночі образи набувають метамодерного виміру. Вони формують нову парадигму жіночої суб'єктивності, засновану на здатності до емпатії, саморефлексії та духовної трансформації. Саме через такі твори сучасна українська культура проголошує не лише естетичне, а й етичне оновлення світу, де жінка постає як носійка гуманістичних смислів та джерело життєствердної енергії.

ФЕНОМЕН УСТРЕМЛІННЯ У МУЗИКОЗНАВЧОМУ РАКУРСІ КУЛЬТУРИ

Громченко В.В., Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія музики» Дніпропетровської обласної ради, e-mail: gromchenko.valeriy@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-2446-2192

Представлено осмислення явища устремління в контексті музикознавчої проєкції культури, усвідомлюваної як почитання світла, краси, Духу Любові. Означено форму сценічно-одноосібного виконавства соло як потенційно генеруючу відчуття устремління до світла духо-

вної краси, в активізації відповідних засобів художньої виразності, шляхом виконавського аналізу творів для кларнета соло, а саме – «Намхнення» Олександра Нежигая та «Фламенко» Бели Ковач.

Ключові слова: устремління, культура, музичне мистецтво, виразність, кларнет, соло.

THE PHENOMENON ASPIRATION IN MUSICOLOGICAL ASPECT OF CULTURE

Hromchenko V.V., Municipal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Music» of the Dnipropetrovsk Regional Council, e-mail: gromchenko.valeriy@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-2446-2192

Represented by the comprehension of the phenomenon aspiration in context of musicological aspect of culture, perceived as the veneration of light, beauty, Spirit of Love. Emphasized the form of stage-individual performing solo as the potentially generating for sensation of aspiration to the light of spirit beauty, in activation definite the expressive means, by the way of performing analysis of compositions for clarinet solo named «Inspiration» by Oleksandr Nezhigay and «Flamenco» by Bela Kovach.

The key words: aspiration, culture, musical art, expression, clarinet, solo.

Занурюючись в етимологію слова культура, у його першорядному значенні як обробки, викристалізуванні певних морально-етичних, поведінкових, соціальних, філософсько-духовних, релігійних норм, відповідних устоїв полярної багатогранності аспектів життя, а саме – матеріальне й духовне, свідоме та колективне, особистісне і спільне, конкретне й абстрактне і т.д., не можна оминати й глибинного осмислення культури як шанування, почитання світла, світла любові, душі, серця, краси, Абсолюта, певного акту вшанування у відповідній дії, самотньому процесі устремління в поклонінні Духу Любові, в цілому – усього того, що вміщує в себе словосполучення *культ (почитання) – ур (світло)*.

Природне прагнення людини до Світла, її устремління в намаганні пізнати й вклонитися красі Світла, знаходить прояв і у багатогранному відображенні у різних видах мистецтва, являючи собою унікальну концентрацію психічної енергії, особистісно-характерний емоційно-чуттєвий фокус магістрально-спрямовуючої сили творення.

Музичне мистецтво, промовляючи ритмічно-упорядкованою звуко-висотністю художньо-образних змістів, акцентуватимемо, лише у певний проміжок часу, невимовної миті звукоінтонаційного творення, здатне до найбільш виразного синтезу мистецької піднесеності з надзвичайно витонченим світом ідейно-образної змістовності, художньо-образних сенсів, шляхом унікальності інтенцій в устремлінні митця до світла, поклонінні музиканта-виконавця енергетичній образності краси, художній ідеї любові у багатогранності векторів її мистецького, зокрема звукоінтонаційного прояву.

У річищі засобів художньої виразності, що у найбільшій мірі генерують відчуття устремління, емоційно-чуттєвого підйому в намаганні досягти й, акцентуватимемо, щовиразніше

передати слухачькій аудиторії духовну красу певної художньої образності, відповідного художнього образу, зацентруємо увагу на винятково самотній, надзвичайно характерній виконавській формі соло, тобто сценічно-одноосібному виконавстві без будь-якого супроводу чи то піаніста-концертмейстера, ансамблевого чи оркестрового колективу. Можливо найбільш відомим прикладом цієї своєрідної виконавської форми, постає Цикл капрісів для скрипки соло Н. Паганіні, вічний шедевр романтичної музики геніального італійського виконавця-скрипаля, а також композитора.

Зацентруємо, що найголовнішою специфічною рисою виконавської форми соло є унікальність свободи творення, якою наділяється музикант-соліст. Саме ця творча самостійність митця, свобода творення у її найрізноманітніших градаціях музично-виконавського процесу, визначає амплітуду енергетичного, психоемоційного устремління музиканта, представленого, передусім, у таких магістральних виконавських засобах художньої виразності як агогіка, фразування, динаміка (у її розумінні як показника процесу розвитку, так і зміни гучності звучання інструмента або ж голосу), навіть дихання музиканта-соліста (як у його фізіологічному значенні, так і змінних фаз вдиху і видиху в суто професійному виконавсько-технологічному процесі).

Як приклад емоційно-чуттєвого устремління в царині музичного мистецтва, означимо дві інструментальні мініатюри, написані у сценічно-одноосібній виконавській формі соло, а саме – п'єсу «Натхнення» для кларнета соло знаного дніпровського композитора Олександра Нежигая та кларнетову композицію соло «Фламенко» відомого угорського кларнетиста, викладача й композитора Бели Ковач.

Обидва твори написані на початку ХХІ століття й висувають високі професійно-виконавські вимоги до кларнетиста-соліста. Зокрема, це й максимальність застосування звукового діапазону інструмента, задля відчуття траскторії свободи творчого устремління митця (майже чотири октави кларнета – нижній, середні, високий та надвисокий регістри інструмента); різноманітні види віртуозно-пальцевої техніки, інтерпретовані з метою усвідомлення характерної технологічно-рухової пальцевої матеріалізації свободи устремління (крупна, мілка та комбінована віртуозно-технічна пальцева вправність); темброво-динамічні особливості звучання інструмента-соло, позначені передусім у звуковому нагнітанні кларнетового інтонування (змінності, насамперед, у гучності та окрасі звучання інструмента), як градування енергетичного фокусування вектору устремління.

На особливу увагу заслуговує також й артикуляційно-штрихова палітра вищезначених кларнетових творів соло, представлена унікальністю різноманіття комбінованого принципу за-

стосування довгих (*detache, non legato, marcato*) та кратких штрихів (*staccato, staccatissimo, mar-tele*), штрихів групи легато (*legato, legatissimo, legato-marcato*), що у значній мірі розсвічують, суттєво урізноманітнюють емоційно-натхненну траєкторію устремління в шанобливому поклонінні Духовній Красі – Світлу.

БАНДУРА ЯК СЕМІОТИЧНИЙ ЗНАК ОНТОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ В «ДУМІ ПРО УКРАЇНУ» В. МАРТИНЮК

Буйновська Д.С., Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія музики»
Дніпропетровської обласної ради, e-mail: dianaband8@gmail.com,
ORCID:0009-0006-8041-7464.

Запропоновано огляд семантики бандури як коду національної ідентичності в контексті опрацювання дефініції «онтологічний вимір людського буття» в новітньому масштабному творі сучасної композиторки, заслуженої діячки мистецтв України В. Мартинюк – ораторії-дійстві «Дума про Україну». Зокрема, актуалізується синкретичність рекурентного матеріалу композиції та соціокультурний аспект сприйняття запропонованого символізму в воєнних реаліях сьогодення.

Ключові слова: бандура, ораторія-дієство, онтологічний, людське буття, В. Мартинюк.

BANDURA AS A SEMIOTIC SIGN OF THE ONTOLOGICAL DIMENSION OF HUMAN EXISTENCE IN “THOUGHTS ABOUT UKRAINE” BY V. MARTYNYUK

Buinovska D.S., Municipal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Music»
of the Dnipropetrovsk Regional Council, e-mail: dianaband8@gmail.com,
ORCID: 0009-0006-8041-7464.

It is proposed to review the semantics of the bandura as a code of national identity in the context of the definition «ontological dimension of human existence» of the great work by the contemporary and Honoured Artist of Ukraine V. Martynyuk – the oratorio-performance «Duma pro Ukrainu» («Thoughts about Ukraine»). In particular, the syncretism recurrent material of the composition and the sociocultural aspect perceptions of the proposed symbolism in the military realities today are actualised.

Keywords: bandura, oratorio-performance, ontological, human existence, V. Martynyuk.

У переломні моменти історії народу мистецтво неодмінно звертається до глибинних пластів культурної пам'яті, шукаючи в них джерела сили й духовної опори. Фольклорна традиція в такі періоди набуває особливого значення, стаючи не лише художнім матеріалом, а й потужним семіотичним знаком національної ідентичності. Саме таким зверненням до автентичних коренів українства стала ораторія-дієство професорки кафедри музикознавства, ком-

позиції та виконавської майстерності Дніпровської академії музики, заслуженої діячки мистецтв України, доцентки, Валентини Мартинюк «Дума про Україну»¹³⁰ (художня керівниця та диригент – кандидатка мистецтвознавства Юлія Чехлата; 2025), створена у відповідь на драматичні події сьогодення.

Ораторія, побудована на основі автоцитування і переосмислення раніше написаних композицій – хорових творів, Партити для бандури соло «Незламна Україна» та Концерту «Bandura Forever» для бандури з оркестром, інтегрованих в єдину драматургічну концепцію монументального полотна – демонструє здатність музичного матеріалу набувати нових смислових відтінків у рекурентному контексті.

Ораторія-дійство осмислює фундаментальні виміри людського буття, передовсім у граничних ситуаціях, де відбувається діалектичне становлення духу через досвід страждання та трансформації, коли екзистенція зазнає катарсичного перетворення. «Дума про Україну» є яскравим прикладом синтезу автентики, сучасної полістилістики та видовищності. У масштабному проєкті бандура посідає одне із центральних за значимістю місць як семіотичний знак національної ідентичності, боротьби та незламності України. Ораторія відображає багатовікові соціальні історичні події українського суспільства: від турецької експансії XVI–XVII століть до російського воєнного вторгнення нашого часу.

Перформанс інспірований інтонацією теми української родинно-побутової народної пісні Поділля «Калиноньку ломлю» у процесі створення якого композиторка звернулася до синтезу регіонального фольклору та аранжування пісенної композиції відомим бандуристом-вокалістом, заслуженим артистом України Дмитром Губ'яком. Вступні бандурні мотиви у конвергенції з сакральним тембром трикутника актуалізують архаїчний культурний простір містичних вірувань предків, чиє буття було органічно інтегроване у натуралістичний космос.

Декламація поезії «В нас війна, а лелеки летять додому» у супроводі бандурної інтерпретації «Фуги» на тлі відеопроєкції, де жіночий хоровий колектив формує клиноподібну мізансценічну структуру. Розгортається онтологічне протистояння деструкції та відновлення людського буття, що знаходить продовження в композиції «Журавлики линуць». Тож поетичні образи природи функціонують як символічна репрезентація жіночого начала в українському культурному коді – носія життєтворчої сили та духовної тяглості.

Хор «Зове рідна мати» репрезентує екзистенційний біль розлуки з Батьківщиною – досвід діаспори та вимушеної міграції як соціального феномену. Градуальне затемнення наприкінці символізує наближення воєнних подій. Ліричні, контемплативні модули перериваються

¹³⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=-dbDQLSvw8Q>

прийомом subito у експресивно-трагічному вступі «Токати», що символізує детонацію воєнного конфлікту. Відеопроєкція бомбардувань та деструкції актуалізує сучасний воєнний контекст. Кінетичні виражальні засоби інтерпретують оборонні жести та сценічно артикують соціо-психологічний концепт стану безвиході.

Бандурний фрагмент базується на інтонаціях «Інтро» з Партити «Незламна Україна». Гострі дисонантні акорди та сонористичні прийоми – кластери по басах як візуалізація вибухів, імітація свисту куль – створюють атмосферу нагнітання та неминучості трагедії. Чоловічий хор реалізує захисну кінетику на авансцені, жіночий – меморіальну символіку через свічкову атрибутику як репрезентацію гендерних ролей у воєнному дискурсі. Акордові структури з асоціативною функцією пострільних звуків трансформуються у протяжне glissando, що функціонує як тембрально-символічна артикуляція деструктивного хаосу.

Масштабна композиція «Маруся Богуславка» з додаванням бандури та турецького сазу становить діяхронічну паралель ніби актуалізує колективну пам'ять про онтологічне протистояння в історії. Завершальні номери «А я з того краю» та «Яблунева солов'їна» на вірші Ю. Рибчинського, завдяки синергії дитячого хору, бандури та фортепіано та рогу, втілюють трансцендентний вимір надії та метафізику життєствердження. Оптимістично-патріотична консолідація постає екзистенційним модусом подолання скінченності.

Бандура, як втілення національної ідентичності, опору та моральної стійкості, займає центральну позицію в сценічному просторі. Її драматургічна функція символічного провідника розкривається через соціокультурні смислові трансформації. Інструмент функціонує на трьох візуальних рівнях: сценічному (символічна центральність), драматургічному (національна символіка виконавських фрагментів) та позасценічному (мультимедійна репрезентація). Отже, враховуючи полістилістичну природу твору з інтеграцією множинних виконавських ресурсів та смислових рівнів, доцільно визначити роль бандури як культурного маркера у синкретичному феномені онтологічного виміру людського буття.

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ФЕНОМЕНУ ЕЛЕКТРОАКУСТИЧНОЇ МУЗИКИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ХХІ СТОЛІТТЯ

Демченко Д.А., Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія музики»
Дніпропетровської обласної ради, email: composer.dmytrodemchenko@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-2128-1991

Електроакустична музика ХХІ століття постає як феномен міждисциплінарного характеру, що поєднує художню творчість, філософське осмислення звуку та культурно-антропологічні аспекти сприйняття. Вона не лише розширює межі музичного мислення, а й

відображає глобальну трансформацію культури, у якій технологія стає інструментом формування нової естетики та нової чуттєвості людини. Електроакустичне мистецтво віддзеркалює перехід від традиційної до цифрової цивілізації, де звук виступає як засіб комунікації, пізнання та самоусвідомлення людини в технологічному світі.

Ключові слова: електроакустична музика, філософія звуку, культурна трансформація, антропологія слуху, технологічна естетика, цифрова культура, звуковий простір, сучасне мистецтво.

ANTHROPOLOGICAL DIMENSION OF THE PHENOMENON OF ELECTROACOUSTIC MUSIC AS A REFLECTION OF THE CULTURAL TRANSFORMATION OF THE 21ST CENTURY

Demchenko D.A., Municipal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Music» of the Dnipropetrovsk Regional Council, email: composer.dmytrodemchenko@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2128-1991

Electroacoustic music of the 21st century emerges as a phenomenon of an interdisciplinary nature that combines artistic creativity, philosophical reflection on sound, and the cultural-anthropological aspects of perception. It not only expands the boundaries of musical thinking but also reflects the global transformation of culture, in which technology becomes an instrument for shaping a new aesthetic and a new human sensibility. Electroacoustic art mirrors the transition from the traditional to the digital civilization, where sound functions as a means of communication, cognition, and self-awareness of a person in the technological world.

Keywords: electroacoustic music, philosophy of sound, cultural transformation, anthropology of listening, technological aesthetics, digital culture, sound space, contemporary art.

На початку XXI століття людство опинилося в умовах масштабних цивілізаційних змін, пов'язаних із процесами діджиталізації, медіатизації та віртуалізації культури. Це спричинило появу нових форм мислення, у яких домінує не текст, а звуково-візуальний код культури. У цьому контексті електроакустична музика виступає як форма акустичної філософії **сучасності**, де звук стає не лише естетичним матеріалом, а й способом пізнання реальності.

Електроакустичне мистецтво функціонує на перетині музики, науки, технології та антропології. Воно створює новий тип художнього мислення, у якому головним стає не фіксована нотація, а динамічний процес створення і трансформації звуку в реальному часі. Такі процеси реалізуються через цифровий синтез, моделювання акустичних середовищ, генеративні системи та алгоритмічні методи композиції.

У цьому середовищі людина перетворюється на інтерактивного учасника звукового простору – вона не лише слухає, а й формує середовище власним тілом, рухом, диханням, емоцією. Це народжує нову антропологію звуку, у якій слух стає провідним інструментом сприйняття світу.

Філософська основа електроакустичної музики пов'язана з ідеєю розширення меж людської чуттєвості. Звук більше не прив'язаний до джерела чи інструмента – він стає

матерією мислення, енергією, структурою буття. Таким чином, композитор постає як дослідник онтології звуку, який формує акустичну модель сучасної культури.

Електроакустична музика відображає ключові напрями культурної трансформації XXI століття, такі як: Перехід від аналогового до цифрового мислення, де звук моделюється, а не лише виконується; Злиття мистецтва і технології, що створює синтетичні форми аудіовізуального простору; Формування мережевої культури, у якій музика існує у відкритому цифровому середовищі, поза традиційними інституціями; Зміщення акценту з об'єкта на процес, де головним стає не результат, а взаємодія звуку, слухача і простору; Переосмислення ролі композитора, який стає куратором акустичного досвіду, медіатором між технологічним і людським.

Сучасна електроакустична практика також сприяє формуванню нового типу культурної екології. Вона не лише відтворює, а й аналізує звукове середовище сучасного світу – шум міста, технологічні ритми, голоси природи. Через це музика стає засобом рефлексії над станом культури, над тим, як технологічна цивілізація впливає на внутрішній слух людини.

Естетика електроакустичного звуку демонструє рух від гармонії до спектру, від мелодії до текстури, що відповідає світоглядним змінам сучасної культури: від лінійного мислення до багатовимірного, від стабільної форми до динамічної, процесуальної структури.

Таким чином, електроакустична музика стає дзеркалом культурної свідомості епохи, відображаючи її поліфонічність, фрагментарність і відкритість. Її антропологічна сутність полягає у відновленні зв'язку між людиною, технологією та природою через звук як універсальний код існування.

Електроакустична музика XXI століття – це не просто художній напрям, а модель нової культури, у якій звук набуває філософського, антропологічного й пізнавального виміру. Вона є відображенням глибинних змін у свідомості сучасної людини, що живе в добу тотальної цифровізації, де кордони між реальним і віртуальним світом поступово розмиваються.

Звук у цьому контексті виступає медіатором між людиною і технологічним світом, засобом фіксації нових форм досвіду та мислення. Через електроакустичну творчість відбувається не лише розширення слухової чуттєвості, а й формування нової акустичної ідентичності, у якій особистість сприймає себе як частину звукового поля сучасності.

Електроакустична музика відкриває простір для переосмислення зв'язку між природним і штучним, між тілесним і цифровим. Її естетика ґрунтується на ідеї гармонізації цих полюсів, перетворюючи технологію з інструмента контролю на інструмент духовного досвіду. Саме тому електроакустичне мистецтво можна розглядати як нову форму філософії буття, у якій звук стає способом усвідомлення власної присутності у світі.

Крім того, цей напрям сприяє розвитку інтеркультурного діалогу, адже електронне середовище створює універсальну мову спілкування між культурами, традиціями та естетичними системами. Звук у цифровому форматі втрачає територіальні межі, набуваючи глобального характеру – це формує підґрунтя для планетарного акустичного мислення, у центрі якого – людина як носій слуху, емоції, інтенції.

Формуючи нову слухову культуру, електроакустична музика стає засобом саморефлексії суспільства, що живе в епоху цифрової естетики. Вона відкриває нові горизонти пізнання – від чуттєвого до метафізичного, від тілесного до віртуального, від індивідуального переживання до колективного досвіду.

Таким чином, електроакустична музика XXI століття є не лише художньою практикою, а індикатором культурної трансформації, що визначає нові орієнтири розвитку мистецтва, мислення й духовності у технологічну епоху. Вона формує підґрунтя для гуманізації технологічного середовища, в якому звук стає не просто інформацією, а живою субстанцією культури – її пам'яттю, енергією і голосом сучасності.

МУЗИКА ЯК СПІЛЬНА ПРАКТИКА ЛЮБОВІ Й КРАСИ: ВІД АНТИЧНОГО ETHOS ДО СУЧАСНОЇ «ЕТИКИ СЛУХАННЯ»

Добко В.І., Львівський національний університет імені Івана Франка,
e-mail: Viktor.Dobko@lnu.edu.ua, ORCID: 0009-0005-9476-6000

Тези демонструють, як музика поєднує красу (форму, що дисциплінує афект) і любов (інтенцію та адресата), перетворюючи емоцію на відповідальний дар. Від античного ethos і Августинової caritas до сучасної «етики уваги» музичне слухання постає життєствердною практикою, що протистойть кічу й емоційній інфляції цифрової доби.

Ключові слова: музика; краса; любов; ethos; caritas; кіч; етика слухання; спільнота.

MUSIC AS A COLLECTIVE PRACTICE OF LOVE AND BEAUTY: FROM ANCIENT ETHOS TO THE MODERN “ETHICS OF LISTENING”

Drobko, V., Ivan Franko National University of Lviv, e-mail: Viktor.Dobko@lnu.edu.ua,
ORCID: 0009-0005-9476-6000

The theses demonstrate how music combines beauty (a form that disciplines affect) and love (intention and addressee), transforming emotion into a responsible gift. From ancient ethos and Augustine's caritas to the modern "ethics of attention," musical listening emerges as a life-affirming practice that resists the kitsch and emotional inflation of the digital age.

Keywords: music; beauty; love; ethos; caritas; kitsch; ethics of listening; community.

The paper shows how music unites beauty (form disciplining affect) and love (intention and addressee), turning emotion into a responsible gift. From the ancient ethos and Augustine's caritas to

a modern “ethics of attention,” musical listening appears as a life-affirming practice countering kitsch and the affective inflation of the digital age.

Keywords: music; beauty; love; ethos; caritas; kitsch; ethics of listening; community.

Коли зала затихає і диригент підіймає руку, у повітрі підіймається тиша – густа, майже матеріальна. На мить вона перетворює всіх присутніх на одну істоту з багатьма серцями. У цій тиші відбувається найважливіше: ми погоджуємося слухати. Це акт уваги й водночас акт довіри. Саме тут я пропоную шукати те, що назву синкретизмом краси та любові в музиці: краса тут – спосіб організації досвіду (форма, що дисциплінує й освітлює афект), а любов – спрямованість і адресат, завдяки яким емоція стає відповідальною. Музика не просто «гарна» і не просто «зворушує»; вона вчить нас любити так, щоб наші почуття мали міру, адресата й тривалість. Саме тому вона життєствердна – бо формує навички співбуття.

Щоб зрозуміти, чому це так, досить придивитися до самої тканини музичного твору. Ритм учить нас дихати спільно, мелодія навчає чекати й пам'ятати, гармонія – чути одночасність різного. Каданс – це не тільки пункт призначення, а й школа терпіння: аби він настав, треба витримати напругу неповної згоди, пережити повернення додому. Тут краса – не краса, а робота форми над нами. Вона відсікає випадкове, підкреслює суттєве, пропонує напрямки, у якому почуття можуть подорослішати. Любов у відповідь робить цю форму відповідальною: вона звертає її назовні – до конкретної особи, громади, до Бога. У цьому русі назовні музична емоція перестає бути самопестенням і стає даром.

Це добре видно у найдавніших інтуїціях Заходу. Для греків лад мав етичний статус: він міг виховувати або рознімати характер юнаків полісу.

Коли Августин описує «числа» (*numeri*), що структурують слухання, він фактично говорить про багатоповерхову роботу уваги: від ритму ногою – до мисленнєвої міри, яка тримає цілість. Та сама увага очищує почуття: відомі сльози на співі псалмів не є слабкістю, а знаком правильно скерованого афекту – любові, впорядкованої (*ordo amoris*). Для Фоми це набуває принципового формулювання: прекрасне сяє (*claritas*) і узгоджується (*consonantia*), а добро викликає прагнення (*appetitus boni*). Музика тут – чутний образ згоди різного. Навчаючись чути єдність багатоголосся, ми опановуємо мистецтво любити не всупереч відмінностям, а через них.

Модерна доба додасть сюди важливу інтуїцію спільності: судження смаку претендує на «загальність без поняття». Іншими словами, у музиці ми постійно звертаємося до того, що Кант називав спільним чуттям – уявною, але реально дієвою спільнотою, здатною сказати «так, це має подобатися». Музика природно тяжіє до публічного, бо форма в ній шукає не лише внутрішньої згоди, а й міжособової синхронізації.

Інший важливий голос – Ніцше – нагадає нам, що музика не для того, щоб прикривати рани, а для того, щоб допомагати жити. Діонісійне розбурхує, аполлонійне збирає; тільки в їхній напрузі народжується та радість, яка не розкладає форму, а оживляє її.

Сучасний підсумок – у тому числі завдяки Роджеру Скрутону – можна сформулювати так: музичний смисл живе не в повітряних хвилях, а у просторі уяви; ми «бачимо ухом» фрази, рухи, напруги й розрішення. Це означає, що музика завжди вимагає тлумачення, а тому – етики уваги. Смак – не приватний каприз, а чеснота, що відрізняє правдиву емоцію від кічу. Кіч – це емоція без предмета любові, без адресата; він ніби дарує відчуття, але не вимагає відповідальності. На противагу цьому справжня форма (тональна чи дисциплінована атональна) повертає нам «домівку» значення і навчає переводити зачарування (érgōs) у самовідданість (agárē).

Є й емпіричні підстави вважати, що це не поетична метафора. Дослідження показують: ритмічна синхронізація тіл підвищує довіру й готовність до співпраці; інтенсивні «мурашки» корелюють із грою очікувань і їхнім контрольованим порушенням; спільний спів підсилює відчуття належності до групи. Але важливіше інше: ці ефекти стають стійкими тільки тоді, коли музика входить у звичку – коли ми вчимося жити у формі, а не просто споживаємо настрій.

Мій висновок простий і вимогливий. Музика – це школа любові, бо її краса дисциплінує й просвітлює афект, а любов надає йому сенс і адресата. Вона вчить нас чекати (бо каданси не падають з неба), ділитися (бо тиша й подих – спільні), слухати (бо чути значить робити простір іншому). Якщо ми хочемо менше кічу й більше правдивих емоцій, нам потрібна культура слухання – від родини й храму до школи й публічного простору. Тоді музика перестає бути тлом і стає практикою, у якій краса й любов спільно утверджують життя.

УКРАЇНСЬКА ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА У ВИРІЇ СЬОГОДЕННЯ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ

Матвєєва К.В., Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»,
e-mail: kmatvieieva@ukr.net, ORCID: 0000-0002-9245-5373

Порцева Л.І. Національна спілка театральних діячів України (Дніпро),
e-mail: loriko@ukr.net

Висвітлено особливості розвитку сучасного українського театру, його патріотичний, націєтворчий та соціокультурний виміри. Розглянуто спільні риси сценічного втілення сучасної української драматургії на прикладі театральних колективів («Патріотичний театр "Арт-Фронт"», «Театр Ветеранів» та «Театр "ДГУ"») та їхній внесок у формування нового театрального ландшафту України.

Ключові слова: українська культура, сучасна драматургія, патріотичний театр, духовна культура, інклюзивне мистецтво.

UKRAINIAN THEATRICAL CULTURE IN THE VORTEX OF TODAY'S LIBERATION WAR

Matvieieva K.V., Dnipro University of Technology (Dnipro), e-mail: kmatvieieva@ukr.net, ORCID: 0000-0002-9245-5373

Portseva L.I., National Union of Theatre Artists of Ukraine (Dnipro), e-mail: loriko@ukr.net

The article highlights the peculiarities of the development of contemporary Ukrainian theater, its patriotic, nation-building, and sociocultural dimensions. The common features of the stage embodiment of contemporary Ukrainian drama are considered using the example of theater companies (the Patriotic Theater «Art-Front», the Veterans' Theater, and the «DGU» Theater) and their contribution to the formation of a new theatrical landscape in Ukraine.

Key words: Ukrainian culture, contemporary drama, patriotic theater, spiritual culture, inclusive art.

Нова проблематика війни відкриває бачення щодо українського національного театру під іншим кутом зору. Це не просто організація, а повноцінна структура, що вміщує, господарську складову. Український національний театр виростає з боротьби за існування українців у Світі: «Театр Ветеранів» (м. Київ) і Патріотичний театр «Арт-Фронт» (м. Дніпро). Такі театри – це «живий», тільки-но народжений «малюк», який виховується жорстокими умовами боротьби, це в першу чергу, ідейний театр, що містить щемливі теми втрат людей і творчий зміст цілої нації. Це політичний і традиційний, перформативний і класичний театр одночасно. Театр з моновиставами, виставами з багатьма акторами, перформативними читаннями, які об'єднують людей різних творчих професій одночасно. Театр руху, сигналів, кодів, станів, символів та знаків у поєднанні з класичним співом, методикою й тільки нам притаманним темпоритмом. Новостворені театри, учасниками яких є ветерани російсько-української війни – сучасні, хронікальні, «приправлені» практичністю, гострим словом і кольором. Важливо підкреслити впровадження такими театрами принципів безбар'єрності, інклюзивну складову, як для самих учасників театру (черепно-мозкові травми, травми спинного мозку, ортопедичні травми, ампутації кінцівок, часткова втрата зору, слуху тощо), так і для глядачів з особливими потребами.

До прикладу, пластична вистава-катарсис «Гучна тиша війни» Патріотичного театру «Арт-Фронт» (м. Дніпро), створена режисером Олександром Глумовим на основі літературних та художніх творів письменника-добровольця – Бориса Гуменюка, керівник проекту та виконавець головної ролі – актор, ветеран російсько-української війни Ігор Кирильчатенко. Ця вистава присвячена ветеранам, що втратили слух внаслідок бойових дій, тож акторська гра супроводжувалась одночасною трансляцією тесту актора на одній зі сторін сцени та сурдоперекладом для глядачів з порушенням слуху.

Іншим прикладом є пластична вистава «Енеїда» за І. Котляревським, режисер-постановник – актор, режисер і військовослужбовець Сил територіальної оборони ЗСУ Ахтем Сеїтаблаєв, хореографія – головна балетмейстерка Національного театру імені І. Франка Ольга Семьошкіна, композитор – кримськотатарський джазовий віртуоз Усеїн Бекіров, актори – учасники «Театру Ветеранів» (м. Київ), з ампутаціями та важкими пораненнями обличчя та кінцівок, що були отримали внаслідок бойових дій у російсько-української війни. Фрагмент вистави був представлений на Фестивалі Bouquet Kyiv Stage 17 серпня 2025 року на території Національного заповідника «Софія Київська», що символічно підкреслює значення українського театру як одного з духовних й культурних центрів української культури та суспільства.

В момент активного розвитку сучасної української драматургії з 1 по 5 жовтня 2025 року в місті Дніпрі пройшов театральний фестиваль під назвою III відкритий Фестиваль української драматургії «Дніпро.Театр.UA» за підтримки Дніпропетровської обласної військової адміністрації (по суті цей фестиваль є продовженням «Дніпро.Театр.UA», започаткованого 2017 року «Телетеатром» м. Дніпра завдяки програмі «Культурна столиця»), відкриття якого припало на великі українські свята 1 жовтня: День захисників і захисниць України, День українського козацтва, Покрова Пресвятої Богородиці. До того ж гостей фестивалю приймав театр, що носить ім'я центральної постаті української культури й символу українського народу Тараса Григоровича Шевченка – Дніпровський національний академічний український музично-драматичний театр ім. Т.Г. Шевченка. У перший день фестивалю відбувся показ вистави «Баланс» «Театру Ветеранів» (драматургиня – військовослужбовиця, бойова медикіння Аліна Сарнацька, режисер – Микита Поляков).

Важливо відмітити спільну рису наведених вистав, а саме мову пластики, поєднання фізичного й вербального театру з елементами перформансу як прояв інклюзивного мистецтва високого рівня, музично-пісенна складова, що є однією з культурних традицій українського драматичного театру, а також наявність чорного гумору, представлений як стендап на тему війни у виставах «Гучна тиша війни» Патріотичного театру «Арт-Фронт» та «Баланс» «Театру Ветеранів». Сценічне оформлення – мінімалістичне, у вигляді кабінету («коробкове оформлення»): сіра тканина у виставі «Гучна тиша війни»; поліетилен – у виставі «Баланс».

Однак, наявність в деяких виставах нецензурної лексики є проявом мовного стану суспільства як вплив гібридної російсько-української війни. Ймовірно, це спосіб передачі всього колючого і протестного протиріччя, що існує в суспільстві, протиріччя, яким наповнений простір, що не встиг очиститись від нав'язливого російського мовного бруду, і доконує Україну й сьогодні. Така риторика не сумісна з українським духом, і частина глядачів

може покинути залу в процесі показу театральної постановки. Окреслені вистави Патріотичного театру «Арт-Фронт» і «Театру Ветеранів» є мобільними й можуть бути представлені на різних сценах як малих, так і великих, як в Україні, так і закордоном.

Сучасний український національний театр, мов перлини, розсипаний на різних сценічних площадках: від малих та імпровізованих майданчиків до великих сцен національних театрів України (йдеться про статус театру – національний). Чи є український національний театр моноетнічним? Звісно ж ні. Сьогодні, в момент атаки на українську націю, яка формується вже по-іншому, національний театр як явище, притягає до творення української театральної культури теми українства різні етноси. До прикладу, єврейська тема страждань знову «виштрикується» за довгі роки терпіння. Зокрема, зміст Театру «ДГУ» (м. Дніпро) сьогодні змінюється. Та чи побачимо ми героїчні п'єси, переможні. Напевно, це питання часу. У жовтні 2025 року відбулась прем'єра імерсивної вистави в одній дії «Сідур», створена за підтримки Українського культурного фонду (режисер – Володимир Петренко). Вистава присвячена постаті талановитого уродженця Дніпропетровщини єврейського походження – скульптора, графіка, поета, учасника вигнання нацистів із території України Вадима Сідура (1934-1986), який пережив Голодомор, Голокост, репресії, став мучеником в умовах радянської репресивної машини, що боролась з такими посталями-новаторами, авангардистами. Тож, вшанування єврейським народом свого героя у страждальній, але вільній державі стало тепер можливим. Так, вірменський народ знайшов свого героя в момент виборювання волі й незалежності України в обличчі уродженця Дніпропетровщини вірменського походження Сергія Нігояна. Можна припустити, що драматурги і режисери надихнуться на увіковічнення таких героїв через театральне мистецтво.

Ми стаємо свідками того процесу, коли навколо Української теми накопичується біль кожного етносу, який теж є українським по громадянству і суті. П'єси про совість, високий український дух, любов, кохання надихають і стають каталізаторами процесів звільнення від пут меншовартості народів, що живуть в Україні та виборюють свої права за існування душею й тілом. Сьогодні відсутні міцні налігачі, які тримали творчих людей в кайданах з жорсткими «батогами» норм. Режисери вільно долучаються до нових, швидше, новітніх процесів, які відбуваються в житті театрів. Завдяки грантовій підтримці театри можуть відвідати безкоштовно люди з різними фінансовими можливостями. Український театр є проявом суті суспільства, «насінням», яке з часом зійде на українській землі, а напевно, й в цілому культурному світі, адже цивілізаційна культура не може бути без розвитку національної культури як духовної складової. Україна є соборною державою, так і український театр – соборний.

НАЦІОНАЛЬНЕ ПІДГРУНТЯ ФОРТЕПІАННОЇ МУЗИКИ ЯК ЧИННИК СУЧАСНОГО КУЛЬТУРНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

Жукова О.М., Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія музики» Дніпропетровської обласної ради, e-mail: olga.zhukova@dk.dp.ua, ORCID: 0009-0006-7672-9713.

Розглянуто фортепіанну музику на національному підґрунті як чинник сучасного культурного самовизначення України в контексті відновлення ідентичності та звернення до фольклору. Аналіз творів Н. Нижанківського, М. Скорика, О. Саратського й Г. Без'язичного показує інтеграцію фольклорних інтонацій в академічну традицію та формування сучасної української музичної мови. Підкреслюється, що цей синтез збагачує професійний репертуар і зміцнює культурну присутність України у глобальному просторі.

Ключові слова: фортепіанна музика, фольклор, коломийка, композитор.

THE NATIONAL FOUNDATIONS OF PIANO MUSIC AS A FACTOR IN CONTEMPORARY CULTURAL SELF-IDENTITY

Zhukova O.M., Municipal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Music» of the Dnipropetrovsk Regional Council, e-mail: zhukova@dk.dp.ua, ORCID: 0009-0006-7672-9713.

Piano music with a national foundation is considered as a factor in Ukraine's contemporary cultural self-determination in the context of restoring identity and turning to folklore. An analysis of the works of N. Nyzhankivsky, M. Skoryk, A. Saratsky, and H. Bez'yazychny shows the integration of folk intonations into the academic tradition and the formation of the contemporary Ukrainian musical language. It is emphasized that this synthesis enriches the professional repertoire and strengthens Ukraine's cultural presence in the global space.

Keywords: piano music, folklore, kolomyika, composer.

Музика як чинник культурного самовизначення в сучасній Україні постає в особливому антропологічному вимірі, що ґрунтується на відновленні національної ідентичності після здобуття незалежності. В умовах звільнення від ідеологічних обмежень відкривається новий простір для переосмислення власної культурної історії, усвідомлення цінності автентичних джерел та повернення до фольклорних першоеlementів.

Академічна музика в цьому контексті стає провідним інструментом колективного самоусвідомлення, способом артикулювати стійкість, спадкоємність та складність української культурної традиції. Саме тому митці починають сміливо звертатися до фольклору як до ресурсного середовища власної творчості. На цьому ґрунті відбувається синтез академічних і неакадемічних форм – зокрема, взаємодія фольклору й джазу (folk-jazz), яка стає однією з провідних тенденцій української музичної культури. Такий синтез не лише осучаснює фольклор, але й робить українську музику конкурентною в європейському культурному контексті, відкриває нові горизонти для професійної творчості та формує обличчя сучасної української ідентичності.

Особливо виразно ця тенденція проявляється у фортепіанній музиці – сфері, яка поєднує універсальність європейської академічної традиції та локальність української музичної мови. Через фортепіанну тканину композитори вводять елементи народної стилістики – гуцульські лади, метроритміку коломийки, імпровізаційну природу традиційної інструментальної культури. Коломийка, як один із найпоширеніших жанрів карпатського регіону, виступає не тільки як «фольклорний матеріал», але як архетип, код, який впізнається на рівні колективної пам'яті. З цієї причини звернення до коломийки у фортепіанних творах має не лише естетичний, а й глибокий культурно-антропологічний зміст.

Це яскраво проявляється в творчості Нестора Нижанківського (1893–1940) – композитора-піаніста, який у міжвоєнний період створює масштабні фортепіанні твори, серед них «Коломийку» *fis-moll*. У цій композиції поєднано великоформатність, остинатну ритмічну пульсацію та гуцульську ладову специфіку. Повторність теми, імпровізаційність і поступове ущільнення фактури створюють образ динамічної стихії, яка перегукується з народним інструментальним виконавством. Ця музика працює не лише як твір, а як спосіб відтворення ментального простору українця, його емоційного коду.

У другій половині XX століття Мирослав Скорик (1938–2020) – один з ключових діячів сучасної української музики – робить надважливий крок, інтегруючи ритми коломийки у мову академічної музики через ознаки джазовості. Його твір «Коломийка» фактично відкриває шлях сучасному українському академічному *folk-jazz*. Тут народна ритміка стає каталізатором стилістичних змін, і водночас – засобом формування модерного національного звучання.

Продовжує цю лінію сучасний композитор-піаніст Олександр Саратський (нар. 1961), який активно працює на межі академічної, джазової та фольклорної традицій. Він розглядає джаз не як протилежність академічній музиці, а як ще один універсальний спосіб виразити національний мелос у сучасних формах. Його обробки українських народних пісень («Ой, у гаю, при Дунаю», «Чом ти не прийшов», «Ой, чий-то кінь стоїть», «Коломийка» тощо) стали відомими не лише в Україні, а й у Європі, демонструючи здатність українського фольклору інтегруватися у глобальний музичний дискурс, не втрачаючи своєї ідентичності. Зокрема, його обробка пісні «Цвіте терен» – прозвучала на сцені Карнегі-Холу у 2016 році у виконанні юного піаніста українського походження Джонсона Антоніо Бразильєро. Цей виступ увійшов до Національного реєстру рекордів України як наймолодший сольний виступ піаніста (12 років) у знаменитій концертній залі, що додатково підкреслює значення творчості Саратського у популяризації українського музичного надбання на світовій сцені.

Важливим є й внесок Геннадія Без'язичного, який працює не тільки як концертний композитор, а й як педагог-аранжувальник. Його мініатюри на теми народних пісень для фортепіано соло та для гри в чотири руки поєднують доступність для учнів і професійну художню якість. Авторські аранжування увійшли до збірки *Concert pieces based on Ukrainian songs for piano* (2020). Мініатюри на теми «Чорнії брови, карії очі», «Ой, у вишневому садку» зберігають мелодичну автентичність та традиційну куплетно-варіаційну побудову, водночас залишаючись доступними для учнів молодшого й середнього віку. Завдяки таким творам національний музичний код передається вже на етапі музичного навчання, формуючи ідентичність майбутніх музикантів через практику виконання

Отже, фортепіанна музика на національній основі виконує не лише мистецьку, але й філософсько-антропологічну функцію. Вона дозволяє сучасній людині – і виконавцеві, і слухачеві – відчувати свою належність до культурної спільноти. Вона відтворює історичну пам'ять, формує індивідуальну й колективну ідентичність, вибудовує комунікацію між поколіннями й регіонами, а також надає спільноті символічний образ самої себе. У цьому сенсі музика стає активним чинником самовизначення – не пасивним відображенням традиції, а живою практикою, у якій традиція переосмислюється й оновлюється.

Саме тому фортепіанні мініатюри й великоформатні твори українських композиторів формують нову художню парадигму: вони не лише збагачують професійний репертуар, але й вибудовують оновлений спосіб бачення української культури в контексті сучасності. Це музика, яка робить національне сучасним, відкритим до діалогу, і тим самим зміцнює культурну присутність України у глобальному просторі.

Наукове видання

**ФІЛОСОФІЯ І КУЛЬТУРА
В АНТРОПОЛОГІЧНИХ ВИМІРАХ СУЧАСНОСТІ**

ЗБІРНИК ТЕЗ ДОПОВІДЕЙ

**XIV міжнародної наукової конференції
з нагоди Всесвітнього Дня Філософії (UNESCO)
20-21 листопада 2025 року**

Під редакцією
Шабанової Юлії Олександрівни
Хміля Володимира Васильовича
Айтова Спартака Шалвовича

Текст тез доповідей учасників конференції подано мовою
оригіналу у редакції авторів

Видавець: Український державний університет науки і технологій.
вул. Лазаряна, 2, ауд. 2216, ауд. 263 (наукова бібліотека)
м. Дніпро, 49010

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7709 від 14.12.2022
